

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'AN OKUMA VE KIRÂAT DALI

MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB VE ER-Rİ'ÂYE Lİ-TECVÎDİ'L-KIRÂ'E VE TAHKÎKİ
LAFZİ'T-TİLÂVE ADLI ESERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Hasan Hüseyin ÇABUK

Danışman
Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN

Temmuz-2023

BATMAN
Her Hakkı Saklıdır

TEZ KABUL VE ONAYI

Hasan Hüseyin ÇABUK tarafından hazırlanan “Mekkî b. Ebî Tâlib ve er-Ri’âye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkîki Lafzi’t-Tilâve Adlı Eseri” adlı tez çalışması 20.07.2023 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Doç. Dr. Ekrem UYSAL

.....

Danışman

Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN

.....

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Nihat DEMİRKOL

.....

Yukardaki sonucu onaylarım.

Prof. Dr. Osman PAKMA

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdür

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all materials and results that are not original to this work.

Hasan Hüseyin ÇABUK

Tarih: 20.07.2023

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB VE ER-Rİ'ÂYE Lİ-TECVÎDİ'L-KİRÂ'E VE TAHKÎKÎ LAFZÎ'T-TİLÂVE ADLI ESERİ

Hasan Hüseyin ÇABUK

BATMAN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

KUR'ÂN-I KERÎM OKUMA VE KIRAÂT DALI

Danışman: Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN

2023, 149 sayfa

Jüri

Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN

Doç. Dr. Ekrem UYSAL

Dr. Öğr. Üyesi Nihat DEMİRKOL

Mekkî b. Ebi Tâlib (öl. 437/1045) dördüncü yüzyılın ortalarında Kayrevan'da dünyaya gelmiş, beşinci yüzyılın ortalarına yakın bir tarihte ise Kurtuba'da vefat etmiştir. Kendisi için muhtelif kaynaklarda el-Kaysî, el-Mukrî, el-Kayravânî, el-Endülüsî, el-Kurtubî, el-Mağribî gibi nispetler kullanılmıştır. Mekkî, ilim sevdalısı bir zat olup küçük yaşlarında ilim hayatına başlamıştır. İlk ilim yolculuğunu 13 yaşında Mısır'a yapmıştır. 25 yıl gibi bir süre zarfında muhtelif beldelerde farklı üstatlardan ilim tahsil etmiş ve nice talebeler yetiştirmiştir. Daha sonra Endülüs kırâat geleneğinin önde gelen âlimlerinden biri olmuştur. Mekkî, kırâat dışında diğer ulûm-u diniyyeyi de hazmetmiş ve bu alanlarda da birçok eser te'lif etmiş velûd bir şahsiyettir. İlmi, ahlakî, mütevazılığı ve mütedeyyin olması ile şöhret bulmuştur.

er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâeti ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve adlı eseri, günümüze kadar ulaşan ilk sistematik tecvid eseri olarak kabul edilmektedir. Söz konusu eser yazıldığı devirden günümüze kadar tecvid alanında yazılmış çok değerli eserler arasında

yer alır. Müellif, eserinde ara ara önceki ulemâdan bazılarının görüşlerine yer vermekle beraber daha ziyade kendi görüşünü yansıtmıştır. Onun bu tarzı eserin kıymetini daha da artırmış ve eserin günümüze kadar yazılmış birçok tecvid kitabında kaynak eser olmasını sağlamıştır. Eser ayrıca 48 bâb, 34 fasıl ve “Şeddeli Harflerin Durumunu Beyan” başlığı altındaki 3 alt bâb’tan müteşekkildir.

Anahtar Kelimeler: Kırâat, Mekkî, er-Ri’âye

ABSTRACT

MS THESIS

MEKKÎ B. ABÎ TÂLİB AND ER-Rİ'ÂYE Lİ-TECVÎDİ'L-KİRÂETİ AND TAHKÎKİ LAFZİ'T-TİLÂVE TITLED WORK

Hasan Hüseyin ÇABUK

**INSTITUTE OF GRADUATE EDUCATION OF BATMAN UNIVERSITY THE
DEGREE OF MASTER DEPARTMENT OF READING THE QURAN AND
QIRAAT**

ADVİSOR: Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN

2023, 149 Pages

Jury

Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN

Doç. Dr. Ekrem UYSAL

Dr. Öğr. Üyesi Nihat DEMİRKOL

Makki b. Abi Talib (d. 437/1045) was born in Qayravan in the middle of the fourth century and died in Cordoba in the middle of the fifth century. In some sources, names such as el-Kaysî, el-Mukrî, el-Kayravânî, el-Andalusian, el-Kurtubî, el-Mağribî were used for him. Mekki is a science lover and started his scientific life at a young age. He made his first scientific journey to Egypt at the age of 13. For 25 years, he took lessons from different scholars in different towns and trained many students. Later, he became one of the leading scholars of the Andalusian recitation tradition. Makki is a prosperous person who learned other religious scholars besides qira'ah and wrote many works in these fields. He gained fame with his knowledge, morality, modesty and being pious.

His work, er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâeti ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve, is accepted as the first systematic tajvid work that has survived to the present day. This work is among the most valuable works written in the field of tajvid from the time it was written to the

present day. Although the author occasionally included the views of some of the previous scholars in his work, he rather reflected his own opinion. This style of his has increased the value of his work even more and has made it a source work among many tajvid books written until today. The work also consists of 48 chapters, 34 sections and 3 sub-chapters under the heading “Declaration of the State of Shaded Letters” .

Keywords: Qiraat, Makki, er-Ri'aye

KISALTMALAR DİZİNİ

(s.a.s) : Sallallahu Aleyhi ve Sellem

(r.a.) : Radiyallahu Anhu

(r.anhâ) : Radiyallahu Anhâ

b. : Bin (oğlu)

s. : Sayfa

öl. : Ölüm Tarihi

DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi

bk. : Bakınız

vb. : Ve benzeri

çev. : Çeviren

thk. : Tahkik eden

ty. : Tarihi yok

b.y. : Basım yeri yok

bs. : Basım

y.y. : Yayıncı yok

ÖNSÖZ

Cenâb-ı Hak katında en şerefli amellerden biri de Kur'an ilimleri hakkında çalışmalar yapmaktır. Özellikle Rasulullah efendimizin ashabına öğretmiş olduğu vahiy lafızlarını en güzel şekilde okumak için yapılan çalışmaları ve onları nakletme vazifesini üstlenen kırâat âlimleri hakkında araştırma yapmanın ayrı bir yeri ve önemi vardır. Kur'ân-ı Kerîm, İslâm şeriatının temel kaynağı olması hasebiyle kadîm ulemâmız kendisiyle alakalı olan tefsir, kırâat, fıkıh, kelâm ve benzeri ilimlere değer vermişlerdir. Biz de bu çalışmamızda İslâmi ilimler sahasında birçok birikime sahip olan ilim ehli İmam Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib'in Hayatını ve Er-Ri'âye li-Tecvîdî'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve adlı eserindeki görüşlerini tevcîd özelinde değerlendirmeye çalışacağız. Kırâat, tecvid, arapça, fıkıh, kelâm vb. İslâmi ilimlerde yüze yakın eser te'lif eden Mekkî, özellikle kırâat ilmine muazzam katkısı olan şahsiyetlerden birisidir.

Çalışmamız iki bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde Mekkî'nin hayatı, hocaları, talebeleri ve bazı eserleri ele alınmış, ikinci bölümde ise Er-Ri'âye li-Tecvîdî'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve adlı eseri tecvid ilmi açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tez çalışmam süresince her daim desteklerini benden esirgemeyen çok kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN başta olmak üzere tercüme ile alakalı desteğinden ötürü Ağrı İli Tutak İlçe Vâizi Vefa YILDIZ kardeşime, Diyanet Akademisi Diyarbakır Dini Yüksek İhtisas Merkezi Eğitim Görevlisi Mehmet DENİZ ve Seyfettin ERTÜRK Hocalarıma, İzmir Dini Yüksek İhtisas Merkezi Eğitim Görevlisi Abdullah Yılmaz Hocama, Denizli Dini Yüksek İhtisas Merkezi Kur'ân-ı Kerîm Öğretmeni Sadık DOĞAN Hocama ve Şanlıurfa Dini İhtisas Merkezi Kur'ân-ı Kerîm Öğretmeni Mehmet DEMİRCİ Hocama değerli katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmam boyunca maddi ve manevi desteğini her zaman hissettiğim muhterem eşime ve kendilerine fazla zaman ayıramayarak ihmâl ettiğimi düşündüğüm çocuklarıma şükran borçlu olduğumu ifade etmekten onur duyarım.

Hasan Hüseyin ÇABUK

BATMAN-2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB.....	6
1.1. Hayatı ve Eserleri.....	6
1.1.1. İsmi, Nesebi ve Lakapları.....	6
1.1.2. Doğumu	7
1.1.3. İlmi Seyahatleri	7
1.1.4. Ahlakı	8
1.1.5. İlmi Yetkinliği	9
1.1.6. Vefatı	10
1.1.7. Hocaları	10
1.1.7.1. Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd Abdirrahmân el- Kayrevânî en-Nefzî.....	11
1.1.7.2. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Halef el-Meâfirî el- Kayrevânî el-Kâbisî	11
1.1.7.3. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. Ahmed el-Kazzâz el- Kayrevânî et-Temîmî	12
1.1.7.4. Ebü't-Tayyib Abdülmün'im ibni Ğalbûn el-Halebî.....	12
1.1.7.5. Ebü'l-Hasen Tâhir b. Abdilmün'im b. Ubeydillâh b. Ğalbûn el- Halebî el-Mısırî... ..	13
1.1.7.6. Ebî Bekr Muhammed b. Alî b. Ahmed b. el-Üdfüvî el-Mısırî. 13	
1.1.7.7. Ebû Zer Abd b. Ahmed b. Muhammed el-Herevî.....	14
1.1.7.8. Yûnus bin Abdillâh bin Muhammed bin Meğîs	14
1.1.7.9. Diğer Hocaları	15
1.1.8. Talebeleri.....	15
1.1.8.1. Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Hâlid b. Ahmed b. Mehdî el-Kelâ'î (394-432/1003-1040).....	15
1.1.8.2. Ebû Abdillâh b. Muhammed b. Ahmed b. Mutarrif el-Kinânî el-Kurtubî (387-454/997-1062)	16

1.1.8.3. Ebû'l-Velîd Muhammed b. Cevher b. Abdillâhbb. el-Ğamr b. Yahyâ b. el-Gâfir İbn Ebî Ubeyde (391-462/1001-1070).....	16
1.1.8.4. Ebû't-Tâlib Muhammed b. Mekkî b. Ebî Tâlib b. Muhtâr el-Kaysî (414-474/1023-1081).....	17
1.1.8.5. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Attâb (433-520/1041-1162).....	17
1.1.8.6. Diğer Talebeleri.....	18
1.1.9. Kırâat alanındaki bazı eserleri	19
1.1.9.1. Mekkî'nin Günümüze Ulaşan Eserleri	19
1.1.9.1.1. el-İbâne an Meân'il-Kırâât	20
1.1.9.1.2. et-Tefsîr fi'l-Kırâât.....	20
1.1.9.1.3. el-Keşf an Vücûhi'l-Kırââtî's-Seb' ve 'İlelîhâ ve Hıccihâ ve Mekâyisi'n-Nahvi Fîhâ	21
1.1.9.1.4. Er-Rî'âye li-Tecvîdî'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzî't-Tilâve.....	21
1.1.9.2. Günümüze Ulaşmayan Eserleri Eserleri.....	21
İKİNCİ BÖLÜM.....	23
ER-RÎ'ÂYE Lİ-TECVÎDÎ'L-KIRÂ'E VE TAHKÎKÎ LAFZÎ'T-TİLÂVE ADLI ESERİN TECVÎD İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	23
2.1. Eserin Genel Tanıtımı	23
2.1.1. Esere Giriş	24
2.1.2. Mukaddime	24
2.1.3. Kur'an'ın Fazileti Hakkında Kısa Bilgiler Bâbı.....	26
2.1.3.1. Birinci Bâb: Kur'ân-ı Kerîm Öğrenen ve Okuyan Kişinin Fazileti.....	26
2.1.3.2. İkinci Bâb: Kur'an Ehli'nin Riyâ ve Benzeri Şeylerden Sakınması.....	32
2.1.3.3. Üçüncü Bâb: Kur'an Ehli Kimselerde Bulunması Gereken Hususlar.....	33
2.1.3.4. Dördüncü Bâb: Kur'ân-ı Kerîm'e ve Hizmetkârlarına Hürmet.....	35
2.1.3.5. Beşinci Bâb: Kur'an Talebesinin Uyması Gereken Kurallar ..	35
2.1.3.6. Altıncı Bâb: Kur'an Talebesinin Tekâmül Maddeleri.....	36
2.1.3.7. Yedinci Bâb: Kur'an Okuyan ve Kendisinden Nakillerde Bulunulan Kimsede Aranan Sıfatlar	37
2.1.3.8. Sekizinci Bâb: Kelâmın Kendisinden Meydana Geldiği Harfler ve Bu Harflerin İletleri Hakkındaki Görüşleri	38
2.1.3.9. Dokuzuncu Bâb: Kelâm Nelerden Müteşekkildir?	40

2.1.3.10. Onuncu Bâb: Harfin mi Harekenin mi Önce Geldiği ile İlgili Görüşü.....	40
2.1.3.11. On Birinci Bâb: Med ve Lîn Harfleri Hakkındaki İhtilaf.....	41
2.1.3.12. On İkinci Bâb: Arapların 29 Harf Üzerine Ziyade Ettikleri Harflerin İncelenmesi	42
2.1.3.12.1. Nûn-u Hafîfe (İhfâ Edilen Nûn) (النون الخفيفة)	43
2.1.3.12.2. Elif-i Mümâle (İmâle) (الألف الممالة)	43
2.1.3.12.3. Elif-i Mufahhame (Tefhîm) (الألف المفخمة).....	43
2.1.3.12.4. es-Sâd (Sâd-ı Müşemme) (الصاد المشمة).....	44
2.1.3.12.5. Hemze Beyne Beyne (همزة بين بين).....	45
2.1.3.12.6. (ج) ve (ش) Arası Telaaffuz Edilen Harf.....	45
2.1.3.13. On Üçüncü Bâb: Dillerin Harflerde Ortaklığı Konusunu İzâh.....	46
2.1.3.14. On Dördüncü Bâb: Harflerin Sıfatları, Lakapları ve Sebepleri.....	46
2.1.3.14.1. Mehmûse Harfleri.....	47
2.1.3.14.2. Mechûrâ Harfleri	47
2.1.3.14.3. Şiddet Harfleri	48
2.1.3.14.4. Rehâvet Harfleri	48
2.1.3.14.5. Zevâid Harfler	49
2.1.3.14.6. Müzebzebe Harfleri	50
2.1.3.14.7. Aslî Harfler	50
2.1.3.14.8. İbdâl Harfleri	50
2.1.3.14.9. Itbâk Harfleri	50
2.1.3.14.10. İnfitâh Harfleri.....	51
2.1.3.14.11. İsti'lâ Harfleri	51
2.1.3.14.12. İstifâle Harfleri	51
2.1.3.14.13. Safîr Harfleri.....	52
2.1.3.14.14. Kalkale Harfleri	52
2.1.3.14.15. Med ve Lîn Harfleri.....	52
2.1.3.14.16. Lîn Harfleri.....	53
2.1.3.14.17. Hevâiyye (Ağız Boşluk) Harfleri	53
2.1.3.14.18. Hafî (Gizli) Harfler.....	53
2.1.3.14.19. İllet Harfleri	54
2.1.3.14.20. Tefhîm Harfleri.....	54
2.1.3.14.21. İmâle Harfleri	55

2.1.3.14.22.	Müşrabe Harfleri	56
2.1.3.14.23.	Mükerrer Harf.....	56
2.1.3.14.24.	Gunne Harfleri.....	57
2.1.3.14.25.	İnhirâf Harfleri	57
2.1.3.14.26.	Sesli Harf (أحرف الجرسية).....	57
2.1.3.14.27.	İstitâle Harfî.....	58
2.1.3.14.28.	Mütefeşşî Harfî.....	58
2.1.3.14.29.	Musmata ve Müzleka Harfleri.....	59
2.1.3.14.30.	Hurûfî's-Summ (Boğaz Harfleri Dışında Kalan Harfler) 60	
2.1.3.14.31.	Mehtûf Harf	60
2.1.3.14.32.	Râci' (Dönüş) Harfleri.....	61
2.1.3.14.33.	Muttasıl Harf	61
2.1.3.15.	Diğer 10 Lakap	61
2.1.3.15.1.	Halkıyye (Boğaz) Harfleri	62
2.1.3.15.2.	Leheviyye (Küçük Dil) Harfleri	62
2.1.3.15.3.	Şecriyye (Ağız Açıklığı) Harfleri.....	62
2.1.3.15.4.	Eseliyye (Dil ucu) Harfleri	63
2.1.3.15.5.	Nit'iyye (Üst Damak) Harfleri	63
2.1.3.15.6.	Liseviyye (Dış Eti) Harfleri.....	63
2.1.3.15.7.	Zelkiyye Harfleri	64
2.1.3.15.8.	Şefehiyye (Dudak) Harfleri	64
2.1.3.15.9.	Cevfiyye (Ağız Boşluğu) Harfleri.....	64
2.1.3.15.10.	Hevâiyye (Boşluk) Harfleri	65
2.1.3.15.10.1.	Birinci Fasıl	65
2.1.3.16.	Harflerin Mahreçleri.....	66
2.1.3.16.1.	On Beşinci Bâb: Hemze (الهمزة).....	66
2.1.3.16.1.1.	İkinci Fasıl	67
2.1.3.16.1.2.	Üçüncü Fasıl.....	68
2.1.3.16.1.3.	Dördüncü Fasıl	69
2.1.3.16.1.4.	Beşinci Fasıl	69
2.1.3.16.1.5.	Altıncı Fasıl	70
2.1.3.16.1.6.	Yedinci Fasıl.....	71
2.1.3.16.2.	On Altıncı Bâb: Hâ (هاء).....	71
2.1.3.16.2.1.	Sekizinci Fasıl	73
2.1.3.16.3.	On Yedinci Bâb: Elif (الألف)	73

2.1.3.16.4. On Sekizinci Bâb: Ayn (العين).....	74
2.1.3.16.4.1. Dokuzuncu Fasil.....	75
2.1.3.16.5. On Dokuzuncu Bâb: Hê (الحاء)	75
2.1.3.16.5.1. Onuncu Fasil.....	77
2.1.3.16.6. Yirminci Bâb: Hâ (الخاء).....	77
2.1.3.16.7. Yirmi Birinci Bâb: Ğayn (الغين).....	78
2.1.3.16.7.1 On Birinci Fasil	79
2.1.3.16.8. Yirmi İkinci Bâb: Kâf (القاف).....	80
2.1.3.16.9. Yirmi Üçüncü Bâb: Kâf (الكاف)	81
2.1.3.16.10. Yirmi Dördüncü Bâb: Şîn (الشین).....	82
2.1.3.16.11. Yirmi Beşinci Bâb: Cîm (الجيم).....	83
2.1.3.16.11.1. On İkinci Fasil.....	84
2.1.3.16.11.2. On Üçüncü Fasil.....	84
2.1.3.16.12. Yirmi Altıncı Bâb: Yâ (الياء).....	85
2.1.3.16.12.1. On Dördüncü Fasil	86
2.1.3.16.12.2. On Beşinci Fasil	87
2.1.3.16.13. Yirmi Yedinci Bâb: Dâd (الضاد)	88
2.1.3.16.13.1. On Altıncı Fasil	89
2.1.3.16.13.2. On Yedinci Fasil.....	91
2.1.3.16.14. Yirmi Sekizinci Bâb: Lâm (الام)	91
2.1.3.16.14.1. On Sekizinci Fasil	92
2.1.3.16.14.2. On Dokuzuncu Fasil.....	93
2.1.3.16.15 Yirmi Dokuzuncu Bâb: Nûn (النون).....	94
2.1.3.16.16. Otuzuncu Bâb: Râ (الراء)	95
2.1.3.16.16.1. Yirminci Fasil.....	96
2.1.3.16.17. Otuz Birinci Bâb: Tâ (الطاء).....	97
2.1.3.16.18. Otuz İkinci Bâb: Dâl (الدال).....	98
2.1.3.16.18.1. Yirmi Birinci Fasil.....	99
2.1.3.16.19. Otuz Üçüncü Bâb: Tê (التاء).....	100
2.1.3.16.19.1. Yirmi İkinci Fasil	101
2.1.3.16.20. Otuz Dördüncü Bâb: Zây (الزاي).....	103
2.1.3.16.20.1. Yirmi Üçüncü Fasil	103
2.1.3.16.21. Otuz Beşinci Bâb: Sîn (السين).....	104
2.1.3.16.21.1. Yirmi Dördüncü Fasil.....	105
2.1.3.16.21.2. Yirmi Beşinci Fasil.....	106

2.1.3.16.21.3. Yirmi Altıncı Fasil.....	106
2.1.3.16.22. Otuz Altıncı Bâb: Sâd (الصاد)	106
2.1.3.16.22.1. Yirmi Yedinci Fasil	107
2.1.3.16.22.2. Yirmi Sekizinci Fasil.....	108
2.1.3.16.23. Otuz Yedinci Bâb: Zâ (الطاء)	109
2.1.3.16.23.1. Yirmi Dokuzuncu Fasil	110
2.1.3.16.24. Otuz Sekizinci Bâb: Sâ (الثاء).....	111
2.1.3.16.25. Otuz Dokuzuncu Bâb: Zâl (الذال)	112
2.1.3.16.26. Kırkinci Bâb: Fâ (الفاء).....	113
2.1.3.16.27. Kırk Birinci Bâb: Bâ (الباء)	114
2.1.3.16.28. Kırk İkinci Bâb: Mîm (الميم)	116
2.1.3.16.28.1. Otuzuncu Fasil.....	117
2.1.3.16.29. Kırk Üçüncü Bâb: Vâv (الواو)	118
2.1.3.16.29.1. Otuz Birinci Fasil	119
2.1.3.16.29.2. Otuz İkinci Fasil	120
2.1.3.16.30. Kırk Dördüncü Bâb: (الغنة) Gunne	121
2.1.3.16.31. Kırk Beşinci Bâb: Mahreçlerin Sayısı Hakkındaki İhtilâf.....	122
2.1.3.16.32. Kırk Altıncı Bâb: (المُشَدَّدَات) Şeddeli Harfler	123
2.1.3.16.32.1. Birinci Bâb	123
2.1.3.16.32.2. İkinci Bâb	124
2.1.3.16.32.3. Üçüncü Bâb	127
2.1.3.16.32.4. Otuz Üçüncü Fasil	128
2.1.3.16.32.5. Otuz Dördüncü Fasil	130
2.1.3.16.33. Kırk Yedinci Bâb: Şeddeli Harfler Üzerinde Vakf	132
2.1.3.16.34. Kırk Sekizinci Bâb: Tenvîn ve Sakin Nûnun Hükümlerini Beyan.....	133
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	139
KAYNAKÇA.....	143

GİRİŞ

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm, Allah (cc) tarafından nazm ve ma'nası ile birlikte Cibrîl-i Emîn vasıtası ile Levh-i Mahfûz'dan alınarak, Rasûlullâh Efendimiz (s.a.s) Muhammed Mustafa'ya (s.a.s) Arapça olarak vahyedilen İlahî kelâmdır. Rasûlullâh Efendimiz (s.a.s) de Kur'ân-ı Kerîm'i ilk günden hiçbir ekleme veya eksiltme yapmaksızın geldiği gibi okumuş ve güzîde ashabına ta'lîm etmiştir. Ashâb-ı Kirâm da Rasûlullâh Efendimiz'den (s.a.s) öğrendikleri bu kutsal emaneti hem okumuş hem yazmış hem de hıfzetmiştir. O dönemden günümüze kadar ise tek bir harfi/harekesi/meddi değişmeden kıymetli üstadların omuzlarında tevarüs ederek günümüze ulaşmıştır. Daha önceki semavi kitapların tahrif edilip orijinalliğini koruyamaması, Yahudi ve Hristiyan din adamlarının kendi ilahi kitaplarını kendilerinden sonraki nesillere sahih bir şekilde aktaramamaları neticesinde olmuştur. Bu konuda kadîm ulemâmız Rasûlullâh Efendimizin "Sizin en hayırlılarınız Kur'an'ı öğrenen ve öğreteninizdir" hadisini düstûr edinerek manevi sorumluluk bilinciyle hareket ve gayret ederek daha sonraki nesillere sağlam ve doğru bir şekilde aktarmaya çalışmışlardır. Rabbimizin âyetlerini anlama ve sonraki nesillere aktarma anlamına gelen bu gayret, âyetlerin en güzel şekilde icra edilip pratik hayata yansımaları da beraberinde getirmiştir. Bu yansımanın temel göstergelerinden biri de harflerin düzgün bir şekilde telaffuz edilmesidir. Harflerin düzgün telaffuzu ise kuşkusuz onların çıktıkları yer (mahreç) ve sıfatların bilinmesi ile gerçekleşmektedir. Bu hususlara dikkat edilmediği takdirde harfler birbirine karışarak bazen mananın değişmesine de sebep olmaktadır. Söz konusu yanlışlara düşülmemesi ve Kelâmullah'ın sahih ve güzel bir şekilde okunması için ilk dönemlerden itibaren kırâat ilmi ile alakalı birçok ilim meclisi kurulmuş ve bu meclislerde birçok eser yazılmıştır. Asr-ı saadete yakın dönemlerde yazılmış olan eserler üzerine kurulacak binanın temeli mesabesinde olmuştur. Zira geçmiş anlaşılmadan ve bilinmeden geleceğe yön verilemez.

Biz de asr-ı saadete yakın bir dönemde yaşamış ve birçok eser te'lîf eden özellikle tecvîd ilmi ile alakalı geçmişe ışık tutacak bir eser bırakan İmam Ebû Muhammed Mekî b. Ebî Tâlib'in Hayatını ve Er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve adlı eserini ele almayı uygun gördük.

ÇALIŞMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI

Bu çalışmada dördüncü yüzyılın ortası ile beşinci yüzyılın ortalarına yakın bir dönemde yaşamış velûd bir şahsiyet olan Mekkî b. Ebî Tâlib'in (437/1045) *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâeti ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve* adlı eseri tecvîd ilmi açısından incelenecektir.

Mekkî, yaklaşık seksen iki yıllık ömrünün neredeyse tamamını ilme adanmış, birçok eser te'lif etmiş aynı zamanda sayısız taleb-i ulûm yetiştirmiştir. Çalışmada, Mekkî'nin hayatı incelenirken hocaları ve talebelerinden ön plana çıkmış olanlar için ayrı başlıklar açılmıştır.

Müellifin bu eserinin, birçok tecvîd eserlerinde kaynak olarak isti'mâl edilmesi onun çalışmamıza konu teşkil etmesini sağlamıştır. Elbette bu alanda yazılan eserler ve akademik çalışmalar çok kıymetlidir. Mekkî'nin bu eserinin de ilim dünyası ile buluşturulması Kur'ân-ı Kerîm tedrisatının yapıldığı bütün eğitim öğretim yuvalarında okutucu ve okuyucu olan Kur'an bülbüllerine en üst düzeyde katkı sağlayacaktır. Zira eserin içeriğinde müşahade edileceği üzere, günümüzde de Kur'an tilaveti ile hemhâl olan herkesi ilgilendirecek muazzam bilgiler mevcuttur. Dolayısıyla Kelâmullah'ın en güzel ve sıhhatli bir şekilde icra edilmesi için bu eser, sâir eserler ile birlikte rehberimiz olacaktır.

Kelâmullâh, gerek lafzı gerekse manasıyla bütün insanlığa rahmet, merhamet ve hidâyet rehberi olarak inzâl olmuştur. Mevzunun bu denli bir öneme hâiz olması Kur'ân-ı Kerîm harfleri ve âyetlerin en doğru şekilde icrasını gerektirmektedir. İşte bu noktada tecvîd ilmini en ince ayrıntısına kadar bize ulaştırmaya çalışan ulemâmızın ehemmiyeti ön plana çıkmaktadır. Mekkî de bu ulvi silsilenin halkalarından birisidir. *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâeti ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve* adlı eseri de tecvîd ilmi âşıklarının başucu kaynağı olma önemini taşımaktadır. Eserin Asr-ı Saadete yakın dönemde yazılmış olması kıymetini ve üzerinde çalışma önemini daha da arttırmaktadır.

Bu çalışmada, Ku'ân-ı Kerîm'in tecvidi ile alakalı bilgiler ele alınmıştır. Müellif, söz konusu eserinde, Kur'an okumanın, okutmanın faziletini, değerini, harflerin sıfat ve mahreçlerini, gunne, müşeddât, müşeddât üzerine vakf, mahreçler hakkındaki ihtilaf ve sakin nûn ve tenvinin hükümlerini beyan gibi konuları ele almıştır. Bu konular içerisinde bazen yedi kırâat imamı ve ravilerinden bazılarının görüşlerine yer vermiştir. Kezâ mütekaddimûn âlimlerinin görüşlerine de değinmiştir. Mekkî, yüz otuz dokuzuncu sayfadan itibaren harfleri kendi tertibi üzerine tek tek başlıklar açarak incelemiştir. Her

harfi incelerken o harfin mahreç, sıfat, güçlü ve zayıf yönüne işaret etmiştir. Özellikle de Kur'an tilaveti esnasında harfleri telaffuz ederken kaçınılması gereken hususlara dikkat çekmiştir.

ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI, YÖNTEMİ VE KAPSAMI

Bu çalışma iki ana bölümden teşekkül etmektedir. Birinci bölümde Mekki'nin; ismi, nesebi, lakabı, doğumu, ilmi seyahatleri, ahlakı, ilmi yetkinliği, vefatı, hocaları, talebeleri, günümüze ulaşmış ve ulaşmamış bazı eserleri incelenmiştir. Bu bölümde yararlanılan başlıca kaynaklar: Diyanet İslam Ansiklopedisi, İbn Beşkuvâl'ın *Kitâbü's-Sıla fî Târîhi E'immeti'l-Endelüs*'ü, İbn Ferhûn'un *Ed-Dibâcü'l-Müzheb Fî Ma'rifeti A'yânî 'ulemâ'i'l-Mezheb*'i, İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*'ı, İbnü'l-Cezerî'nin *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l Kurrâ'sı*, Kehhale'nin *Mu'cemü'l Müellifin Teracimü Musamifi'l-Kütüp el-Arabi'si*, Kıftî'nin *İnbâhü'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nühât*'ı, Mekki, *el-İbâne an Meân'il-Kırâât*'ı, Suyûtî'nin *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l- Luğaviyyîn Ve'n-Nühât*'ı, Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'sı*, Zehebî'nin *Ma'rifetü'l-Kurrâ'i'l-Kibâr 'ale't-Tabakâti Ve'l-A'sâr*'ı, *Siyeru a'lâmi'n-Nübelâ'sı* ve *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l meşâhîr ve'l-a'lâm*'ı, Durmuş Ali Kayapınar'ın *Mekki İbnü Ebi Talib el-Kaysi : asrı-hayatı ve eserleri*. Adli doktora tezi, Mahmud Şevket Öztürk'ün *Mekki b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Meâni'l-Kırâât Adli Eseri* adli yüksek lisans tezidir.

İkinci bölümde *er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kırâeti ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve* adli eseri incelenmiştir. Eserin Ahmet Hasan Ferhat'ın tahkiki ile 2018 yılında Beyrut'ta basılan birinci baskısı esas alınarak çalışılmıştır. Eser incelenirken kullanılan başlıca kaynaklardan bazıları şu şekildedir: Osman b. Saîd ed-Dânî'nin *et-Tahdid*'i, Ebü'l-Alâ el-Hemedânî'nin *et-Temhîd*'i, Mer'âşî'nin *Cühdü'l-Mukîl*'i, Kurtûbî'nin *el-Mûdih*'i, Cezerî'nin *en-Neşr*'i ve *et-Temhîd*'i, Ğânim Kaddûrî el-Hamed'in *ed-Dirâsetü's-S.a.stiyye'si*, Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ı, Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-Ayn*'ı, Mağnî'si'nin *Terceme-i Cezerî'si*, Murâdî'nin *el-Müfîd*'i, İsmâil Karaçam'ın *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, Abdurrahman Çetin'in *Kur'an Okuma Esasları*, Ramazan Pakdil'in, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*'ı sayılabilir.

Tez konumuz olan *er-Ri'âye*'nin yanı sıra yukarıda zikri geçen kaynaklardan azami derecede istifade edilmeye çalışılacaktır. Eserin konuları ile paralellik arz eden kadim dönem eserler ve günümüzde güncel kitaplarda yer edinmiş bilgiler incelenecek, ayrıca akademik alanda mevcut olan makale, tez gibi materyallerden istifade edilecektir. Çağımızın teknoloji çağı olması hasebiyle el-Mektebetü's-Şâmile programından en iyi şekilde yararlanılmaya çalışılacaktır. Eserin bazı bölümleri güncel kırâat kavram ve terimleri ile okuyan kimsenin anlayıp istifade edebileceği bir üslup ile tercüme edilmeye

çalışılacaktır. Mekkî, eserinde kendi görüşlerini belirtmiş aynı zamanda muhtelif âlim ve eserlerden nakiller yapmıştır. Çalışmamızda öncelikle Mekkî'nin görüşlerine yer vermeye çalışılacak, şâyet o konu hakkında farklı görüşler varsa onlar da aktarılmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda bazı maddeler ile ilgili çözüm önerisi niteliğinde kendi kanaatimiz de belirtilmeye çalışılmıştır. İlgili maddeler ile alakalı örnekler üzerinde ise istişhat mahalli altı çizilerek belirtilmeye çalışılacaktır.

er-Ri'âye, Endülüs Kırâat Geleneğinin teşekkül etmeye başladığı döneme ait kıymetli bir eserdir. Mekkî, kendisinden önce hiç kimsenin bu tarzda bir eser te'lîf etmediğini söylemektedir. *er-Ri'â*'ye o dönemdeki tecvîd müktesebatının iki kapak arasına kaydedildiği nâdide bir eserdir. Hem kendi dönemine hem de sonraki dönemlere ışık tutması açısından araştırılması gereken bir eserdir. Özellikle harflerin mahreçleri, sıfatları ve telaffuzu hakkında günümüzde tartışılan mesâile kaynak olacak ve tilavet esnasında şuyû bulan hatalara çözüm sunabilecek değerli bir eserdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB

Mekkî b. Ebî Tâlib, Endülüs Kraat geleneğinin önde gelen şahsiyetlerinden biridir. Biz bu bölümde onun hayatını kısa başlıklar şeklinde incelemeye gayret edeceğiz.

1.1. Hayatı ve Eserleri

1.1.1. İsmi, Nesebi ve Lakapları

Tam olarak ismi Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş¹ b. Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî² el-Mukrî³ el-Kayravânî⁴ el-Endülüsi, el-Kurtubî'dir.⁵

Ayrıca İbnü'l- Cezerî farklı olarak Hammûş olarak zikretmektedir.⁶ Zehebî, Mekkî b. Ebî Tâlib'in ismini zikrederken el-Mağribî takısını da kullanmaktadır.⁷

Kaynakları incelediğimizde Mekkî b. Ebî Tâlib'in nesebi ile alakalı el-Kaysî, el-Kayravânî, el-Kurtubî, el-Mağribî, el-Endülüsi gibi nisbetlerin olduğunu görmekteyiz.

el-Kaysî: Neredeyse bütün kaynaklar Mekkî'nin bu nisbeti hususunda ittifak halindedirler.

Mekkî b. Ebî Tâlib, kaynaklarda yukardaki nisbetler dışında medh ifade eden birçok lakap ile zikredilmiştir. Bu lakaplardan bazıları şu şekildedir: "Muhakkık, İmâm, Müfessir, Ârif, Allâme, Mukrî, Ulûm Arabiyye'ye vâkıf vasıflar ile medh-u sena edilmiştir. Ulemâdan İbn-i Ferhûn ve Yâkut el-Hamevî ise yukardaki lakaplara ek olarak "Fakîh, Râvi, Mütebahhir, Edîb" gibi sıfatlar ile vasıflandırarak Mekkî'nin bu

¹ Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî, *İnbâhü'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nühât*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrâhîm (Beyrut: Dâru'l Fikri'l Arabi, 1982), 3/313; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-A'yan ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.), 5/274.

² İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ (Ebü İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî, *Ed-Dîbâcû'l-Müzheb Fî Ma'rifeti A'yânî 'ulemâ'i'l-Mezheb* (Dâru't-türâs, t.y.), 2: 342.

³ İbn Beşkuvâl, Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ b. Beşkuvâl el-Hazrecî el-Ensârî el-Endelüsî, *Kitâbü's-Sıla fî Târîhi E'immeti'l-Endelüs*, 2. Bs (Mektebetü'l- Haneci, 1955), 597.

⁴ Ebü Abdillâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Ğarbil'-İslâmî, 1993), 7/2712.

⁵ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, el-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ'* (Mektebetü İbn-i Teymiyye, t.y.), 2/309.

⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 2: 309.

⁷ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ'i'l-Kibâr 'ale't-Tabakâti Ve'l-A'sâr*, (Dâru'l Kütübil-İlmiyye, t.y.), 220.

alandaki geniş bilgi sahibi olduğunu nakletmişlerdir. İmâm Suyûti ve Ed-Dâvûdî ise “İ’râb’ül-Kur’an sâhibi” demekle iktifa etmiştir.⁸

Öteden beri arap kültüründe künye olarak “Ebû” (erkekler) için “Ümm” ise (kadınlar) için kullanılmak suretiyle doğan ilk erkek çocuğun ismine muzâf kılınarak hitâb edilirdi. Mekkî b. Ebî Tâlib de bu örf neticesinde ilk ve tek oğlu olan Muhammed’in ismiyle yani “Ebû Muhammed” şeklinde künyelenmiştir.⁹

1.1.2. Doğumu

Mekkî b. Ebî Tâlib, (355\965) yılının Şaban ayında Kayrevan’da doğmuştur.¹⁰ Yâkût el-Hamevî, (354\964) yılının Şaban ayında doğduğunu nakletmektedir.¹¹ Ailesi hakkında herhangi bir bilgi olmamakla beraber Mekkî’nin daha 13 gibi küçük sayılabilecek bir yaşta ilim tahsili ve yolculuklarına başlayıp 4 defa Mısır’a 2 defada Mekke’ye seyahat etmesi ailesinin onun eğitime maddi ve manevi olarak destek verdiğinin bir göstergesidir. Ayrıca tek çocuğunun, Mekkî 59 yaşındayken doğmuş olması ailesinin ilme ne kadar kıymet verdiğine işaret etmektedir.¹²

1.1.3. İlmî Seyahatleri

Mekkî b. Ebî Tâlib Kayrevan’da yetişip 13 yaşında iken ilk olarak Mısır’a ilim yolculuğu yapmıştır. Mısır’da farklı üstadlardan pozitif ilimleri tahsil ettikten sonra tekrar Kayrevan’a rücu etmiştir. 374 yılında kırâat ilmi ile ilgilenmesi pozitif ve bazı âdâp ilimlerini ikmâl ettikten sonra olmuştur. Kayrevan’da kırâat ilmini ilerlettikten sonra 377 tarihinde ikinci kez Mısır’a ilim yolculuğu yapmıştır. Aynı yıl farz olan Hac farızasını da yerine getirmiştir. Daha sonra 378 yılının başından itibaren yaklaşık bir buçuk yıl Ebû’t-Tayyib Abdülmün’im b. Ubeydullâh b. Galbûn el-Halebî’nin ders halkasında kırâat okumaya başladı. Daha sonra tekrar Kayrevan’a dönüş yaptı. Geri kalan ilimleri tahsil için üçüncü defa 382 yılında Mısır’a gitti. Geri kalan ilimleri bir yıl tahsil ettikten sonra tekrar Kayrevan’a rücu etti. 387 yılına kadar Kayrevan’da ikamet edip kırâat okutmaya başladı. 387 yılında Mekke’ye gidip 390 senesine kadar orda

⁸ Durmuş Ali Kayapınar, *Mekki İbnü Ebi Tâlib el-Kaysi: asrı-hayatı ve eserleri*, Konya/1986, [basılmamış doktora tezi] 48.

⁹ İbn Beşkûvâl, *Kitâbü’s-Sıla*, 597; Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Üdebâ*, 7/2712; Kiftî, *İnbâhü’r-Ruvât*, 3/313.

¹⁰ Kiftî, *İnbâhü’r-Ruvât*, 3: 313; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A‘yân*, 5/274.

¹¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Üdebâ*, 7/2712.

¹² Kayapınar, *"Mekki İbnü Ebi Tâlib el-Kaysi"*, 58.

kaldı. Bu dönemde dört defa peş peşe hac yaptı. 390 yılında yeniden Mısır'a geçti. Mısır'da iki yıl kaldıktan sonra Kayrevan'a geçti. Üç yıl kalıdığı Kayrevan'dan 393 yılının Recep ayında Endülüs'e gitti. Kurtuba Camisinde ilim halkası oluşturup kırâat okutmaya başladı. Bu vesile ile birçok insan ondan kırâat öğrenip Kur'an okumalarını güzelleştirdi. Böylece Endülüs'te ismi her tarafa yayıldı.¹³

Mekkî Kurtuba'ya geldiğinde Nuhayle mescidinde ders okutmaya başladı. el-Muzaffer Abdülmelik b. Âmir tarafından Âli Âmir devleti yıkılıncaya kadar Zâhire Camiinde kırâat okutmaya devam etti. İmâm el-Kıftî İnbâhü'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nühât eserinde bu caminin ismini Zâhir olarak zikretmektedir.¹⁴

Daha sonra Muhammed b. Hişâm el-Mehdi, Mekkî'yi Kurtuba'daki Mescid-i Hârice¹⁵ Mescidi'ne¹⁶ görevlendirdi. Bütün fitne ve karışıklıklar müddetince Yunus b. Abdullah'ın vefatından sonra Ebû'l Hasan ibni Cevher'in onu imâm ve hatiplik görevine tâyin edinceye kadar burada kırâat okutmaya devam etti. Mekkî, Önceleri hatiplik vazifesini Kâdı Yunus'a vekâleten yapmaktaydı.¹⁷ Edep ve anlayış sahibi birisi olan Mekkî, hatiplik vazifesine pek sıcak bakmasa da vefat edinceye kadar bu görevi ifa etmiştir.¹⁸

1.1.4. Ahlakı

Mekkî b. Ebî Tâlib, faziletli, mübarek, mütevazı, mütediyyin, duası kabul olunan bir şahsiyettir.¹⁹ Zehebî ise onun hakkında din, sükûnet ve anlayışla dolu ilim kaplarından bir zât olarak söz eder.²⁰

Duâsının makbul oluşu ile alakalı talebelerinden Kırâat âlimi Ebû Abdillâh Et-Tarafî, şu olayı nakleder; “Kurtuba'da çevremizde sinirli bir adam vardı. Bu adam Şeyh Muhammed b. Mekkî el-Mukrî'ye musallat oluyor, konuşurken ona yaklaşıyor, ağzını yüzünü eğip, yüzüne karşı şeyhin hatalarını sayıp döküyordu. Bu halde şeyh, kekelemeye başlıyor, dili dolaşıp, tutuluyordu. Bir defasında, bu adam yine ilmi toplantılardan birine gelmiş, şeyhe hiddetli bakışlarını dikip, ağız ve yüzünü evirip çevirerek alay etmeye başlamıştı. Şeyh oradan ayrılıp kırâat okuttuğu yere gelince,

¹³ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 597-598; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 5/274.

¹⁴ Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, 3/314.

¹⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 7/2713; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 5/275.

¹⁶ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 598; Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, 3/314.

¹⁷ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 598.

¹⁸ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 598; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 5/275.

¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 2: 310; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 5/275.

²⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî, *Siyeru'l-Âlîmîn-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavût (Müessesetü'r-Risale, t.y.), 17/591.

bize; “Duâma âmin deyin.” dedi. Sonra ellerini kaldırdı ve “Allahım, bu adama karşı sen bana kâfisin, Allahım, bu adama karşı sen bana kâfisin.” dedi. Biz de âmin dedik. Duânın akabinde adam kötürüm oldu ve o günden sonra camiye gelmedi.”²¹

1.1.5. İlmi Yetkinliği

Mekkî'nin ilmi yetkinliği hususunda kaynaklarımızda birçok güzel iltifata nail olduğuna şahit olmaktayız. Bunlardan birkaç tanesini zikrederim: Ebû Ömer bin Mehdi, Mekkî'nin güzel bir anlayış ve akla sahip olduğunu söylemektedir. Hemen hemen bütün kaynaklarda mütedeyyin, tevazu sahibi, fazilet ehli birisi şeklinde bahsedilmektedir. İlmi meseleleri ele alma hususundaki kâbiliyeti, sebebiyle önder kabul edilmiştir. Başta ulûm-u Kur'an olmak üzere kırâat, arapça ve en düşük ilimlerde bile engin bir birikime sahipti. İmâm Zehebî, Mekkî'nin -Allah ona rahmet etsin- Kuran ve Arapça ilimlerini araştıran, idrakı, edebi, dini ve akli güzel olan, Kur'an ilimleri alanında birçok eser telif eden kırâat manalarına vâkıf bir âlim olduğunu belirtip asaletini koruyan, dualara icabet eden, âlim olan mütevazı bir şahsiyet olduğundan bahseder. el-Hâmidî, Mekkî'yi kırâatteki şöhretinden dolayı İmâm olarak tanımlarken, Ebû el-Berekât onu nahiv âlimi ve kırâat vecihlerini bilen birisi olarak tanımlamaktadır. Ez-Zehebî, el-Kadi İyad'dan naklen: Mekkî, kırâat ilmindeki derinliğinin yanı sıra dilci, fâkih, nahiv ve lugatçı olduğunu, Al-Yafei ve Al-Suyuti lugat ve nahivci olduğunu söylemektedir.²² Nahiv ve İ'râbul'l-Kur'an alnındaki “Müşkili-İ'râbi'l-Kur'an” adlı eseri meşhurdur.²³ Sayılan bu özellikler ile birlikte Mekkî kırâat-ı seb'a'yı da manaları ile beraber iyi bilen bir âlimdir.²⁴

²¹ Mahmud Şevket Öztürk, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Meâni'l-Kırâat Adlı Eseri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 12.

²² Sawas, Abdullah “Mekkî b. Ebî Tâlib'in Kırâat İlmine Katkısı: Makki bin Abi Tâlib's Efforts in the Science of al-Qiraat”, (*Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Van İlahiyat Dergisi*, 2020), 8/5,6.

²³ Servet Kılıç, *Kırâat İlminde Mekkî B. Ebî Tâlib* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 31.

²⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed Dimaşkî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Dârü'l-Ğarbil'-İslâmî, t.y.), 9/569.

1.1.6. Vefatı

Mekkî b. Ebî Tâlib, 2 Muharrem (437/1045) tarihinde Kurtuba'da rahmeti Rahmân'a kavuşmuştur. Cenaze namazını oğlu Ebû Tâlib Muhammed b. Mekkî kıldırmıştır. Cenazesi Kurtuba'da bulunan er-Rabaz kabristanlığına defn edilmiştir.²⁵

Ebû'l-Kâsım b. Muhammed b. Taylesân, Mekkî'nin cenaze merâsimi ile ilgili, Mekkî'nin cenaze merâsiminde kalabalık bir insan selinin olduğunu, cenaze haberini duyan Kurtubalıların âdeti beyinlerinden vurulmuşa döndüklerini aktarmaktadır. Boşluğu doldurulması zor olan büyük bir âlimi kaybettiklerini anlamışlardır. Cenazesinin etrafını büyük-küçük, genç- ihtiyar büyük bir insan kitlesinin katılımıyla muazzam bir tören olmuştur. Arkasından sevenleri yüzlerce Kur'ân-ı Kerîm hatimleri okumuş, mersiyele söylemişlerdir.²⁶

1.1.7. Hocaları

Mekkî b. Ebi Tâlib'in yirmi beş yıl boyunca Mısır, Kayrevan ve Hicaz'a yaptığı ilim seyahatlerinde muhtelif üstadlardan ders okuduğunu kaynak eserlerde görmekteyiz. Mekkî bu ilim seyahatlerinde ders okuyacağı üstadlarda bazı evsâfların bulunması gerektiğini dile getirerek seçici olduğunu göstermektedir. Bu hususta aynı zamanda tez konumuz olan er-Riâye li Tecvîdi'l Kırâe eserinde *"Kur'an ilimlerini öğrenmek isteyen kişinin kırâatı, nakli ve zabtı için din ve diyanet sahibi, Kur'an ilimlerinde, Arabi ilimlerde anlayış sahibi ve ilimde şöhret bulmuş ulemâdan sahih nakiller yapan güvenilir bir kimse olması gerekir"* demektedir.²⁷

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Mekkî birçok âlimden ders almıştır. Biz burada Mekkî'nin önemli üstadlarından birkaç tanesinin hayatlarını ve eserlerini kısaca zikretmek ile yetineceğiz.

²⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 5/277.

²⁶ Kayapınar, *"Mekki İbnü Ebi Tâlib el-Kaysi"*, 96.

²⁷ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkiki lafzi't-Tilâve*, thk. Ahmed Hasan Ferhât (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2018), 85.

1.1.7.1. Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd Abdirrahmân el-Kayrevânî en-Nefzî

(310/922) yılında Kayrevan'da dünyaya geldi. İlim tedrisine küçük yaşta hıfzını ikmâl ederek başlayan İbn Ebû Zeyd Kayrevân'da tefsir, fıkıh, kelâm, kırâat gibi temel ilimleri tahsil ederek on yedi yaşında er- Risâle isimli eserini kaleme aldı. Kendilerinden ilim tahsil ettiği hocaları arasında Ebû'l-Fazl el-Mümsî, Ebû Bekir İbnü'l-Lebbâd, Rebî' b. Süleyman el-Kattân, Ebû'l-Arab et-Temîmî, Derrâs el-Fâsî, Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, İbnü'l-Haccâm, Ebû İshak es-Sebâî, Abdullah b. Ahmed el-İbyânî, Asîlî, Ebû İshak İbn Şa'bân gibi âlimler vardır. Kendisi mezhepte Mâlikî olup yaşadığı dönemde bu mezhebin yayılıp gelişmesinde önder kabul edilmiştir. Bundan dolayı kendisine “Küçük Mâlik” ve “Mezhebin Kutbu” sıfatları verilmiştir. Yaşadığı dönemde Şîi- Fâtımîler'in baskılarına karşı çıkıp Ehl-i Sünnet'in savunucusu olmuştur. İbn Ebû Zeyd 30 Şâban (öl. 386/996) tarihinde Kayrevan'da kendi evinde toprağa verilmiştir.²⁸

1.1.7.2. Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Halef el-Meâfirî el-Kayrevânî el-Kâbisî

Kâbisî, (324/936) tarihinde Afrika'da Mehdiyye şehri yakınlarındaki Kâbis köyünde doğmuştur.²⁹ Mekki'nin Kayrevân'da ders okuduğu muhaddis, hâfız, kelâmcı ve Mâlikî fâkih âlimidir. Aynı zamanda İmâm-ı Mâlik'in meşhur Muvatta eserini de özetlemiştir.³⁰ İbni Ferhûn ise Kâbisî hakkında onun âmâ olduğu halde yazdığı eserlerin güvenilir sağlam kaynaklar arasında olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca eserlerini dostlarının müşahade ettiği bir ortamda yazdığını ve takva sahibi bir zât olduğunu söylemektedir.³¹ 3 Rebi'ül-ahir (öl. 403/1015) tarihinde vefat etmiş ve büyük bir insan kalabalığı eşliğinde Kayrevan'da defnedilmiştir. Şairler vefatı sebebiyle mersiyeleler okumuşlardır.³²

²⁸ H. Yunus Apaydın, “İbn Ebû Zeyd”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Erişim (25 Ocak 2022).

²⁹ Öztürk, “Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Meâni'l-Kırâât Adlı Eseri”, 16.

³⁰ Ömer Rızâ Kehhale, *Mu`cemü'l Müellifin Teracimü Musamifi'l-Kütüb El-Arabi*, (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, t.y.), 7/194.

³¹ Kayapınar, “Mekkî İbnü Ebi Tâlib el-Kaysi”, 61.

³² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 3/321.

1.1.7.3. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. Ahmed el-Kazzâz el-Kayrevânî et-Temîmî

Kazzâz, Kayrevân'da doğmuş, nahivci, dilci, edîb ve şâir bir âlimdir. Arap dili ile alakalı yazmış olduğu el-Câmi, nahivci ve dilci vasıflarının ağır bastığını gösteren büyük ve meşhur eseridir. Doğu tarafına yaptığı seyahatlerde Fâtîmî halifelerinden el-Azîz'e hizmetlerde bulunmuş onun emriyle alfabetik, ansiklopedik dil ile alakalı şaheserler te'lif etmiştir.³³ İbn'ül- Cezzâr, "Hiçbir nahivcinin böylesine şahane eserler ortaya koyduğunu görmedim" demiştir. Te'lif hususunda son derece başarılı bir kimsedir. İbn Râşık ise el-Ünmûzec adlı eserinde Kazzâz'ın te'lif hususunda öncekileri perişan ettiğini, sonrakilerin ise dillerini kestiğini söylemiştir. İnsanlar arasındaki tartışma, münazara gibi konuları ele alan "*Et-Ta'riz*" isimli eseri büyük bir öneme sahiptir. Devlet ricali yanında heybetli ve azametli, avâm halk arsında ise mütevâzı ve yumuşak bir kimseydi. Diline azami derecede sahip olmakla beraber ilmi meseleler dışında pek konuşmazdı. Mısır diyarından Kayrevân'a döndükten sonra vefat edene kadar burada Arabî ilimler ve edebiyat okutmuştur.³⁴

1.1.7.4. Ebü't-Tayyib Abdülmün'im ibni Ğalbûn el-Halebî

Suriye'nin Halep şehrinde (309/921) yılında doğmuş daha sonra Mısır'a yerleşmiş ve (öl. 389/999) yılında orada vefat etmiştir. Âlim, edîb, Kur'an'ı manaları ile birlikte bilen ayrıca güzel şiirleri olan mübarek bir şahsiyettir.³⁵ İbn'ül- Cezerî "*Tabakâtü'l-Kurrâ*" adlı eserinde yirmi üç hocasını ve on dört talebesini sayarken üçüncü sırada Mekkî b. Ebî Tâlib'i saymıştır. Zehebî ise "*Ma'rifet'ül-Kurrâ*" eserinde Ğalbûn'un on iki talebesini saymış ve dördüncü sırada Mekkî'yi saymıştır.³⁶

³³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 4/374-375.

³⁴ Kayapınar, "*Mekki İbnü Ebi Tâlib el-Kaysi*", 62.

³⁵ Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, *el-A'lâm*, (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, t.y.), 4/167.

³⁶ Kayapınar, "*Mekki İbnü Ebi Tâlib el-Kaysi*", 63.

1.1.7.5. Ebü'l-Hasen Tâhir b. Abdilmün'im b. Ubeydillâh b. Galbûn el-Halebî el-Mısırî

Mısır'da (339/950) tarihinde doğdu. Mekkî'nin diğer hocaları gibi âlim, ârif, sika ve kuvvetli bir zekaya sahip bir zâttır. Kırâat derslerini babasından ikmâl eyleyip, Mısır'lı İbn Hayeviyye en-Nisâbûri ve Haseb b. Reşik'dan hadis ilmini okumuş, Bağdat'da Ebû Bekr el-Kâtî'i, Halep'de ise nahiv âlimi Hasen b. Hâlûye'nin ilim halkalarında bulunmuştur. İmâm Dâni kendisi hakkında "Onun zamanında ilmi fazileti, tefekkuhu ve lehçesinin düzgünlüğü cihetinden ondan üstünü görülmemiştir deyip, bizde ondan çok şeyler yazdık" demektedir.³⁷ İsnevî'nin Tabakâtü's-Şâfi'yye'sinde Galbûn'nun mezhep'de şâfiî olduğu ve 10 Şevval (öl. 399/1009) tarihinde Mısır'da vefat ettiği geçmektedir. İbnü'l-Kâsîh ise Galbûn'un Karâfe mezarlığına defnedildiğini kendisinin vefat edene kadar Galbûn'un mezarının ziyaret edildiğine şahit olduğunu aktarmaktadır.³⁸

1.1.7.6. Ebî Bekr Muhammed b. Alî b. Ahmed b. el-Üdfüvî el-Mısırî

Doğumu ile ilgili muhtelif tarihler olmakla beraber (304/388) tarihinde doğduğu daha doğru kabul edilmektedir. el-Üdfüvî nahiv ilmini Ebû Ca'fer En-Nehhâs'tan kırâat ilmini de Ebû Ğanîm Muzaffer b. Ahmed'den iktibâs etmiştir. Fazilet, ilim ve edep sahibi mütedeyyin bir şahsiyettir. Mısır'da odun ticareti ile meşgul olurdu. Yüz ciltten oluşan "el-İstiğnâ fi Tefsîri'l Kur'an eserini tasnif etmiştir. Ebû Amr Ed-Dâni kendisi hakkında "İmâm Nâfi'nin kırâatı ve Verş'in rivâyetinde zamanının bir numarasıydı. Ayrıca keskin zekâ, geniş bilgi, anlama becerisi ve arabi ilimlere manaları ile beraber hâkim olan bir âlimdir" demektedir.³⁹ İmâm Zehebî ise el-Üdfüvî hakkında: "Ulûm'ül-Kur'an alanında temâyüz etmiş ve döneminde Mısır'ın efendisi olan bir âlimdir" demiştir. Ayrıca mütedeyyin ve salihlerden olup edep sahibi, ilim ehli bir zâttır. Nahiv alanında el-İknâ' fi Ahkâm'is-Semâ' isimli geniş hacimli bir eseri bulunmaktadır.⁴⁰ Mekkî'nin el-Hidâye ilâ bulûği'n-nihâye isimli tefsir eserini hocasının el-İstiğnâ fi

³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/339.

³⁸ Tayyar Altıkulaç, İbn Galbûn, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 5 Şubat 2022).

³⁹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Buğyetü'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn Ve'n-Nühât*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrâhîm (Lübnan: Mektebetül Asriyye, t.y.), 1/315.

⁴⁰ Öztürk, "Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Meâni'l-Kırâât Adlı Eseri", 18.

Tefsîrî'l Kur'an adlı eserinden derlediği nakledilmektedir. İbnü'l-Kıftî ise bu eserin tefsir sahasının en geniş çalışması olarak zikretmektedir.⁴¹

1.1.7.7. Ebû Zer Abd b. Ahmed b. Muhammed el-Herevî

Kendisinden nakledildiğine göre (355/966) veya (356/967) tarihinde Herat'ta dünyaya gelmiştir. Dedelerinden Semmâk'a nisbetle İbnü's-Semmâk olarak tanındı.⁴² el-Herevi her sene hac eden bir seyyâhtı. Mekke'de ikamet edip, Arap bir hanımefendi ile evlendi. Hac aylarında hadis rivâyeti ve tahdisi ile iştiğâl ederdi. Ebû'l-Fazl b. Humeyraveyh, Ebû ömer b. Hayaveyh'ten ve bunların tabakalarından hadis rivâyetinde bulunmuştur. Sahîhayn üzerine tahrîc yaparak kitap tasnif etmiştir. el-Bâkılânî'den İmâm Mâlik'in mezhebini almıştır. Mağribliler İmâm Eş'arî'nin mezhebini ondan öğrenmişlerdir. el-Herevî hâfız, muhaddis, sika ve anlayışı yüksek bir zâttı. Fıkıh alanında el-Hisâl isimli bir eseri ve bir ciltlik el-Mu'cem'i bulunmaktadır. el-Herevî (öl. 435/1033) tarihinde vefat etmiştir. İbnü'l-Esîr ise, maddi imkanları gâyet iyi olup her sene hac ibadetini yaptığını ve el-Bâkılânî ile yakın dost olduklarını zikretmektedir.⁴³

1.1.7.8. Yûnus bin Abdillâh bin Muhammed bin Meğîs

Mekkî'nin Endülüs'deki hocalarındandır. (338/949) tarihinde Kurtuba'da dünyaya gelmiştir. Halife Hişam b. Muhammed el-Mervani, Meğisi'yi seksen yaşını geçmiş olmasına rağmen kadılık makamına getirdi. Buna rağmen akıllı yerinde, veciz ve akıcı bir hitabete sahipti. Takva ve zühd alanlarında güzel eserleri mevcuttur. Konuşmasındaki samimiyet ve içtenlik onu dinleyen kimseleri derinden etkilerdi. Aynı zamanda fazilet ehli, dünya malına ilgi duymayan ve bulduğu ile yetinen kanaatkâr bir zâttı. (öl. 429/1037) Recep ayında cuma gecesi vefat etmiştir. Kalabalık bir insan kitlesi tarafından cuma günü ikindiden sonra defin edilmiştir. Defin vaktinde çok yoğun bir yağmur yağışı olmuştur.⁴⁴

⁴¹ M. Suat Mertoğlu, "Üdfüvî Muhammed b. Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Şubat 2022).

⁴² M. Yaşar Kandemir, "Ebû Zer el-Herevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Şubat 2022).

⁴³ Kayapınar, "Mekki İbnü Ebi Tâlib el-Kaysi", 67.

⁴⁴ İbn Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 646-647.

1.1.7.9. Diğer Hocaları

Mekkî, isimlerini zikrettiğimiz bu üstadlardan başka Ebû't-Tâhir Muhammed b. Muhammed İbn Cibrîl el-Uceyfi, Ebû'l-Kâsım es-Sekatî, Ebû'l-Hasen b. Râzik el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. İbrâhim el-Mervezi ve son olarak Ebû'l- Abbâs es-Seviyy'den ilim tahsil etmiştir.⁴⁵

1.1.8. Talebeleri

Mekkî b. Ebi Tâlib yapmış olduğu ilmi seyahatler neticesinde elde ettiği ilmi birikimden sonra, artık kendisi talebe yetiştirmeye başlamıştır. Bizler de burada öne çıkan bazı önemli talebelerinden birkaç tanesini zikredeceğiz.

1.1.8.1. Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Hâlid b. Ahmed b. Mehdî el-Kelâ'î (394-432/1003-1040)

Kendisini Mekkî'nin ders halkalarına adanmış, ondan çok rivâyette bulunmuş Kurtuba'lı bir âlimdir. Ebû'l-Mutarriif el-Kanâzi'î'den, el-Kâdî Yunus b. Abdillâh'dan, Ebû Muhammed b. Benûş'tan ve Mekkî b. Ebî Tâlib el-Mukrî'den rivâyette bulunmuştur.

Ders aldığı ulemâdan elde ettiği ilmi derleyip toparlayıp kayıt altına almaya özen göstermiştir. Kırâat âlimi, fazilet ehli, mütedeyyin, kırâat vecihlerini ezbere bilen ve çok sayıda kitap te'lif eden bir zattır.

Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Hâlid b. Ahmed b. Mehdî el-Kelâ'î (öl. 432/1040)⁴⁶ yılında zilkâde ayının onuncu günü olan cumartesi günü zeval vakti vefât etmiş, pazar günü ikindi namazı sonrası Ümmü Seleme mezarlığına defnedilmiştir.⁴⁷

⁴⁵ Öztürk, "Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Meâni'l-Kırâât Adlı Eseri", 19.

⁴⁶ Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l Kurrâ*, 1/113.

⁴⁷ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 52-53.

1.1.8.2. Ebû Abdillâh b. Muhammed b. Ahmed b. Mutarrif el-Kinânî el-Kurtubî (387-454/997-1062)

Tarafî mescidinde görev yapmış, Tarafî diye meşhur olmuş Kurtubalı büyük bir âlimdir. Kur'ân-ı Kerîm'i Mekki'nin rivâyetleri ile okumuş ve ilim halkalarına devam etmiştir. Kırâat vecih ve tariklerini ezbere bilen bir zattır. Zamanında birçok insan kendisinden istifade etmiş, dindar, mâneviyat sahibi bir kimseydi. Rivâyetlerinde sikaydı. Kendisi hakkında İbnü Beşkuvâl ve Ebû'l-Kâsım b. İbni S.a.sâb onun bütün rivâyetlerini üstadlarımızdan alıp rivâyet ettik demişlerdir. Ayrıca onun 387/997 yılında doğduğu, (öl. 454/1062) yılının Safer ayında vefat ettiği ve cenazesinin Bâb-ı Âmir'deki harâp olmuş bir mescidin kapısı yanına defin edildiğini söylemektedirler.⁴⁸

İbni Kuteybe'nin "Ğarîb'ül-Kur'an" ve "Müşkil'ül-Kur'an" adlı eserlerini cem' ettiği "Kitâb'ül-Kurtubiyyeyn" eserinin müellifi Ubû'l-Abbâs'il-Mehdevî ile talebelik arkadaşlığı yapmış Yunus b. Abdillâh'dan da bizzat ders almıştır. Kırâat hususunda muazzam bir yeteneği olup Avn'illâh'il-Kurtubî ve Ahmed b. Abdirrahmân'il-Hazrecî gibi âlimler kendisinden ilim almışlardır.⁴⁹

1.1.8.3. Ebû'l-Velîd Muhammed b. Cevher b. Abdillâhbb. el-Ğamr b. Yahyâ b. el-Gâfir İbn Ebî Ubeyde (391-462/1001-1070)

Kurtuba'da idâri görevlerde bulunmuş, yüksek makam sahibi bir zâttır. Ebû'l-Mutarrif el-Kanâzi'î'den, Ebû Muhammed b. Bâlûş'tan, Yunus b. Abdillâh el-Kâdî'den ve Ebû Bekr et-Tecîbî'den rivâyetlerde bulunmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'i Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib'den tâlim ve tecvîd üzere okumuş hâfız bir âlimdir. İlmi menbâından alıp rivâyet etmeye dikkat ederdi. Henüz gençlik yıllarında pek çok ilmi semâ tariki ile elde edip nakillerde bulunmuştur. Rivâyet usulü önce şeyhlerinin isimlerini silsileleriyle beraber, kendi el yazısı ile yazıp okumuştur. İbn Beşkuvâl kendisi hakkında tesmiye ettiği kayıtlar arasında büyük bir ehemmiyetle ortaya koyduğu birçok eser tesbît ettiğini ifade etmektedir. el-Batşet'ül-Kübrâ⁵⁰ adlı bir kitabı bulunmaktadır.

Kurtubâ reisi olan babasının vefatından sonra 435/1045 tarihinde yönetime geçip, er-Râşid lakabını aldı. 457/1064 tarihine kadar idarecilik görevinde bulundu.

⁴⁸ Cezeri, *Ğayetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l Kurâ'*, 2/89.

⁴⁹ Kayapınar, "*Mekki İbnü Ebi Tâlib el-Kaysi*", 71.

⁵⁰ Kehhâle, *Mu'cemü'l Müellifin*, 9/162.

Kendisinden sonra ise Kurtubâ valiliğine iki oğlu olan Abdülmelik ve Abdurrahman geçmiştir. Şeltîş'de el-Mu'temid Alellâh Muhammed b. Abbâd tarafından haps edilmiş ve (öl. 462/1070) tarihinde şevvâl ayı ortalarında hapiste vefat etmiştir. Doğumu ise (391/1001) tarihinde zilkâde ayında olmuştur.⁵¹

1.1.8.4. Ebû't-Tâlib Muhammed b. Mekkî b. Ebî Tâlib b. Muhtâr el-Kaysî (414-474/1023-1081)

Mekkî b. Ebî Tâlib'in tek oğludur. Dolayısıyla ilminin çoğunu babasından almıştır. Babasıyla birlikte el-Kâzî Yunus b. Abdillâh'dan simâ yoluyla almış ve Kâzî Yunus ikisine de icâzet vermiştir. Aynı şekilde fakîh Ebû Alî el-Haddâd da icâzet vermiştir. Muhammed b. Mekkî Ebû'l-Kâsimi el-iflali ile Hâtem b. Muhammed'den ilim tahsîl etmiştir. Kurtubâ'da cezaevi, câmi, emniyet teşkilatı ve ticaret işleri görevlerinde bulunmuştur. Bulunduğu bu görevlerde gâyet başarılı bir grafik çizmiş, yaptığı uygulamalardan halk memnûn olmuştur. Edebiyat alanında önemli bir rütbesi olmakla beraber hüsn-ü hat sahibi bir zâttır. (öl. 447/1081) tarihinde muharrem ayının beşi salı günü vefat etmiştir. Doğumu ise (414/1023) tarihinde zilkâde ayının ilk günü meydana gelmiştir. İbn Beşkuvâl bunu kendisine Muhammed b. Mekkî b. Ebî Tâlib'in oğlu el-Vezîr Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed'in söylediğini aktarmaktadır.⁵²

1.1.8.5. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Attâb (433-520/1041-1162)

Kurtubâ'lı olup geniş rivâyet ağı ve isnâd sağlamlığı bakımından Endülüs'teki ulemânın sonuncusudur. İlminin büyük bir kısmını semâ tarîkı ile almıştır. Babasının yazdığı kitapları okutması sebebiyle en çok ondan rivâyette bulunmuştur. Babası dışında Hâtem b. Muhammed et-Tarablûsî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Abdillâh Muhammed b. Âbid, Ebû Muhammed Abdullâh b. Sa'îd ve Ebû Amr es-Sefâkusî'den de ders okumuş, rivâyette bulunmuş ve kendilerinden icâzet almıştır. Hâfız-ı kelâm olup rivâyet ve tariklerini iyi bilirdi. Tefsîr, Garîb'ül Kur'an ve Me'ân'il-Kur'an ilimlerine çok iyi vâkıftı. Hadis konusunda sika ve âlî isnâd sahibi olduğu için hadisçilerin medârı bir zâttı. Kendisinden ilim tahsîl etmek için başka beldelerden gelen insanlar onun engîn ilim hazinesinden istifâde etmişlerdi.

⁵¹ Öztürk, "Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Meâni'l-Kırâât Adlı Eseri", 22.

⁵² Kayapınar, "Mekki İbnü Ebi Tâlib el-Kaysi", 73.

Fazîlet ehli, mübârek, mütevâzı bir kişiliğe sahip olup kendi hattıyla pek çok eser te'lîf etmiştir. Zühd alanında “*Şifâü's-Sudûr*” isimli bir eser yazmıştır. Kendisi hakkında İbn Beşkuvâl hocalarından birinin “Ben bunları işittikten sonra doğru olup olmadığını anlamak için ona gittim ve kendisinde ders okudum. İlminin çoğunu sema yoluyla aldım ve kendi el yazısı ile bana icâzet verdi.” demiştir.⁵³

1.1.8.6. Diğer Talebeleri

Mekkî b. Ebî Tâlib'in zikrettiğimiz talebeleri dışında sâir kaynaklarda geçen taleberini, isimleri ve vefat tarihleri ile beraber zikrederim:

Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb el-Bâcî: (403-477/1012-1081)

Ebû'l-Esbâğ Abdü'l-Azîz b. Ahmed el-Yahsubî: (öl. 400/1009)

Abdullah b. Muhammed b. Süleyman: (öl. 419/1028)

Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf b. Nâmî b. Yusuf b. Ebyaz er-Râhûnî: (öl. 435/1042)

Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Abdirrahman el-Kaysî: (öl. 436/1044)

Ebû Ca'fer Bekr b. İsa b. Sa'id b. Ahmed b. Âlâ b. Eş'as el-Kindî: (öl. 454/1062)

Ebü'l- Mutarrif Abdurrahman b. Halef b. Hakem: (öl. 454/1062)

Ebû Mervân Abdülmelik b. Ziyâdetullâh b. Ali b. Hüseyin b. Muhammed b. Esed et-Temîmî: (öl. 456/1063)

Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Habîb b. Tâhir b. Ali b. Şammâh el-Ğâfiki: (öl. 459/1066)

Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Ezdî: (öl. 462/1069)

Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Abbâs: (öl. 463/1070)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Sa'id el-Me'âfirî: (öl. 469/1076)

Ebû Muhammed Abdürrahmân b. Muhammed b. Abdirrahmân b. Abbâs b. Şuayb: (öl. 472/1079)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Esba' el-Ezdî: (öl. 477/1084)

Ebû Abdillâh Ferac b. Abdîlmelik b. Sa'dân el-Ensârî: (öl. 478/1085)

⁵³ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 332-333.; Öztürk, "Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Meâni'l-Kirâât Adli Eseri", 23-24.

- Ebû Muhammed Abdullâh b. Sehl b. Yusuf el-Ensârî: (öl. 480/1087)
 Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed es-Sanhâcî: (öl. 480/1087)
 Ebû Abdillâh Muhammed b. Beşîr el-Me'âfirî es-Sayrafî: (öl. 481/1088)
 Ebû'l -Kâsım Halef b. Rızk el-Emevî: (öl. 485/1092)
 Abdillâh Muhammed b. İsa b. Ferac b. Ebi'l-Abbâs b. İshâk et-Temîmî el-Meğâmî: (öl. 485/1092)
 Ebû'l-Esbâğ İsa b. Sehl b. Abdillâh el-Esedî: (öl. 486/1093)
 Ebû Muhammed Abdillâh b. Ferac b. Ğazlûn el-Yahsubî: (öl. 487/1094)
 Ebû Mervân Abdülmelik b. Sirâc b. Abdillâh b. Muhammed b. Sirâc: (öl. 489/1095)
 Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Müferrac b. İbrâhîm: (öl. 494/1100)
 Ebû Bekr Âsım b. Eyyûb el-Edîb: (öl. 494/1100)
 Ebû Umrân Mûsâ b. Süleymân el-Lahmî: (öl. 494/1100)
 İbn'ül-Hasen Yahyâ b. İbrahim b. Ebî Zeyd el-Levâtî: (öl. 496/1102)
 Ebû Bekr Hâzım b. Muhammed b. Hâzım el-Mahzûmî: (öl. 496/1102)
 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ferac: (öl. 497/1103)
 Ahmed b. Ebi'l Ferac el-Emevî: (öl. 498/1104)
 Ebû Abdirrahmân Muâviye b. Muhammed b. Ahmed b. Me'ârik el-Ukaylî: (öl. 499/1105)
 Ebû Muhammed Abdillâh b. Sa'id b. Hakem el-Maktelî: (öl. 502/1108)
 Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Galbûn el-Havlânî: (öl. 508/1114)
 Ebû Ca'fer Ahmed b. Abdirrahmân b. Abdilhak el-Haz-recî: (öl. 511/1117)⁵⁴

1.1.9. Kırâat alanındaki bazı eserleri

Bu bölümde Mekkî b. Ebî Tâlib'in mevcut olan kırâat alanında te'lîf ettiği önemli birkaç eserini kısaca tanıtmaya çalışacağız. Daha sonra ise mevcut olmayan eserlerini başlıklar halinde zikredeceğiz.

1.1.9.1. Mekkî'nin Günümüze Ulaşan Eserleri

Mekkînin günümüze ulaşmış olan bazı eserleri şunlardır:

⁵⁴ Öztürk, "Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Meâni'l-Kırâat Adlı Eseri", 24-25.

1.1.9.1.1. el-İbâne an Meân'il-Kırâât

Bu eser, Mekkî'nin kırâat konusunda ilk eseridir. Aynı zamanımızda ilk basılan eseri olması ve tanınması da bu eser ile olmuştur. 1960 tarihinde Dr. Abdülfettâh İsmâîl eş-Şelebî tarafından tahkik edilmiş ve Mısır'da en-Nehza kitabevi tarafından Matbaat'ür-Risâle'ce basımı yapılmıştır. Daha sonra ikinci defa Dr. Muhyiddîn Ramazan'ın tahkiki ile Şam'da Dâr'ül-Me'mûn L'it-türâs yayınevi tarafından Zeyd b. Sâbit matbaasında 1979 yılında basılmıştır.⁵⁵

Bu eserde Mekkî kırâatlerin manalarını, keyfiyetlerini ve kırâatler hususunda itikat edilmesi gereken konuları ele almaktadır. Aynı zamanda önemli gördüğü bir takım faydalı bilgilerde yer almaktadır. Mekkî bu eser hakkında: "Bildığım kadarıyla benden önce hiçbir kimse böyle bir kitabı yazmamış, benim topladığım bilgileri toplamamış ve açıkladıklarımı açıklamamıştır" demektedir. Bu eser başka bir eseri olan el-Keşf an Vücûh'il-Kırâât'a bağlı bir eserdir. Eserin iyi anlaşılması el-Keşf an Vücûh'il-Kırâât eserinin anlaşılması ile birbirine bağlıdır.⁵⁶

Ayrıca bu eser Kırâat-ı Seb'a'nın Ahruf-u Seb'a olup olmadığını inceler. Kırâatlerden makbûl olan ve olmayanlar, Kur'an'ın cem'ı, Ahruf-u Seb'a'nın manası kırâatlerin yedi oluşunun sebebi, Kur'an'ın ezberde toplanması, Mushaf hattına muhâlif kırâatler gibi konuları barındırmaktadır.⁵⁷

1.1.9.1.2. et-Tefsira fi'l-Kırâât

Mekkî bu eserini h. 391 tarihinde te'lif etmiştir. Te'lif sebebi olarak ise kırâat ilmine düşkün olan kimselerin kendisinden kırâatın asılları ve kurrâ'nın ihtilaf ettiği hususlar hakkında bir eser yazmalarını istemeleri neticesinde yazdığını ifade etmektedir.⁵⁸ Daha önce kaybettiği *el-Mûcezz* adlı eserine bazı eklemeler yaparak hazırladığı, beş cüzden mürekkep bir eserdir. Hocası İbn Ğalbûn'un sistemini kaynak almıştır. Senedleri hafzetmiş, şaz olan rivâyetleri azaltmış ve tekrarlardan kaçınarak kolayca hıfz edilecek şekilde te'lif etmiştir. Bu eser ayrıca üstad İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr* isimli eserinin önde gelen kaynaklarındandır.⁵⁹

⁵⁵ Kayapınar, "Mekki İbnü Ebi Tâlib el-Kaysi", 148.

⁵⁶ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *El-İbâne an Meân'il-Kırâât*, thk. Abdülfettâh İsmâîl Şelbî (Mısır: Dâru Nehzati'l-Mısriyye, 1977), 29.

⁵⁷ Kayapınar, "Mekki İbnü Ebi Tâlib el-Kaysi", 149.

⁵⁸ Kayapınar, "Mekki İbnü Ebi Tâlib el-Kaysi", 153.

⁵⁹ Öztürk, "Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Meâni'l-Kırâât Adlı Eseri", 29.

1.1.9.1.3. el-Keşf an Vücûhi'l-Kırââtî's-Seb' ve 'İlelihâ ve Hıccihâ ve Mekâyisi'n-Nahvi Fîhâ

Bu eser kendisinden önce yazılan *et-Tebşıra* isimli eserin şerhidir. Mekkî bu eserinde daha önce *el-İbâne* eserinde Rasûlüllâh (s.a.s) den rivâyet edilen Kırâat-ı Seb'a ile alakalı detaylı bilgi verdiği için bu eserde değinmemiştir. Yalnız bu eserin tam olarak fayda sağlaması *el-İbâne*'nin sonuna eklenmesi ile olur demiştir. Bu eser anlayış, ilim ve dirâyet eseridir. Kur'ân-ı Kerîm'in sûreleri düzenli bir tertip içerisinde kırâatleri, rivâyetleri ve tespit ettiği şart ve ölçüler çerçevesinde güzel bir şekilde işlenmiştir. Okuyan kimsenin sıkılmasını önlemek için illetler ve hüccetler olabildiğince kısaltılmış, tâbiîlerin ve onlara uyanların kırâatleri kısa ve öz bir şekilde özetlenmiştir.⁶⁰

1.1.9.1.4. Er-Rî'âye li-Tecvîdî'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve

Mekkî'nin bu eseri tez konumuzu teşkîl ettiğinden dolayı burada herhangi bir açıklama yapmayıp, "Eserin Genel Tanıtımı" başlığı altında detaylı bilgi verilecektir.

1.1.9.2. Günümüze Ulaşmayan Eserleri Eserleri

Yukarda sayılan eserlerin dışında Mekkî'ye ait olup günümüze ulaşmamış bazı eserler vardır. Bu eserler şunlardır:

Müşkilâtü'l-Kur'an

İhsâru Ahkâmi'l-Kur'an (dört cüz)

et-Teheccüd fi'l-Kur'an (dört cüz)

el-Me'sûr an Mâlikîn fî Ahkâmi'l-Kur'ani ve Tefsîrihî(on cüz)

el-Mûcez fi'l-Kırâât (iki cüz)

Meâni's-Sinîn el-Kahtıyye ve'l-Eyyâmi (bir cüz)

Beyânü İ'câzi'l-Kur'an

İntihâbü Kitâbi Nazmi'l-Kur'ani li'l-Cürcânî ve İslâhu Galatihî (dört cüz)

el-İ'câz fi Nâsihi'l-Kur'ani ve Mensûhihî (bir cüz)

⁶⁰ Kayapınar, "Mekki İbnü Ebi Tâlib el-Kaysi", 157.

- İttifâku'l-Kurrâ (bir cüz)
 el-İhtilâf fî Adedi'l-A'sâr (bir cüz)
 el-İhtilâf Beyne Kâlûn ve'bni Âmir (bir cüz)
 el-İhtilâf Beyne Kâlûn ve'bni Kesîr (bir cüz)
 el-İhtilâf Beyne Kâlûn ve Ebî Amr (bir cüz)
 el-İhtilâf Beyne Kâlûn ve Hamze (bir cüz)
 el-İhtilâf Beyne Kâlûn ve Âsım (bir cüz)
 el-İhtilâf Beyne Ebî Amr ve Hamze (bir cüz)
 İhtilâfû'l-Kurrâ fî Yââtî'l-İzâfeti ve fî'z-Zevâidi (bir cüz)
 el-İntisâfû fîmâ Raddefû alâ Ebî Bekri'l-Üdfüvî ve Ze'ame Ennehû Galeta fîhi fî
 Kitâbi'l-İbâne (üç cüz)
 et-Tezkiratü fî'l-Kırââtî's-Seb' (li İhtilâfî'l-Kurrâ)
 İslâhu Mâ Eğfelefû İbnü Mesrrah fî Kırâetin Şâzzeh (bir cüz)
 et-Tenbîh alâ Usûli Kırâeti Nâfi' İbni Abdirrahman ve Zikru'l-İhtilâfî anhu (iki
 cüz)
 Ta'dilü't- Teczietî Beyne'l-Eimmetî fî Şehri Ramazân fî Kırâeti'l-Kur'an
 Müntehâbu Hucceti Ebî Ali el-Fârisî (otuz cüz)
 el-Vakfû ve 'l-İbtidâ
 el-Mûcez fî'l-Kırâât (iki cüz)⁶¹

⁶¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 15-20; Öztürk, "*Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Meâni'l-Kırâât Adlı Eseri*", 30-31.

İKİNCİ BÖLÜM

ER-Rİ'ÂYE Lİ-TECVÎDÎ'L-KIRÂ'E VE TAHKİKÎ LAFZÎ'T-TİLÂVE ADLI ESERİN TECVÎD İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Eserin Genel Tanıtımı

Mekkî'nin Er-Ri'âye Li-Tecvîdî'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzî't-Tilâve adlı eseri Kur'an-ı Kerîm'i düzgün ve güzel okuyabilmek için uyulması gereken tecvîd kuralları hakkında bilgi vermektedir. Eser Ebû Muhammed Mekkî bin Ebî Tâlib Hammûş bin Muhammed el-Kaysî (437/1045) tarafından yazılmış olup tecvîd hakkında günümüze ulaşan ilk sistematik çalışma olarak kabul edilmiştir.

Eserde 43. sayfaya kadar muhakkikin açıklamaları yer almaktadır. 43. sayfadan 89. sayfaya kadar Kur'an'ı ezberlemeye teşvîk, Kur'an okuyucusunun üstünlük ve faziletleri, tilavet esnasında riâyet edilmesi gereken hususlar, okutucunun meziyetleri, okuyucunun uyması gereken âdab ve bunlara benzer konular kısa kısa bâblar şeklinde izâh edilmiştir. 89. sayfadan 139'a kadar harf ve harekelerin durumu, harflerin sıfatları, lakapları bâb başlıkları altında işlenmiştir. 139. sayfadan 243. sayfaya kadar hemze (ء) harfinden başlayarak 29 harfin mahreçleri ve özellikleri teker teker ele alınmıştır. 243. sayfadan 275. sayfaya kadar ise sırasıyla Gunne, Mahreçlerin İhtilâfı, Şeddeli Harflerin Durumu, Şeddeli Harfler Üzerinde Vakf ve son olarak ise Tenvîn ve Sakin Nûnun Hükümlerini Beyan konuları işlenerek eser nihâyete ermektedir. Eser 48 bâb, 34 fasıl ve Şeddeli Harflerin Durumunu Beyan başlığı altında 3 alt bâb'dan müteşekkildir.

Bu eser hakkında daha önce Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ali Öge kısa ve öz bir makale yazmıştır. Son dönemlerde ülkemizde yazılan tecvîd kitapları, tez ve makale gibi tecvîd ile alakalı bilimsel çalışmalarda er-Ri'âye'ye sıkça başvurulduğunu müşahade etmekteyiz.

Eser, Ahmed Hasan Ferhat'ın tahkikiyle basılmıştır. Biz, 1439/2018 yılında Beyrut'ta Dâru ibn-i Kesîr yayınevinde basılan birinci baskıyı esas alarak bu çalışmayı yapacağız. Muhakkik, bu eserin tahkikini, daha önce yazılmış üç farklı nüshaya dayanarak yapmıştır. Bunlar: Medîne-i Münevvere Halk Kütüphanesi Nüshası, Mekke-i Mükerreme Kütüphanesi Nüshası ve Ribât Hızânetü'l-Âmme Nüshası'dır. Ancak muhakkik bunlar içerisinde Medîne-i Münevvere Halk Kütüphanesi Nüshasını esas alarak bu çalışmayı yapmış, diğer nüshalarda farklı olarak geçen yerleri dipnotta geçtiği

esere ait rumuz ile belirtmiştir. Mekke-i Mükerreme Kütüphanesi Nüshası için (م), Ribât Hızânetü'l-Âmme Nüshası için ise (ر) rumuzunu kullanmıştır.

2.1.1. Esere Giriş

Bu başlık altında eserin 43- 88. sayfaları tercüme edilmeye çalışılacaktır. Tercüme bölümünde geçen hadislerin bazıları hadis kaynaklarında lafız itibarı ile motamot geçmediği için, birbirine yakın lafızların geçtiği eserler kaynak olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca zikri geçen Hadîs-i Şerîflerin ehline kaynakları ile birlikte geniş bir araştırmaya tâbi tutulmasının Hadis ilmi açısından daha sıhhatli olacağı kanaatindeyiz.

2.1.2. Mukaddime

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib şöyle demektedir; Hamd, kulu ve Rasûlü olan Muhammed'e (s.a.s), içinde helâl ve harâmı açıkladığı kitabı indiren, isim ve sıfatları daimi olan, zâhir ve bâtın ilimlerin sahibi olan Allah'a mahsustur. Anlaşılması için o kitapta kıssaları ve öğütleri tekrar etti. Yine o kitapta örnekler getirdi, hükümleri ve farzları açıkladı. İçindeki gaybî haberleri anlayış sahibi kimselere gizli tutmaksızın işitenler için açık, ibret alanlar için anlaşılır, zikir ehli için öğüt ve düşünenler için de delil kıldı.

O, yüce kitabı apaçık olan Arap diliyle indirdi, ileri gelen kimseler ve ibret alanlara yol gösterici olarak içinde hikmet dolu harflerle tanzîm etti. Çünkü o harflerin sayıca azlığına rağmen hutbe, kelâm ve şiirlerde kullanılan bütün Arap lügatlarını, ibret olsun diye içine almıştı.

İsmi yüce olan Allah, o harfler için konuşma esnasında göğsün en derinliklerinden boğaza kadar, ağızdan dudakların kenarlarına ve hayşûma kadar mahreçler (çıkış yerleri) düzenledi. Her harf, lafzı değiştirilmediği müddetçe kendisine mahsus olan mahreçten çıkar. Hiçbir harf konuşma esnasında Allah'ın kendisine takdir ettiği mahrec ve mertebeyi geçemez.

Allah (c.c) mahlûkatı içerisinde nasıl ki güçlü ve zayıf olanlar yarattıysa harflerin mahreçlerinde de kuvvetli ve zayıf olanlar yaratmıştır. Aynı şekilde mahlûkatı içerisinde nasıl ki birbirine benzeyen veya birbirine hiç benzemeyen varlıklar yarattıysa, harfler içerisinde de birbirine benzeyen ve birbirine hiç benzemeyen harfler yaratmıştır.

Nasıl ki cisimler arazlar ile beraber bir anlam ifade ediyorsa, bu harfler de harekeler ve sükûn ile bir anlam ifade ederler. Araz tek başına olamadığı gibi hareke de tek başına bir işe yaramaz. Bu, harfler için bir benzetmedir. Bu harflerin hepsinde hikmeti, kudreti, lütfu ve düzenlemeyi yapan kendisinden başka ilah olmayan yüce olan Allah'dır.

Ben Allah'ın yüce kitabında tanzîm edilmiş bu harflerdeki eşsiz hikmet ve kudreti görünce, konuşma anında harflerin çıkışlarına, ahenklerine, sıfatlarına ve birçok lakaplarına vâkıf oldum. Talebeler için gerek önceki, gerekse sonraki ulemânın kitaplarında çeşitli açıklama ve şerhleri veya şerh edilmemiş olan eserleri görünce, harflerin mahreçlerini, sıfatlarını, lakaplarını, güçlü ve zayıf olanları, birbirleri ile ilişkili ve zıt olanları toplayan bu kitabı te'lif etme hususunda niyetim arttı. Tâ ki bunları bilmek Allah'ın güç ve lütfuna delil olsun, Kur'an'ı tecvid lafızları ile okuyan kimseye yardımcı olsun, harfi mahrecinden çıkarırken her harfin sıfat ve hakkını versin. Asırlar boyunca, uzun zamanlar geçmesine rağmen okutucu, okuyucu, başlangıç seviyesinde olanlar ve icazet almış olanlar için de kalıcı bir ilim olsun.

Harfleri teker teker, sıfat ve mahreçleri ile birlikte zikredeceğim. Daha sonra dikkat çekmek için Kur'an-ı Kerîm'den harflerin birbirleri ile kullanıldıkları zaman hangi tecvid kuralına uyduklarını gösteren örnekler getireceğim. Sonradan meydana gelebilecek bozulma, ekleme ve çıkarmalar olmaması için bu açıklamaların iyi muhafaza edilmesi gerekmektedir. Bu illetleri her bölümde zikredeceğiz.

Ben bu kitapta kurrâ arasında en az ihtilâflı olan meseleleri sunacağım. Yedi harften herhangi birisiyle okuyan herkesin bu kitapta zikrettiğimiz her harfin hakkını vermesi, lafız ve tecvidine riâyetle okuması vacip olur. O kişi bizim açıkladığımız gibi ezberlesin ki noksanlıklardan sâlim olsun, kırâatteki tahrîf'ten emin olsun ve okumasını fasîh bir lafız ve sahîh bir şekilde icra etsin. Bu takdirde okuyuşu eksikliklerden ve hatalardan uzak olmuş olur.

Benden önceki ulemâdan daha önce bu kitap gibi bir te'lif çalışması yapan, harflerin sıfatlarını, manalarını ve lakaplarını bu kitapta topladığım gibi toplayan, aynı şekilde tilâvet esnasında bu harflerin tecvidlerine dikkat çekerek Kur'an-ı Kerîm'den örnek getiren başka kimseyi bilmiyorum. Bu kitabın te'lif ve tertibi H. 390 tarihinde zihnimde canlandı. Bu süre zarfında aklıma gelen bilgileri not aldım. Ancak benden önce bana yol gösterecek buna benzer bir çalışma görmediğim için bu düşüncemden vazgeçtim. Tâ ki Cenâb-ı Hak 30 sene sonra basiretimi ve niyetimi güçlendirip, bu eseri kolaylaştırıp te'lif etmeme imkân verene kadar. Dilerim ki bu eser sevap için bir sebep, bir azık merdiveni olur ve Cenâb-ı Hak hususi olarak kendi rızası için kabul eder. Bu

eserimi “er-Ri’âye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkîki Lafzi’t-Tilâve bi’İlm-i Merâtibi’il-Hurûfi ve Mahâricihê ve Sıfâtihê (ve el’Kâbihê)” diye isimlendirdim.

Kim benim bu kitabımdaki tecvid ve okuma kurallarına uyarsa lahn ve hatalardan korunmuş olur. Eğer bunları kontrol altına alırsa uzun zamanlar geçmesine rağmen o kimseyi basiretli, mahir, bilinçli, usta ve deneyimli bir okuyucu ve okutucu seviyesine çıkarır.

Bu eserde, Allah’ın izniyle Kur’an’ı ezberlemeye teşvîk, Kur’an okuyucusunun üstünlük ve faziletleri, tilavet esnasında riâyet edilmesi gereken hususlar, okutucunun meziyetleri, okuyucunun dikkat edeceği âdab kuralları ve bunlara benzer konular kısa kısa bablar şeklinde aktaracağız. Daha sonra Arapların kullandıkları harfler ve hareketlerin illetlerini, önceki nahiv ulemâsının bu harfler ve hareketler hakkındaki çelişkilerini açıklayacağız. Sonrasında ise harflerin sayılarını, kısımlarını, lakaplarını, sıfatlarını, her harfin mahrecini ve mahreçteki sırasına göre öne çıkan bazı sıfatlarını zikredeceğiz. Bundan sonra ise Kur’ân-ı Kerîm’den kırâatın hakkını verecek, tecvid lafızlarını hıfz etmeye teşvik edecek örnekler sunacağız ki okuyucu, bozulmalara sebebiyet verecek hata ve fazlalıklardan gafil olmasın.

Son olarak ise şeddeli harflerin hükümlerini, şeddeli olması bakımından hangisinin üstün olduğu, şeddeli harfler üzerinde vakf ve son olarak faydalı tamamlayıcı bilgiler ile bu kitabımızı nihâyete erdireceğiz inşallah. Yapacağım bütün bu işlerde Allah yardımcım olsun. Söz ve amelde meydana gelecek hata ve noksanlıklarda kendisinden başka ilâh olmayan Allah’a sığınırım. Ben ona dayandım. O, büyük olan arşın sahibidir.⁶²

2.1.3. Kur’an’ın Fazileti Hakkında Kısa Bilgiler Bâbı

2.1.3.1. Birinci Bâb: Kur’ân-ı Kerîm Öğrenen ve Okuyan Kişinin Fazileti

Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib şöyle demektedir; Muhakkak ki bu bâb ulemanın, kendisi hakkında çok eser te’lîf ettiği geniş bir alandır. Ben burda Kur’ân-ı Kerîm öğrenme ve okumanın fazilet ve ecrine delalet eden, ihlâs ve samimiyetle çalıştığı zaman Allah’ın kendisi için hazırladığı mükâfatı anlatan kısa nükteler zikredeceğim. Kısa ve öz olsun diye isnadları hazf edeceğiz.

⁶² Mekkî, *er-Ri’âye*, 43-48.

Mü'minlerin Kur'ân-ı Kerîm'in faziletlerinden en fazla hissettikleri duygu, şüphesiz ki onun âlemlerin rabbi olan, hiçbir dengi olmayan, sıfatları hususunda hiçbir benzeri ve ortağı olmayan, yerlerin ve göklerin yaratıcısı olan Allah'ın mahlûk olmayan kelâmı olmasındandır. Çünkü bu Kur'an, sapıtanları doğru yola ileten, helak olanları kurtaran, hayrete düşüren delilleri olan, Allah'ın sağlam ipi, öğüt ve hikmet dolu, parlak bir kandil, hakkı açıklayıcı, doğru yola letici muazzam bir kitaptır. Bundan daha faziletli ne olabilir ki?

Kur'ân-ı Kerîm okumanın faziletine dair Zeyd b. Esleme'den (r.a) rivâyet olunan bir Hadîs-i Şerîf'te Rasûlullah Efendimize (s.a.s) şöyle sual olundu: Hangi amel daha üstündür? Efendimiz "Kur'an'ı baştan sona okumayı bitirip tekrar okumak için başlayan kimsedir." buyurdu.⁶³ Bu Hadisi Abdullah b. Kesîr el-Mukrî'de aynı şekilde rivâyet etti. Hatta İbnü ebi Bezzete el-Mekkî'de aynı isnad ile Mukrî'den rivâyet etmiştir. Bu Hadîs-i Şerife göre hatmini yapan kimse hadise ittiba için hemen diğer hatme başlamak suretiyle Fatıha ve Bakara suresinin ilk beş âyetini okumasının emri vardır.

Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve başkaları Hz. Osman'dan (r.a) rivâyet olunan bir Hadîs-i Şerîf'te Rasûlullah Efendimiz (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki sizin en üstününüz Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenen ve öğreteninizdir." ⁶⁴ Ebû Abdurrahmân es-Sülemî "Bu hadis, Kur'ân-ı Kerîm okutmak için beni bu meclise oturttu." demiştir.

Sehl b. Muâz'dan (r.a) rivâyet olunan bir Hadîs-i Şerîf'te Rasûlullah Efendimiz (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Kim Kur'ân-ı Kerîm okur ve içindeki hükümler ile amel ederse, kıyamet gününde onun anne ve babasına taç giydirilir. O tâcın parlaklığı güneşin parlaklığından daha güzeldir." Bu hadis ile amel edenlerin durumunu varın siz düşünün!⁶⁵

Ka'b el-Ahbâr ise "Tevratta muhakkak ki çocuk Kur'an okumayı öğrenmeye çalışır, çabalar ve onunla amel ederse Allah onun kan ve etine onu karıştırır (yani bereket ve fazileti karıştır) ve o çocuğu katındaki meleklerden yazar." diye geçtiğini söylemektedir.

Kim de Kur'ân-ı Kerîm'i yaşlılığında zorluk çekerek, tökezleye tökezleye, kekeleye kekeleye, öğrenirse o zaman ona iki kat ecir verilir. Birincisi iyilik elbisesinin giydirilmesi ikincisi takva tâcının takılması. Allah (c.c), Kur'an'a, "Bu kulûma

⁶³ Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, thk. Bekrî Hayyânî (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981.), 1/612. (No. 2812).

⁶⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, thk. Cemâatün mine'l-u'l-emâ (Mısır: el-Matbaatul'kübra el'Emiriyye, 1311/1893), "Fezâilü'l-Kur'ân", 56 (No. 5028).

⁶⁵ el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, 1/521 (No. 2335).

verdiklerimden razı oldun mu?” diye sorar, O da “*Hayır.*” cevabını verir. Allah (c.c) o kuluna sağ tarafından bol nimet, sol tarafından ise cennette ebedilik bahşeder. Ve tekrar “*Kulûma verdiklerimden razı oldun mu?*” diye sorar. Kur’an ise “*evet*” cevabını verir.⁶⁶

Hasan el-Basrî (r.h) den rivâyet olunan Hadîs-i Şerîflerde, Rasûlullah Efendimiz şöyle buyurmuştur: “*Kur’ân-ı Kerîm’i öğreniniz Çünkü o, kıyamet günü Kur’an ehline şefaathçi olarak gelecektir.*”

“*Bakara suresini öğreniniz. Çünkü onu öğrenmek bereket, terki ise pişmanlıktır. Bunu tembeller yapamazlar.*”

“*Bakara ve Âli İmrân surelerini öğreniniz. Çünkü bunlar kıyamet günü iki bulut veya iki gölgelik veya saf şeklinde dizilmiş kuş sürüleri olarak gelirler.*”⁶⁷

Ebû Ümâmete el-Bâhiliyyü merfu olarak Rasûlüllâh Efendimizden rivâyetle “*Kim Kur’ân-ı Kerîm’in dörtte birini okursa, nübüvvetin dörtte biri, kim üçte birini okursa nübüvvetin üçte biri, kim üçte ikisini okursa nübüvvetin üçte ikisi, kim de tamamını okursa ona nübüvvet verilir.*”⁶⁸

Mekkî, “*nübüvvet verilir*” ile kasitedilmek istenen Allâhu a’lem fazilet, sevap ve kendisine Kur’an indirilen zâtın peygamberliğine delalettir demektedir.

Hasan el-Basrî’den (r.h) rivâyet olunan bir Hadîs-i Şerîf’te Rasûlullah Efendimize (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “*Kim Allâh’ın kitabından bir âyet işitip yazarsa, Allâh (c.c) bu sebeple ona kat kat âyetler verir. Kimde Allâh’ın kitabından bir âyet okursa, kıyamet günü bu onun için nûr olur.*”⁶⁹

İbn-i Mesûd’dan (r.a) rivâyet olunan bir Hadîs-i Şerîf’te Rasûlullah Efendimiz şöyle buyurmuştur: “*Kur’ân-ı Kerîm’i öğrenin ve okuyun, çünkü her harfe karşılık on sevap vardır. Ben Elif- Lâm- Mîm bir harftir demiyorum. Aksine Elif bir harf, Lâm bir harf, Mîm’de bir harftir.*”⁷⁰

Ebû Seleme b. Abdurrahmân (r.h) şöyle demektedir: “*Her zaman Kur’an okuyan kimseye kıyamet günü şöyle denecektir: Oku ve yüksel, eğer dünyada hızlı okuduysa hızına göre, eğer tertîl (yavaş) ile okuduysa yavaş okuma durumuna göre karşılığı kendisine verilir.*”⁷¹

⁶⁶ el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, 1/540.

⁶⁷ el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, 1/564.

⁶⁸ el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, 1/524.

⁶⁹ el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, 1/518 (No. 2316).

⁷⁰ el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, 1/519 (No. 2322).

⁷¹ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-Himyerî, *el-Muşannef fi’l-hadîs*, thk. Merkezü’l-Buhûs ve tekniyetü’l-Ma’lûm’ât (y.y. : Dâru’t-Te’sîl, 1437/2013.), 4/111. (No. 6190).

Mücahit b. Cebr (r.h) şöyle demektedir; “Kim ki, Kur’ân-ı Kerîm’i gündüz vakti hatim ederse yetmiş bin melek akşam vaktine kadar o kimseye dua ederler. Kimde gece vakti hatim ederse yetmiş bin melek sabah vaktine kadar o kimseye dua ederler.” ⁷²

Önceki insanlar bu Hadîse binâen hatimlerini gündüzün ilk vaktinde veya gecenin ilk vaktinde yaparlardı.

Rasûlullâh Efendimiz (s.a.s) şöyle buyurmaktadır; “Kim ki, Kur’an’ı ezberlerde başkasının daha zengin olduğunu düşünürse, muhakkak ki büyük bir şeyi küçümsemiş, küçük bir şeyi ise büyüttmüş olur.” ⁷³

Rasûlullâh Efendimiz (s.a.s) şöyle buyurmaktadır; “Şüphesiz ki Kur’ân-ı Kerîm kıyamet günü insanların gördüğü en güzel şekilde gelir. İnsanlar, ‘bu peygamberdir’ derler. Peygamberlerin makamlarını geçince ‘hayır bu melektir’ derler. Meleklerin makamlarını geçtiklerinde onun kim olduğunu bilecekler. Bütün insanlar ve cinler Allah’ın (c.c) huzuruna toplanınca Kur’an huzura getirilir ve herkesin kendisi ile olan yakınlığına şahitlik eder. O dosdoğru bir şahit ve itâat edilecek bir şefâatçidir.” ⁷⁴

Enes b. Mâlik (r.a), Rasûlullâh Efendimiz (s.a.s)in (s.a.s) şöyle dediğini nakletmektedir; “Allah (c.c.), Kur’an taşıyıcılarına, benim kitabımın nuru ile bana yaklaşın ki sizin sevginizi artırıp, sevdiğim kullarım arasına koyayım diyecektir. Kur’an dinleyicilerinden dünya sıkıntıları, okuyucularında ise ahiret kötülükleri kaldırılır.” ⁷⁵ Allah’ın âyetlerinden bir âyet dinlemek altın hazinelerinden, okumak ise arşın altındaki her şeyden daha hayırlıdır.” ⁷⁶

Ümmü’d-Derdâ (r.anhâ) anlatıyor, Âişe (r.anhâ) validemizin yanına girdim ve cennete girenlerden Kur’an okuyanın okumayana üstünlüğünü sordum. Âişe validemiz şöyle buyurdu; “Şüphesiz ki cennet dereceleri Kur’ân-ı Kerîm’in âyetleri adedince. Cennete girenlerden en faziletli olanlar Kur’an okuyanlardır.” ⁷⁷

İbn-i Abbâs (r.a) şöyle buyurmuştur; “Kim ki Kur’an’ı okur ve içindeki hükümlere tabi olursa Allâh onu sapıklıktan doğru yola iletir, kıyamet günü çetin hesaptan korur.” ⁷⁸ Çünkü Allah (cc) şöyle buyuruyor: “فَمَنْ اتَّبَعَ هَذَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْفَى”

⁷² Ebü’l-Leys İmâmü’l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Tenbihü’l-gâfilîn*, thk. Yusuf Ali Bedevi (Dimaşk-Beyrût: Dar-u İbn Kesir, 1421/2000.), c.y./423.

⁷³ Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma’u’z-zevâ’id ve menba’u’l-fevâ’id*, thk. Hüsâmeddîn el-Kudsî (Kâhire: Mektebetü’l Kudsî, 1414/1994.), 7/159. (No. 11633).

⁷⁴ (Eserimizin muhakkiki bu hadîsin hiçbir hadîs kaynağında bulunmadığını zikretmiştir. Aynı şekilde bizde yaptığımız araştırmalar neticesinde aynı sonuca ulaşmış bulunmaktayız.)

⁷⁵ el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, 1/132.

⁷⁶ el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, 1/527 (No. 2362).

⁷⁷ el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, 1/512 (No. 2273).

⁷⁸ el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, 1/183-198.

Size bizden bir hidayet geldiğinde bilirsiniz ki bizim hidayetimize uyan artık ne şarırır ne de bedbaht olur.” ⁷⁹

İbn-i Abbâs (r.a) şöyle buyurmuştur; “Kim ki Kur’ân’ı okur ve içindeki hükümlere tabi olursa Allâh onu sapıklıktan doğru yola iletir, kıyamet günü onu çetin hesaptan korur.” ⁸⁰

Rivâyet olunduğuna göre Rasûlullâh Efendimiz (s.a.s) bir gün ashâbının yanına geldi ve şöyle buyurdu; “Müjdeleyin, müjdeleyin... Allâh’tan başka ilah olmadığına şahitlik eder misiniz? Onlarda evet dediler. Rasûlullâh Efendimiz (s.a.s) şüphesiz ki bu Kur’an bir sebeptir. Bir ucu Allah katında diğer ucu sizin elinizdedir. Öyleyse ona yapışın ki dalâlete düşmeyesiniz ve ondan sonra ebedi olarak helâk olmayasınız.” ⁸¹

İbn-i Vehb (r.h), Rasûlullâh Efendimiz (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Kur’ân-ı Kerîm kıyamet günü şefaathı, itaat edilen, güçlü ve doğrulanmış olarak gelir. Kim onu rehber edinirse, Kur’an o kişiyi cennete götürür. Kim de arkasına alırsa, Kur’an onu cehenneme götürür.” ⁸²

Leys b. Sa’d şöyle dedi: Rahmet, en hızlı Kur’an dinleyen kimseye ulaşır. Zira âyet-i celîle’de Allah (cc) şöyle buyurmaktadır: “وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ” “Kur’an okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nâil olasınız.” ⁸³ Âyette geçen (لَعَلَّ) Allah tarafından kullanıldığı zaman kesinlik ifade eder.

Hiz. Alî (r.a), Rasûlullâh Efendimizin (s.a.s) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Kitâbullâh’da sizden öncekilerin tarihi, sonrakilerinin haberi ve aranızdaki mes’elelerin hükmü vardır. O, hak ile bâtılı birbirinden ayıran kesin bir hükümdür. Her kim hidâyeti ondan başkasında ararsa, Allah onu saptırır. O, Allah’ın kopmayan sağlam ipi, kuvvetli fikir kitabı ve doğru yoldur. Onunla amel eden sevap alır. Onunla hükmeden adeletli olur. Kim ona çağırırsa doğru yola çağırılmış olur.” ⁸⁴

İbn-i Mesûd (r.a) şöyle buyurmuştur: “Muhakkak Kur’an, Allah’ın ziyafet yemeğidir. Bu nedenle ondan gücünüz yettiğince alın (öğrenin). Muhakkak ki bu Kur’an, Allah’ın ipidir, aydınlatıcı nurdur. Kendisine yapışanı koruyan, fayda ve şifâ veren, kendisine tâbi olan için bir kurtuluştur. Onda bir eğrilik yok ki doğrulsun, o batıla

⁷⁹ Tâhâ, 123.

⁸⁰ el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, 1/183-198.

⁸¹ el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, 1/185.

⁸² el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, 1/516.

⁸³ el-A’râf 204.

⁸⁴ el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, 1/176.

meyletmez ki sitem edilsin. Mucizeleri asla bitmez. Birçok itiraza rağmen onda bir bozulma da olmaz.”⁸⁵

İbn-i Mesûd (r.a) şöyle buyurmuştur: “İçerisinde Kur’an okunmayan ev, mimârı olmayan harab olmuş ev gibidir.”⁸⁶

İbn-i Sîrîn (r.h) şöyle buyurmuştur: “İçerisinde Kur’an okunan evin hayrı artar, oturanları sıkmaz. Böyle evlere melekler toplanır, şeytanlar uzaklaşır. İçinde Kur’an okunmayan ev oturanlara dar gelir, böyle evlerin hayır ve bereketi az olur, melekler uzaklaşır, şeytanlar üşüşür.”⁸⁷

Ebû Hureyre (r.a) veya Ebû Saîd el-Hudrî (r.a) şöyle buyurmuşlardır: “(Kıyamet günü) Kur’an okuyan kimseye şöyle denir: Oku, yüksel. Senin cennetteki mevkin, okuduğun âyetlerin sonuncusuna göredir.” Âsım b. Behdele, Zir b. Hubeyş’den o da Abdullâh b. Amr’dan rivâyetle bu hadîse şu kısmı ekledi: “Dünyada Kur’an’ı tertil ile okuduğun gibi (şimdi de) tertil ile oku. Senin cennetteki derecen, okuduğun âyetlerin sonuncusuna göredir.”⁸⁸

Ebû’d-Derdâ (r.a), Rasûlullâh Efendimiz (s.a.s)den rivâyetle: “*Kim, gece yüz âyet okursa gafillerden sayılmaz. Yüz âyet okuyan kâniînden (ibadet ve dua edenler) sayılır. Kim de beşyüz âyetten bin âyete kadar okursa tonlarca sevap ile sabahlamış olur. Tonlardan maksat büyük bir tepe demektir.*”⁸⁹

İbn-i Mesûd (r.a) şöyle buyurmuştur: “Kim geceleri elli âyet okursa gafillerden yazılmaz.”⁹⁰

İbn-i Ömer (r.a) şöyle buyurmuştur: “Kim geceleri on âyet okursa gafillerden yazılmaz.”⁹¹

İbn-i Abbâs (r.a) şöyle buyurmuştur: “Kim Allâh’ın kitabından bir âyet işitir de okursa, kıyamet günü o kimse için nur olur.”

Rasûlullâh Efendimiz (s.a.s) şöyle buyurmaktadır: “*Kur’ân-ı Kerîme bakarak okuyan kimsenin, ezbere okuyan kimseye üstünlüğü, farzın nafîleye üstünlüğü gibidir.*”

92

⁸⁵ el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, 1/526 (No. 2356).

⁸⁶ el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, 1/553 (No. 2478).

⁸⁷ el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, 1/544 (No. 2437); el-Heysemî, *Mecma’u’z-zevâ’id*, 7/171.

⁸⁸ el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, 1/520 (No. 2330).

⁸⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk.

Merzuk İbn Heyyâs âli Merzuk ez-Zehranî (b.y.: y.y., 1436/2015.), “Fezâilü’l-Kur’ân”, 4 (No. 3652).

⁹⁰ el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, 1/530-531 (No. 3374).

⁹¹ Dârimî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 4 (3576).

⁹² el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, 1/516 (No. 2302).

Rasûlullâh Efendimiz (s.a.s) şöyle buyurmaktadır: “*Kim Kur'an'ın hatmine şahitlik ederse, sanki o kimse ganimetin taksim edildiği vakitte ona şahitlik eden kimse gibidir. Kim de başlamasına şahitlik ederse, sanki o kimse Allâh yolunda bir fethe şahit olmuş kimse gibidir.*”⁹³

İbn-i Mesûd (r.a) şöyle buyurmuştur: “Kim Kur'an'ın küçümsediği bir şeye gözünü dikerse muhakkak ki Kur'an'a muhalefet etmiştir. İşitmez misin ki Allâh (cc) Nebi'sine şöyle buyurmaktadır: *وَلَقَدْ أَتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ (٨٧) لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ*” *Andolsun, biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve büyük Kur'an'ı verdik. Sakın (o kâfirlerden) bir takımlarını faydalandırdığımız şeylere (servete ve sâireye) iki gözünü dikib uzatma.*”⁹⁴

2.1.3.2. İkinci Bâb: Kur'an Ehli'nin Riyâ ve Benzeri Şeylerden Sakınması

Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib şöyle demektedir: Kur'an Ehli'nin başına gelen en büyük âfetler Allâh'ın rızası dışında bir şey istemesi, yaptığı işlere riya karıştırması, ameldeki ihlâsını dünyalık için yapması ve Kur'an'a ittibâyı terk etmesidir. Kur'an'ın hükümleri ile ameli terk etmesi günahların en büyüğü ve helâka en yakın olan şeydir. Bu sebepten dolayı şöyle rivâyet olunmuştur: “Kim ki Kur'an'a tâbi olursa cennet bahçelerinden bir bahçeye girer, kime de Kur'an tâbi olursa o kimse kafası üstü cehenneme atılır.”⁹⁵

Hasan el-Basrî (r.h) şöyle buyurmuştur: “İnsanların en iyisi Kur'an'ı okuyamasa bile içindekilere tâbi olan kimsedir.”

Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib şöyle demektedir: “İnsanların en iyisi onu ezberlemese bile içindekiler ile amel eden kimsedir. İnsanların en kötüsü ise onu ezberleyip onunla amel etmeyen kimsedir. Bundan dolayı Ebû Mûsâ el-Eş'arî “Kur'an'a tâbi olun, onu kendi hevâ ve hevesinize tâbi kılmayın.” demektedir.

Hz. Alî'den (r.a), Rasûlullâh Efendimiz (s.a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir; “*Hüzün çukurundan Allâh'a sığınırız.*” Sahâbe Efendilerimiz; “Hüzün çukuru nedir ya Rasûlullâh?” dediler. O (s.a.s) de “*Cehennem, kendisinden dolayı günde yetmiş defa Allâh'a sığındığı ve riyâkar Kur'an kâripleri için hazırlanmış yerdir.*” buyurdu. Başka

⁹³ el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, 1/543 (No. 2431).

⁹⁴ el-Hicr 87-88.

⁹⁵ Dârimî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 4 (3431).

bir rivâyette ise “...amellerinde riyâkar davranan insanlar için hazırlanmış yerdir.” şeklinde geçmektedir.⁹⁶

Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib şöyle demektedir: “Yukarda geçen malûmâtın hülasası Cenâb-ı Hakk’ın şu âyetindedir: *فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا*” *“Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın.”*⁹⁷

Çünkü dış görünüş itibârı ile sağlam olup gerçekte riyâ için yapılan amelleri Allâh (cc) şirk sayar. Ve şöyle buyurmaktadır: *إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ* “Çünkü Allah'a ortak koşmak (şirk) gerçekten çok büyük bir zulümdür.”⁹⁸

Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib şöyle demektedir: “Bu konudaki rivâyetler çoktur. Bu hadisleri biz Esed b. Mûsâ’nın⁹⁹ (r.h) kitabından rivâyet ettik.” Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib şöyle demektedir: “Kur’an ehli olan kimseler kendileri hakkında Allâh’tan korksunlar. İşlerini sadece Allâh rızası için yapsınlar. Eğer başlarına kötü bir şey gelirse hemen tövbe edip işlerine samimiyetle başlasınlar. Çünkü Kur’an Ehlinin kazandığı sevap diğer insanlardan fazla olduğu gibi sorumluluğu da diğer insanlardan daha çoktur.

2.1.3.3. Üçüncü Bâb: Kur’an Ehli Kimselerde Bulunması Gereken Hususlar

Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib şöyle demektedir; “Kur’an talebesinin ilk olarak dikkat etmesi gereken husus, ilmi sadece Allâh rızası için öğrenmesidir. İbn-i Mes’ûd (r.a) bu hususta, “Kim Allâh rızası için Kur’an okursa, ona her harf için on sevap ve on gühanın silinmesi vardır.” buyurmaktadır.

Hiz. Âişe (r. anhâ) annemiz de; “Şüphesiz ki cennet dereceleri Kur’ân-ı Kerîm’in âyetleri adedince. Cennete girenlerden en faziletli olanlar Kur’an okuyanlardır.” buyurmuştur.

Kur’an ehli olan kimse gece gündüz az da olsa namaz veya namaz dışında Kur’ân-ı Kerîm kırâatı ile meşgul olmalıdır.

⁹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdu’l Baki (Daru’l İhya, t.y.), “İlimden Faydalanma ve İlimle Amel” 23 (No. 256).

⁹⁷ el-Kehf 110.

⁹⁸ Lokmân 13.

⁹⁹ Hakkında bilgi için, Mekkî, *er-Ri’âye*, 69 (3. dipnot).

Hasan-ı Basrî'ye (r.h) Kur'an'ı hıfz edip gece boyunca yatan bir adamdan bahsettiler. Hasan-ı Basrî (r.h), "O kimse, Allâh'tan uzaktır ve Kur'an'ı yastık edinmiştir." dedi.

Kur'an ehli olan kimseye Kur'an'ı âlet ederek meliklerden ve başkalarından dünyalık makam ve mevkiler istemesi yakışmaz. Eğer böyle bir durum ile karşılaşırsa hemen tövbe edip niyetini düzeltmesi gerekir. Kur'an ehli olan kimse sadece Allâh'a hamd etmeli, nimetlerine şükretmeli, onu zikredip ona dayanmalı, ondan istemeli ve ölümü düşünerek ölüme azık hazırlamalıdır. Günahlarından korkup Allâh'ın affını ümit etmeli, ne zaman öleceğini bilmediği için sağlığı yerindeyken ölümden daha çok korkmalı ki bu ümit ve korku ölüm zamanında onun Allâh'a olan hüsn-ü zannını güçlendirsın. Aynı şekilde içinde yaşadığı zamanın gidişatını iyi bilmeli, şeytanlarını iyi tanıyıp onlardan korunmak için gayret etmeli, dünyada karşılaşacağı sıkıntıları göz önüne alıp bütün gücüyle nefis ile mücadele etmelidir. Dinde en çok takvaya dikkat etmeli, o takvayı Allâh'ın emir ve yasaklarında gözetmeli ve kullanmalıdır.

İbn-i Mesûd (r.a) şöyle buyurmuştur: "Kur'an okuyucusuna, insanlar gece uyurken gecesini ihya ettiği, gündüz insanlar oruçlu değilken oruçlu olduğu, insanlar gülerken ağladığı, insanlar dikkatsiz iken takva sahibi olduğu, insanlar boş konuşurken sustuğu, insanlar kibirlenirken tevazu sahibi olduğu ve insanlar sevinirken hüznlendiği bir kimse olması yakışır.

Abdullâh b. Ömer (r.a) şöyle buyurmuştur: "Kur'an ehlinin, boş konular konuşan kimseler ile birlikte boş konuşması, haset ediciler ile birlikte haset etmesi, cahiller ile birlikte cahillik yapması yakışmaz. Ona yakışan Kur'an hakkı için affedici ve hoşgörülü olmasıdır. Çünkü o kimsenin kalbinde Allâh'ın kelâmı vardır." ¹⁰⁰

Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib şöyle demektedir: "Kur'an ehli olan kimsenin müslüman kardeşine karşı kin beslememesi, kendisine zulüm edeni affetmesi, gelmeye gitmesi, vermeyene vermesi ve kendi işlerinde fazileti gözetmesi gerekir. Çünkü bundan daha yüce bir makam yoktur."

¹⁰⁰ el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, 1/525 (No. 2350).

2.1.3.4. Dördüncü Bâb: Kur'ân-ı Kerîm'e ve Hizmetkârlarına Hürmet

Ebû Mûsâ el-Eş'arî (r.h) şöyle buyurmuştur: “Allâh'ın yücelttiği kimselerden birisi de Kur'an'da aşırılığa gitmeden ondan uzaklaşmayan kimsedir.”¹⁰¹

Enes b. Mâlik (r.a), Rasûlüllâh Efendimiz'den (s.a.s) şöyle rivâyet etmiştir: *“Kur'an her şeyden üstündür, kim O'na hürmet ederse Allâh'a hürmet etmiş, kim de O'nu hafife alırsa muhakkak ki Allâh'ı hafife almış olur. Kur'an hizmetkârları, Allâh'ın rahmetiyle süslenen, O'nun kelâmını yücelten ve O'nun nurunu giyinen kimselerdir. Kim onları dost edinirse muhakkak ki Allâh'ı dost edinmiş, kim de onlara düşman olursa muhakkak ki Allâh'ın hakkını hafife almıştır”*.¹⁰²

Katâde (r.h): “Kur'an okuduğumdan beri, ona hürmeten hiç pırasa yemedim.” demiştir.

Yezîd b. Ebî Mâlik (r.h), Rasûlüllâh Efendimiz'in (s.a.s) şöyle dediğini nakletmiştir: *“Muhakkak ki sizin ağızlarınız Kur'an yollarından bir yoldur. Öyleyse onu elinizden geldiği kadar temiz tutmaya çalışın.”*¹⁰³

Muhaddis Yezîd b. Ebî Mâlik (r.h): “Bu hadisten sonra Kur'an'a hürmetten dolayı hiç soğan yemedim.” demiştir.

Mücahit b. Cebr (r.h) şöyle demektedir: “Kur'an okurken esnediğin vakit, esneme hâlin geçinceye kadar okumayı bırak.”

İkrime el-Berberî (r.h): “Muhakkak ki bu davranışlar Kur'an'a hürmet ve ta'zîmden dolayıdır.” demiştir.

Ebû'l-Âliyye sûrelere küçük ve kısa gibi tâbirlerin kullanılmasını mekruh görmüş, böyle diyenleri görünce sen ondan daha küçüksün, çünkü Kur'an'ın tamamı çok büyüktür.” demiştir.

2.1.3.5. Beşinci Bâb: Kur'an Talebesinin Uyması Gereken Kurallar

Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib şöyle demektedir: “Kur'an talebesi, niyetini Allâh rızası için yaptıktan sonra alacağı ve nakledeceği bilgiyi dininden, ilminden ve hâlinde râzı olduğu güvenilir kimselerden alıp muhafaza etmesi gerekir. İlim talep ederken Allâh'a, ilim öğrendiği hocasına ve ders çalıştığı arkadaşlarına karşı da tevâzu

¹⁰¹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyeddin Abdulhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.), “Kitâbü'l-Edeb”, 40 (No. 4843).

¹⁰² el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, 1/527 (No. 2362).

¹⁰³ el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, 1/603 (No. 2753).

göstermesi gerekmektedir. İlim öğretme hususunda kendini yeterli gördüğü zaman, kendisinden ilim öğrenmek isteyen kimseden geri durmamalıdır. Karşılığını Allâh'tan bekleyerek hocasına ve talebelerine karşı yumuşak huylu olmalı, sert mizâclı olmamalıdır. Nefsini şüpheli şeylerden korumalı, gülmeyi azaltmalı, güzel sözleri çoğaltmalı, Kur'an meclislerinde ve diğer ortamlarda hataları azaltmalı, vakar ve hoşgörü sahibi olmalıdır.

Aynı şekilde Kur'an talebesi fakirlere karşı mütevâzı olmalı, kibir ve gösterişten kaçınmalı, eğer fitneden korkarsa dünya zevklerinden de uzak durmalıdır. Gereksiz tartışmaları terk etmeli, nefsinin edep ve yumuşak huyluluk ile süslemelidir. Kendisinden kötülük değil de hayır ümit edilen kimse olmalı, etrafındaki fitne ve fesâda kulak asmamalıdır. Kendisine kötülüğü tavsiye eden kimseler ile değil iyilikte bulunan, doğruluğu tavsiye eden, güzel ahlâk sahibi kimseler ile dost olmalıdır.”

2.1.3.6. Altıncı Bâb: Kur'an Talebesinin Tekâmül Maddeleri

Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib şöyle demektedir:

* Kur'an talebesi, Kur'an'ın hükümlerini öğrenmeli, Allâh'ın farz kıldığı şeyleri iyice anlamalı, okuduğunu tatbik etmeli, nâsih ve mensûhu bilmeli ve farz olan şeyleri farz olmayandan ayırt etmelidir.

* Kendisi ile amelin vacip olduğu şeylerden (hükümlerden) hangilerinin sâkıt olduğunu bilmelidir.

* Kur'an talebesinin, okuduğu âyetleri içselleştirmeden, farzlarını ve hükümlerini bilmeden kuru bir okuma ile okuması güzel bir davranış değildir.

* Okuduğu âyetlerin neler ifade ettiğini bilmeden amel etmesi ve o âyetler hakkında kendisine soru sorulduğu zaman bilmiyorum demesi de hoş olmayan bir durumdur. Bunun misali kitap yüklü merkeplerin durumuna benzer.

* Mekkî ve Medenî âyetleri, nübüvvetin başında ve sonunda Allâh'ın kullarına neleri farz kıldığını, neleri ziyade kıldığını ve neler ile muhatap tuttuğunu bilmelidir. Bunları bilmesi nâsih ve mensûhu bilmesine katkı sağlayacaktır. Çünkü Kur'an'da Medenî âyetlerin Mekkî âyetleri nesh etmesi çoktur. Mekkî âyetler, ilk inen âyetler olması münasebetiyle nesh etme özellikleri yoktur. Mensûh nâsih'tan öncedir.

* İ'râb ve Garîbu'l-Kur'an'ı bilmelidir. Çünkü bu, okuduğu âyetleri anlama noktasında katkı sağlayacak ve şüpheleri izâle edecektir.

Bu maddelerin tamamı, Kur'an'ın kemâlinden, izzet ve şerefinden ve harikalarındandır. Bu sebeptendir ki Hz. Âişe (r.anhâ) annemiz şöyle buyurmuştur: “Allah'ın kitabında mâhir olan kimse, berara ve sefere melekleri ile beraberdir. Kur'an-ı Kerîm'i okumakta zorlanan kimse, zorlanması sebebiyle iki mükâfat alır.”

Kur'an talebesi, ilim talep ederken veya daha sonraki süreçte niyetini ihlâslı yapmadığı müddetçe bu saydığımız maddelerden hiçbirinden istifade edemez. İlim yolculuğuna başlayan bir talebe ilk aşamada o ilimle övünmek için veya dünyada bir şeref elde etmek için çalışır. Ya da bunlardan hiçbirini düşünmeden ilim yolculuğuna devam eder. İlim tahsiline devam ettikçe bu yanlış niyetlerinin farkına varır ve niyetini “Allah rızası için” şeklinde düzeltir ve bu şekilde ilmin bereketi her hâline yansır.

İbni Mücâhit (r.h): “Biz, niyet olmaksızın nice zamanlar ilim tahsil ettik, fakat Cenâb-ı Hak daha sonra bizim niyetimizi güzelleştirdi.” buyurmuştur.

2.1.3.7. Yedinci Bâb: Kur'an Okuyan ve Kendisinden Nakillerde Bulunulan Kimsede Aranacak Sıfatlar

Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib şöyle demektedir:

“Kur'an talebesinin, kırâat ilimlerini okumak, nakletmek ve zabt etmek için Ulûm-u Kur'an'da takvalı, anlayışlı ve dindar, Arabî İlimlere hâkim zeki kimseleri ve ilmi ile meşhur imamlardan nakli sahih olan kimseleri araştırıp bulması gerekir. Eğer okutucu olan kimsede saydığımız bu vasıflar bulunursa o kimse kâmil bir seviyeye ulaşmış ve imameti de vacip olmuştur. Bizden önceki okutucu ve okuyucu kimseler, “Kurrâ olan kimseler, tecvid ilmi ile ilimde faziletli kimseler olurlar.” demişlerdir. Bu kimselerden bazıları vardır ki kırâat ilminin rivâyetlerini bilir, kıyas yapabilir ve bunları sağlam bir şekilde temyiz etme gücüne sahip olabilir. Bu kimseler en üst derecede olanlardır. En alt derecede olanlar ise sadece işittiklerini taklid etmeye çalışanlardır. Bu kimselerin ilimde şüpheye düşmeleri ve tahrife sebep olmaları kuvvetle muhtemeldir. Kur'an'ı nakletmede dirâyet ve kavrayışlı olmak işitme ve rivâyetten daha güzeldir. Çünkü rivâyet sadece nakildir. Dirâyet ise zabt ve ilim ile beraber nakildir. Okutucu kimsede, ince bir kavrayış, dirâyet ve nakil bulunduğu zaman, din ehli olmakla beraber o kimse için artık imamet vacip olmuş ve kendisinden kırâat ilmi almak sahih olur. Ebûbekir b. Mücâhit, Hamele-i Kur'an olan kimselerin vasıfları hakkında: “Kırâat ve İ'râb vecihlerini bilen, kelâmın lûgat ve manalarını anlayan, kırâat lafızlarındaki eksiklikleri görebilen, önceki eserlere yönelik olumlu eleştiriler yapabilen kimse,

muhtelif İslâm beldelerinden Kur'an hafızlarının kendisinden ilim tahsil etmek için akın ettikleri imamdır." demektedir.

Bazı kimseler sadece hatasız bir şekilde İ'râb verirler ve bundan başka ilimleri de yoktur. Bu kimseler kendi lûgatından başka bir lûgat ile okuyamayan Arabîler gibidirler. Bazı kimseler de vardır ki kimden ne işittiyse sadece onu eda eder. İ'râbı ve diğer ilimleri bilmez. Bundan dolayı hâfız olan kimsenin araya uzun zaman girdiğinde unutma ve karıştırma ihtimali artar. Tek bir âyette bile harekelerin çokluğu sebebiyle İ'râbı da zayi eder. Çünkü bu kimsenin ilmî müktesebâtı yetersiz olduğu için dönüp onu düzeltmez, sadece işittiği ile baş başa kalır. İşittiklerini unuttuğu zaman ise harfleri karıştırır ve sonuç olarak farkında olmadan lahn ile okuyuş yapmış olur. Daha sonra ise insanlar arasında doğruluğunu isbat için başkasından rivâyet ettiğini söyleme yanlışına düşer. İçinde bulunduğu bu şüphe hali onu düştüğü bu yanlışta ısrara götürür ve dolayısıyla böyle bir kimseden kırâat nakledilmez ve onun nakline ihtiyaçta duyulmaz.

Bazı kimseler de vardır ki bunlar i'râbı, manayı ve lûgatı çok iyi bilmelerine karşın kırâat eserleri, vecihleri ve insanların ihtilafları hakkında hiçbir bilgileri yokur. Bunlar önceki ulemâdan hiç kimsenin okumadığı bir vecih ile Kur'an'ı okumaya çalışırlar ki bu takdirde bid'at ehli kimseler olurlar.

Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib şöyle demektedir:

Kur'an talebesine düşen nefsinin boş işlerle meşgul etmemesi, yukarda tehlikeli sıfatları sayılan ve ehil olmayan kimselerden nakilde bulunmamasıdır. Tevfîk Allah'tandır.

2.1.3.8. Sekizinci Bâb: Kelâmın Kendisinden Meydana Geldiği Harfler ve Bu Harflerin İletleri Hakkındaki Görüşleri

Mekkî, harflerin mahreçlerini tek tek ele almadan önce bu bölümde genel olarak harfler ve harflerin sıfatları üzerinde durmaktadır. Mekkî, kelâmın kendisinden oluştuğu harfleri 29 olarak kabul etmektedir. Bunlar ء، الف، ه، ع، ح، غ، خ، ق، ك، ض، ج، ش، ي، ل، ر، harfleridir. ن، ط، د، ت، ص، ز، س، ظ، ذ، ث، ف، ب، م، و harfleridir.

Bu 29 harfe eklenen diğer fer'i harflere ise ileride değinilecektir. Konumuza harfin tarifini yaparak giriş yapacağız.

Harf, lugat olarak taraf, bir şeyin ucu, sivri ve keskin kısmına denir.¹⁰⁴ Harfin çoğulu “Hurûf” veya “Ahrûf” tur.¹⁰⁵

İstılâhi olarak ise insanın nefesinin kasıtlı bir şekilde ses tellerine dokundurulması neticesinde çıkan sesin bir mahrece dayanarak hurûc etmesine denir.¹⁰⁶

Her ne kadar bu 29 harfin lafızları farklı olsa da bütün kelimelerin öncesinde ve sonrasında bulunmaları, onların bir tarafları olmaları sebebiyle harf diye isimlendirilmişlerdir. Nitekim isimler ve fiiller en az üç harften oluşmak zorundadır. Cenab-ı Hak yüce kitabında وَالصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ “Gündüzün iki tarafında, namaz kılın.”¹⁰⁷ âyetinde “taraf” kelimesi başlangıç ve bitiş manalarında tefsir edilmiştir. Bu 29 harf ile Allâh, yüce kitabını anlamamızı sağlamış, bu harfler ile yemin etmiş, kendi isim ve sıfatlarından bahsetmiştir. Bu harfler ile eşyalar akledilip, farzlar ve hükümlerin anlaşılması sağlanmıştır şeklinde ifade etmiştir.¹⁰⁸

Mekkî, (l) elif hariç bütün harflerin sakin ve harekeli olduklarını söyler. Elifin daima sakin olduğunu, başka harflerden munkalib olmadığı müddetçe de zâid olduğunu söylemektedir. (قام – سال – كال) misallerinde و harflerinden munkalib olmuştur. Dolayısıyla bu örneklerdeki elifin zâid olmadığını ifade ediyor. Elifin boğaz boşluğunun, ağız boşluğuna bitiştiği yerden belli bir mahrece dayanmadan çıkan hâli bir sestem ibaret olup harflerin en gizlisi olduğunu söylemektedir. Bundan dolayı elif hâvî harfi diye tesmiye edilmiştir. Zira elif, ağızdan başlayıp boğaza bitişinceye kadarki boşlukta akmaktadır.¹⁰⁹ Bunula beraber elif, herhangi bir harfe idğâm olmadığı gibi hiçbir harf de kendisine idğâm olamaz.¹¹⁰

Bütün harflerin kendilerinden önceki harekeleri değiştiği halde, eliften önceki harfin harekesi daima meftuh olmak zorundadır. Kezâ sakin olan و’nin öncesi kesra, sakin ی’nin öncesi de zamme olmaz. Bunların öncesi, bu harekelerin dışında kalan diğer harekeler olurlar.

Aynı zamanda Mekkî, mezkûr harflerin kendilerine mahsus birer resimlerinin olduğunu ve bunların değiştirilmelerinin asla mümkün olmadığını, ancak hemzenin bu kaide’nin istisnası olduğunu söyler. Çünkü hemzenin sabit bir resmi yoktur. Bazen (l)

¹⁰⁴ Cevherî, *es-Sihâh Tâcü’l-Luga*, 4/1342; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 9/41-46; İsmail Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri* (İstanbul: İfav, 2019), 185; Abdurrahman Çetin, *Kur’an Okuma Esasları* (İstanbul: Emin Yayınları, 2017), 89; Ramazan Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kiraat* (İstanbul: İfav, 2021), 51.

¹⁰⁵ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 89.

¹⁰⁶ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kiraat*, 51.

¹⁰⁷ Hûd 114.

¹⁰⁸ Mekkî, *er-Ri’âye*, 89-90.

¹⁰⁹ Mekkî, *er-Ri’âye*, 90-91.

¹¹⁰ Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 192.

bazen (و) bazen de (ى) sûretinde gelebilmektedir. Hemzenin ağır bir harf olmasından hareketle Arapların diğer hiçbir harfte olmadığı kadar bu harfte tasarrufta bulunduklarını aktarmaktadır. Hemzenin Kur'ân-ı Kerîm ve kelâmıda yedi vecih üzere geldiğini ve bunların; muhakkak, muhaffef, bedel, harekesi ma kabline verilmiş olan, mahzûf, sâbit ve müsehhele yani teshîl hemzesi olduğunu ifade etmektedir.¹¹¹ Ne zaman ki hemze Arap kelâmında diğer harfler gibi tek bir lafız üzerine sabit olmayınca bahsedilen değişiklik gerçekleşmiş oldu. Çünkü hemzenin ne hatta ne de lafızda sabit bir şekli ve sûreti vardır. Bundan mütevellit sadece (ا-ى-و) harflerinin sûretleri kendisine ödünç verildi. Nitekim hemze bu harfler ile kardeş olup birçok kelâmıda bu harflere ibdâl olmaktadır. Örneğin رَأْس, بُؤْس, يَأْس kelimelerinde kolaylık olması açısından رَأْس, بُؤْس şeklinde hemze kendisinden önceki harfin harekesi cinsinden kılımarak okunabilir. Aynı zamanda hemze bazen bu harflere (ا-ى-و) bedel olarakta gelir. Örneğin, شِفَاءٌ -- رِسَالَةٌ كِسَاءٌ -- شِفَاءٌ -- رِسَالَةٌ kelimelerinde olduğu gibi. Çünkü bunların asılları-- رِسَالَةٌ كِسَاءٌ -- شِفَاءٌ -- رِسَالَةٌ dür. Böylelikle harflerin hükümlerini, sûretlerini ve illetlerini öğrenmiş ol.¹¹²

2.1.3.9. Dokuzuncu Bâb: Kelâm Nelerden Müteşekkildir?

Mekkî, kelâmın hareke, sükûn, harekeli ve sâkin harften müteşekkil olduğunu, bununla birlikte Arap kelâmında harekeli harfin sâkin harften daha çok olduğunu ifade etmektedir. Gerekçe olarak ise kelâma ancak harekeli harf ile başlanabileceğini, harekeli harften sonra yine harekeli bir harfin ona bitişebileceğini, sâkin ile başlanılamayacağını, sâkinden sonra sâkinin gelmesi ise ancak vakf halinde son harften önceki harfin, lin harfi olması veya sâkin bir harf olması durumunda mümkün olduğunu söylemektedir.¹¹³

2.1.3.10. Onuncu Bâb: Harfin mi Harekenin mi Önce Geldiği ile İlgili Görüşü

Mekkî, bu konuda nahîv ve mantık âlimlerinin ihtilâf ettiklerini aktarmaktadır. Bunlardan bir gruba göre harf harekeden önce gelmektedir. Gerekçelerini şu şekilde özetlemektedirler;

-Harekenin gelebilmesi için öncelikle harfin sâkin olması gerekir.

¹¹¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 91.

¹¹² Mekkî, *er-Ri'âye*, 91-92.

¹¹³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 93.

-Harfler harekeye ihtiyaç duymadan kendi başlarına kâim olabilirler. Ancak harekeler harf olmadan kendi başlarına kâim olamazlar.

-(ل) gibi bazı harfler hareke kabul etmeden de var olabilmektedir. Dolayısıyla harf kuvvet açısından harekeden daha öncedir.

Diğer bir grup ise harekenin harften önce olduğunu savunmuşlardır. Bunların gerekçeleri ise;

-Bazı harfler harekelerden doğmuştur. Örneğin و harfi ُ den, ى harfi ِ den ve ل harfi ise َ harekesinden doğmuştur. Mekkî bu görüşün zayıf olduğunu ifade etmiştir.

Diğer bir grup ise harf ve harekenin cisim ve âraz gibi beraber olduklarını herhangi bir öncelik olmayacağını savunmuşlardır. Bu görüşe, “Cismin ârazdan hâli düşünülemeyeceğini fakat harfin hareke olmasa da bizâtihi kâim olacağı” şeklinde eleştiriler olmuştur. Mekkî yapılan bu itirazın harf ve harekenin beraber olup herhangi bir öncelik sırasının olmadığını söyleyenlerin görüşlerini bozmayacağını ifade etmektedir. Harf ve harekelerin tek başlarına kullanılma durumlarında ise konuşan kimsenin merâmını tam manasıyla anlatamayacağını, dinleyen kimsenin de ne kastedildiğini net bir şekilde anlayamayacağını söylemektedir.¹¹⁴ Dolayısıyla Mekkî, bu konu hakkındaki tarafını da belli etmiş olmaktadır.

Genel olarak görüşler değerlendirildiğinde ve Mekkî’nin de son görüşü desteklemesi, kanaatimizce harf ve harekenin birbirinden ayrılmaz birer ikili oldukları görüşü daha isabetli görünmektedir.

2.1.3.11. On Birinci Bâb: Med ve Lîn Harfleri Hakkındaki İhtilaf

Mekkî, bu başlık altındaki açıklamaya “Harf mi harekeden hareke mi harften alınmadır?” sorusu ile başlıyor.

Mekkî, bu konuda da nahîv ulemâsının ihtilaf ettiklerini aktarmaktadır. Ekseri nahîv ulemâsı bir önceki babta geçtiği üzere “harfin harekeden önce olduğu” görüşünü benimseyenlerin delillerini tekrar ederek harekelerin harflerden ahzedildiklerini ileri sürmüşlerdir. İlâve olarak Arapların i’râbın aslı olan harekelerin yerine, esmâ-ı hamse (أخوك), tesniye (مسلمان) ve cem’i (مسلمون) kelimelerinde harf kullandıklarını delil getirmişlerdir.

¹¹⁴ Mekkî, *er-Ri’âye*, 97-98.

Mekkî ise bu harfleri i'râb ile isimlendirmedeki ihtilafın, konumuz ile alakalı olmadığını ifade etmektedir.

Bazı nahîvciler ise yukardaki görüşü destekler mahiyette, şâyet harfler hareketlerden alınmış olsalardı bu durumda hareketlerin harften önce gelmeleri gerekirdi ki hareke binefsihi kâim olamaz. Hal böyle iken nasıl olur da hareke öne geçebilir tezini ileri sürmektedirler.

Başka bir topluluk ise med ve lîn harflerinin hareketlerden alındıklarını, çünkü hareke sesi, med yapıldığı zaman bu harflerin meydana çıktıklarını savunmuşlardır. Başka bir grup ise bu görüşe paralel olarak, Arapların harf yerine bazen hareke kullandıklarını ileri sürüp şu örnekleri delil getirmişlerdir. *هَذَا زَيْدٌ* örneğinde bunun aslının *هَذَا هُوَ زَيْدٌ* olduğunu vav harfinin hazf edilip zamme hareketinin onu temsil ettiğini, ¹¹⁵ *وَنَادَى نُوْحٌ ابْنَهُ* âyetinde ise zamiri üstün hareke ile *ابْنَهَا* şeklinde okunan kırâat tercih edildiğinde de benzer bir durumun söz konusu olduğunu delil getirmişlerdir. Yani elif hazf edilip hê harfinin üstün hareketi ona delalet etmektedir.

Son olarakta bazı mantık ulemâsı bu konu hakkında harf ve hareketin önceliği meselesinde herhangi bir öncelik tanımayıp beraberlik görüşünü benimseyenler gibi bu konu hakkında da onlar gibi düşünüp harf ve hareketin birbirinden alınmadıkları tezini kabul etmişlerdir. Mekkî de, “doğru olan görüş budur inşallah” diyerek kendi görüşünü yansıtmış olmaktadır.¹¹⁶

Delilleri incelediğimizde grupların görüşlerini yabana atmadan bu meselede mantık ulemâsının yaklaşımının daha isabetli olduğu söylenebilir.

2.1.3.12. On İkinci Bâb: Arapların 29 Harf Üzerine Ziyade Ettikleri Harflerin İncelenmesi

Mekkî, Arapların 29 harf üzerine 6 harf daha ziyade ederek kelâmlarını genişletip, lugâtlarını fasihleştirdiklerini aktarmaktadır. Mekkî, bu harfler için fer'i harfler tabiri yerine harflerin illetleri tabirini kullanmıştır.

¹¹⁵ el-Hûd 42.

¹¹⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 99-100-101-102.

2.1.3.12.1. Nûn-u Hafîfe (İhfâ Edilen Nûn) (النون الخفيفة)

Mekkî, “Nûn-u Muhfât” kavramı yerine “Nûn-u Hafîfe” kavramını kullanmıştır. Mekkî’ye göre Nûn-u Hafîfe: Tenvîn ve fiillerin kendisi ile pekiştirildiği nûn harfine benzeyip (ك), (ج) ve bunlara benzer harflerin yanında gizlenen nûn harfî olduğunu aktarmaktadır. Bu harfin mahreci sâkin ve harekeli nûn harfinin mahreci ile aynı değildir.¹¹⁷ Bu harf dil ucu boşta bırakılarak gunne ile telaffuz edilir.¹¹⁸

2.1.3.12.2. Elif-i Mümâle (İmâle) (الالف الممالة)

İmâle herhangi bir şeyi bir tarafa bükme, eğme ve meylettirmek demektir.¹¹⁹ Mekkî, bu öyle bir eliftir ki ne orijinal bir (ا) ne de orijinal bir (ى) harfidir. Ancak böyle olmasını gerektiren sebeplerden dolayı (ى) harfine daha çok yakın olan eliftir demektir. Bundan dolayı Hamza ve Kisâi, Kur’an’ın birçok yerinde imâle ile okumuşlardır. (والغلا), (الهدى) misallerinde olduğu gibi. Ebû A’mr¹²⁰ da bu ikisine muvafakat etmiştir. Diğer geri kalan kırâat imamları ise bazı yerlerde bunlara katılmışlardır.¹²¹ Mekkî burada imâle-i kübrâ ve imâle-i suğrâ diye bir ayrıma girmemiştir. Elif-i Mümâle, Hafs kırâatına göre sadece مَجْرَاهَا¹²² kelimesinde icra edilmektedir.¹²³

2.1.3.12.3. Elif-i Mufahhame (Tefhîm) (الالف المفخمة)

Mekkî, “Lâm-ı Mufahhame” kavramı yerine “Elif-i Mufahhame” kavramını kullanmıştır. Cezerî ise hem Lâm-ı Mufahhame hem de Lâm-ı Tağlîz tabirini kullanmıştır.¹²⁴ Mekkî’ye göre Elif-i Mufahhame: Öyle bir Eliftir ki, lafzına kalınlık karışarak (و) harfinin lafzına yaklaşan eliftir. Tıpkı lafzına incelik karışarak (ى) harfine yaklaşan elif-i mümâle gibi. الصلاة, الطلاق kelimelerindeki elifin (ا) kalın okunuşu örnek

¹¹⁷ Mekkî, *er-Ri’âye*, 103.

¹¹⁸ M. Ali Sarı, *Kur’an-ı Kerîm’i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları* (İstanbul: İfav, 2013), 54.

¹¹⁹ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 93.

¹²⁰ Bu üç kıraat imamı hakkında malumât için bk. Mekkî, *er-Ri’âye*, 104 (4-5-6. dipnot).

¹²¹ Mekkî, *er-Ri’âye*, 104.

¹²² el- Hûd 41.

¹²³ A’lellâh b. A’li Ebû’l- Vefâ, *el- Kavlü’s-Sedîd fî İ’lmi’t- Tecvîd* (Mensûre: Dâru’l-Vefâ, 2003), 142; Karaçam, *Kur’an-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 188; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 93; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları* (İstanbul: İfav, 2020), 91; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kırâat*, 56.

¹²⁴ Ebû’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî *en-Neşr fî’l-Kırâ’âti’l- ‘Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ‘ (el-Matbaatü’l-Kübra, t.y), 2/111.

olarak verilebilir. Bu harfî bu şekilde icra edenlerin maksadı, elifi, imâleden uzak tutmaktır.¹²⁵ Lâm-ı Mufahhame; kendisinden önce fetha ve ötre hareke bulunan lafza-i celâl'in lâmidir.¹²⁶ Ya da sâkin veya üstün harekeli olan sâd (ص), tâ (ط) ve (ظ) harflerinden sonra icra edilen üstün harekeli lâm (ل) harfidir.¹²⁷ Elif-i Mufahhame, elif-i mümâlenin zıddıdır. Bu kırâat şekli İmâm Nâfi'nin ikinci râvisi olan İmâm-ı Verş'e ait bir okuyuş olup Hicâz ehli arasında daha yaygındır. Hatta bazı nahiv âlimleri Elif-i Mufahhameye dikkat çekmek için salât kelimesini vâv ile (الصلوة) şeklinde yazmışlardır.¹²⁸

2.1.3.12.4. es-Sâd (Sâd-ı Müşemme) (الصاد المشمة)

Mekkî burda da sadece es-Sâd kavramı ile yetinmiştir. Mekkî'ye göre Sâd-ı Müşemme, Safîr sıfatında ve tek mahreçte ortak olmaları sebebi ile kendisine zê (ز) harfî karışan sâd (ص) harfidir demektedir. (الصراط) kelimesinin (الزراط) şeklinde telaffuz edilmesidir.¹²⁹ Bu harf hâlis bir sâd ve zê'den doğan ikisi arası bir harftir.¹³⁰ Mekkî ayrıca (الصراط) kelimesinin aslı ile ilgili olarak şu şekilde sarfî bir felsefe yapmaktadır: (الصراط) kelimesinin aslı (السرط) şeklindedir. س, kendisinde hems, infitâh ve safîr sıfatları olan bir harftir. ط ise cehr ve itbâk gibi kuvvetli sıfatlara hâizdir. Bu iki harf birbirlerine mahreç ve sıfat olarak zıttır. Bu iki harf bir araya gelince س'i safîr sıfatında ve mahreçte kendisine ortak olan aynı zamanda ط harfine de cehr sıfatında ortak olan ز'ye ibdâl ettiler. Daha sonra ise ز'nin lafzını kendisine mahreç ve safîr sıfatında kardeş olan ve ط harfine de itbâk sıfatında kardeş olan ص harfine karıştırdılar. Gerekçesi ise س'in lafzı ve safîr sıfatının tamamıyla yok olmaması ve bu sayede ط harfine de yaklaşmış olmasıdır. Böylelikle dilin tek bir mevzide hareket etmesi kolaylığı sağlanmış ve asıl harf olan س harfinin bozulması önlenmiş olmaktadır. Çünkü س, kendisine mahreç ve safîr sıfatında müşterek olan bir harfle değiştirildi.¹³¹

¹²⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 105.

¹²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâ'âtî'l-'Aşr*, 1/202; Atıyye Kâbil Nasr, *Gayetü'l-Mürîd fî İlmi't-Tecvid* (Kâhire: y.y., t.y.), 126.

¹²⁷ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 188; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 98.

¹²⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 105.

¹²⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 105.

¹³⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâ'âtî'l-'Aşr*, 1/202.

¹³¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 105-106.

2.1.3.12.5. Hemze Beyne Beyne (همزة بين بين)

(الهمزة المسهلة)¹³² Mekki'ye göre: Kur'ân-ı Kerîm'de hemzenin, hemze ile elif, hemze ile vav (و) ve hemze ile ye (ي) arasında icra edilerek tahfîf edilmesidir. Bu sebeple bazı ulemâ bu hemzenin bir değil, üç harf kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.¹³³ (رَأْي) fetha, (يُؤُس) zamme ve (سَيِّم) kesra harekeli durumuna örnektir. Bu hemze, hâlis bir hemze olmadığı gibi hemzenin dışında hâlis bir harf de olmayıp ikisi arası bir haldedir. Buraya kadar saydığımız bu beş harfin isti'mâli Arap kelâmında çoktur. Bu harflerin mahreçleri ise kullanımda ortak oldukları iki harfin arası bir konumdadır.¹³⁴

2.1.3.12.6. (ش) ve (ج) Arası Telaffuz Edilen Harf

Bu harf Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılmayıp bazı Arap kabileleri arasında icra edilmektedir. Şöyle ki Mekki, bunların müennes muttasıl zamir olan ك harfini, ج harfine karışan ش harfine ibdâl ettiklerini söylemektedir. İbn Düreyd'den naklen غلامك kelimesindeki ك harfini ش ile ج arası bir ses ile telaffuz ederek غلامش şeklinde icra ettiklerini aktarmaktadır. Hatta bazılarının bu ك harfini orijinal bir ش harfi ile söylediklerini de ifade etmekle beraber 35 harfe ulaşıldığını ifade etmektedir. Zaruret halinde bazı Arapların bu 35 harfe ilaveten 7 harf daha ekleyip toplam sayıyı 42'ye çıkardıklarını ancak bunların kullanımının az olduğunu aktarmaktadır. Yine İbn Düreyd'den naklen Arapların (جمل) kelimesinde olduğu gibi ج ve ك harfleri arası bir harf ile كمل şeklinde ve (القوم) kelimesinde ise ق ile ك harfi arası bir harf ile الكوم şeklinde telaffuz ettiklerini söylemektedir. Bunların dışındaki diğer harfleri ise es geçtiğini zikretmektedir.¹³⁵ Bu fer'i harflerin sayıları ve isimlendirilmeleri ulemâ arasında farklılık arz etmekle beraber¹³⁶ Âsım kırâatinin Hafs rivâyetinde bu harflerin yalnız üç tanesinin icra edildiği kabul edilmektedir.¹³⁷

¹³² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-'Aşr*, 1/201.

¹³³ Mustafa Kılıç, *Kur'ân Tilavetinde Usul ve Esaslar* (İstanbul: İfav, 2022), 42.

¹³⁴ Mekki, *er-Ri'âye*, 106-107.

¹³⁵ Mekki, *er-Ri'âye*, 107-108.

¹³⁶ Kılıç, *Kur'ân Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 43-44-45.

¹³⁷ Demirhan Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi* (Ankara: T.D.V, 2021), 54; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 189.

2.1.3.13. On Üçüncü Bâb: Dillerin Harflerde Ortaklığı Konusunu İzâh

Mekkî'nin bu konu hakkındaki görüşlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Meşhûr 29 harf içerisinde (ظ) harfi hâriç diğer harflerde Arap ve Acem lugatlarının ortak olduğunu, (ظ) harfinin sadece Arap lugatına özel olduğunu söylemektedir. Bir görüşe göre ح harfi de sadece Arap lugatına mahsustur. el-Asmaî'ye¹³⁸ göre Rûmî ve Fârisîlerin lugatlarında ث harfi, Süryânî lugatında ise ذ harfi yoktur.

Araplar, kesrat-i isti'mâlinde dolayı 6 harfte daha yalnız kalmışlardır. Bunlar ق, ث, ص, ظ, ع, harfleridir.

Araplar hemzeyi kelimenin ortasında ve sonunda kullanma noktasında da yalnız kalmışlardır. Çünkü Acem lugatlarında hemze, ancak kelimenin evvelinde kullanılmaktadır.¹³⁹

2.1.3.14. On Dördüncü Bâb: Harflerin Sıfatları, Lakapları ve Sebepleri

Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib şöyle demektedir:

Tecvîd ulemâsı arasında sıfatların sayıları hakkında değişik görüşler vardır.¹⁴⁰ 29 harfin sıfat, lakap ve sebeplerini hâla araştırmakla beraber bunların 44 tane lakapları olduğuna vâkıf oldum. Mekkî, kendisinde bulunan bazı mana ve sebeplerden dolayı bu şekilde vasıflanan bu sıfatları 44 bâb başlığı altında zikredeceğini belirtmektedir. Mekkî, harflerin iki, üç ve daha fazla sıfatları olduğunu, bu harflerin mahreçleri bir olmakla beraber bazı sıfatlarda ortak, bazılarında ise ayrı olduklarını zikretmektedir. Aynı şekilde mahreçleri farklı olmakla beraber, sıfatlarda ortak olan harfler olduğunu da söylemektedir. Mahreçleri bir olmakla beraber, sıfatlarda da ortak olan herhangi bir harf bulunamayacağını, böyle olması durumunda işiten kimsenin ne kastedilğini anlamasının mümkün olmayacağını aktarmaktadır. Allah (c.c) bu sıfatları harflerin doğal tabiatında yaratmıştır.¹⁴¹

Şimdi ise bu sıfatları teker teker ele alacağız.

¹³⁸ Hakkında detaylı bilgi için: Süleyman Tülücü, "Asmaî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Eylül 2022).

¹³⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 109-110.

¹⁴⁰ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 197.

¹⁴¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 111-112.

2.1.3.14.1. Mehmûse Harfleri

Hems, lugatta “gizlilik”,¹⁴² ıstılahta ise sesi zayıf, hafî (gizli), bir his¹⁴³ şeklinde çıkarmaya denir.¹⁴⁴

Bu sıfatın harfleri 10 tane olup (سكت فحثة شخص, ستشحتك خصفه, كست شخصه فحث) lafızlarının ihtiva ettiği harflerdir.¹⁴⁵

Muhtelif eserlerde mehmûse harfleri yerine hems kelimesinin kullanıldığı ve ayrıca bu sıfatın harflerini cem’ eden yaygın lafzın ise سكت فحثة شخص şeklindeki kullanımının yaygın olduğunu görmekteyiz.

Bu harflere Mehmûse denmesinin manası, harfin mahreçten çıkarken hem mahrece dayanmasının zayıflığı hem de konuşma esnasındaki zayıflığından dolayı nefes ile beraber harfin akmasıdır. Hems sıfatı zıddı olan cehr sıfatından daha zayıf bir sıfattır. Aynı zamanda hems sıfatının harfleri dahi kendi aralarında zayıf ve güçlü olarak ayrılmaktadırlar. Örneğin, ص ve خ harfleri diğer harflerden daha kuvvetlidirler. Çünkü ص harfinde ıtbâk, isti’lâ ve safîr gibi güçlü sıfatlar bulunmakta, خ harfinde ise isti’lâ gibi güçlü bir sıfat bulunmaktadır.¹⁴⁶ Bu sıfatın en zayıf harfi ise zayıf olan bütün sıfatları üzerinde taşıması sebebiyle (ه) harfidir.¹⁴⁷

2.1.3.14.2. Mechûrâ Harfleri

Cehr sıfatı lugatta “kuvvetli, güçlü bir ses”¹⁴⁸ demek olup zikrettiğimiz hems sıfatından daha kuvvetli bir sıfattır. Bu sıfatın bazı harfleri cehr sıfatı dışında barındırdıkları kuvvetli sıfatların niceliğine göre daha güçlü olabilmektedirler. Bu sıfatın harfleri ise yukarıda zikrettiğimiz mehmûse harflerinin dışında kalan harflerdir. Bu harflere mechûrâ denilmesinin sebebi harfin mahrecine dayanmasının kuvvetli

¹⁴² Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî, İbrahim Sâmerrâî (Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, t.y.), 4/10.

¹⁴³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 112. (Mekkî taha suresi 108. فلا تسمع الا همسا ayetinde geçen hemse kelimesinin gizli ayak sesleri olduğunu söylemekle bir nevi hems ismine dikkat çekmeye çalışmıştır.

¹⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâ'âtî'l-'Aşr*, 1/202; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 201; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, 75.

¹⁴⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 112.

¹⁴⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 112; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-Tecvîd*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Mektebetü'l-Maarif, 1970), 86.

¹⁴⁷ Kılıç, *Kur'ân Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 79.

¹⁴⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 3/388.

olması ve bu harfin telaffuzu esnasında nefesin akışına mâni olmasıdır. Çünkü cehr kuvvetli ve şiddetli bir sestir. Onun kuvveti sebebiyle ses açığa çıkmaktadır.¹⁴⁹

Bu sıfatın harfleri toplu olarak *ظل قو ربض اذ غزا جند مطيع* lafzının harfleridir.¹⁵⁰

2.1.3.14.3. Şiddet Harfleri

Şiddet sıfatı Arapçada “güç, kuvvet”¹⁵¹ ıstılahta ise mahrece itimadın güçlü olması sebebiyle telaffuz esnasında harfin sesinin hapsolup akmamasına denilmektedir.¹⁵² Şiddet harfin kuvvetli alametlerinden olup eğer kendisi ile beraber cehr, itbâk ve isti'lâ gibi sıfatlar bulunursa o harf artık kuvvet bakımından en nihâyî noktadadır. Herhangi bir harfin bu kuvvetli sıfatlardan iki veya daha fazla sıfatı kendisinde bulundurması o harfin kuvvet bakımından çok ilerde olduğunu gösterir. (ط) harfi gibi. Harfin güçlü ve zayıf olması bu sıfatların kendisinde bulunması miktarıncadır. Bundan mütevellit kırâatın hakkını vermek için güçlü ve zayıf sıfatları iyi bilmek gerekmektedir. Mesela cehr, şiddet, safır, itbâk, ve isti'lâ sıfatları harfin kuvvetli alametlerinden iken, hems, rihvet, hafâ sıfatları ise zayıf sıfatlardandır.

(الـج) ve (الـه) kelimelerinde cîm ve dâl harfleri telaffuz edilirken mahrece itimat şiddetli olup nefes akmayıp ses hapsolmaktadır. Aynı durum geri kalan (أ-ك-ق-ط-ب-ت) harfler içinde geçerlidir. Bundan dolayı bu harfler şiddet harfleri diye isimlendirilmektedirler. Bu sıfatın harflerini (اجدك قطبت) lafzı ihtiva etmekte olup toplam sekiz harftir.¹⁵³

2.1.3.14.4. Rehâvet Harfleri

Rihvet, Arapçada “yumuşak, kolay”¹⁵⁴ manalarında olup ıstılahta mahrece itimadının zayıf olması sebebiyle telaffuz esnasında sesin ve nefesin akmasına denir.¹⁵⁵ Rihvet sıfatı en zayıf sıfatlardan olup şiddet sıfatının zıddıdır. Örneğin (الـسـ, الشـن) (الـسـ, الشـن)

¹⁴⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 112-113.

¹⁵⁰ Abdullah Benli, *Hafs Rivâyetiyle Âsım Kıraatinin Tecvîd Kuralları* (Kayseri: Kardeşler Ofset Matbaacılık, 2015), 30; Kılıç, *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 79.

¹⁵¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 6/213

¹⁵² Mekkî, *er-Ri'âye*, 113; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 116; Kılıç, *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 81; Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, 61.

¹⁵³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 113-114.

¹⁵⁴ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Luga*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attar (Darü'l-İlm li'l-Melayin, 1987.), 6/2354.

¹⁵⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 114; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 203.

kelimelerindeki sîn ve şîn harflerinde ses ve nefes birlikte akmaktadır. Eğer rihvet sıfatı, hems ve hafâ gibi zayıf sıfatlar ile birlikte bir harfte bulunursa o harf çok zayıf bir harf olur. (ة) harfi gibi. (ة) harfine mahsus olmak üzere bu harf bazen و harfi ile bazen de ى harfi ile desteklenmiştir. (فيهي) ve (عصاهو) kelimelerinde olduğu gibi. (ة) harfi dışında başka bir harfe böyle bir tölerans tanınmamıştır. Aynı zamanda kuvvetli sıfatlardan birisi herhangi bir harfte bulunduğu zaman onu güçlü yapar. Cehr, şiddet, ıtbâk ve isti'lâ gibi kuvvetli birkaç sıfat bir harfte toplandığı zaman o harf çok güçlü olur. ط harfi gibi veya safır, ıtbâk ve isti'lâ sıfatlarının kendisinde toplandığı ص harfi gibi. Ancak ص harfi kendisinde cehr ve şiddet sıfatları olmadığı için ط ve ض harflerinden daha zayıftır. Çünkü kendisinde cehr olan harf kendisinde safır olan harften daha kuvvetlidir. Bu sıfatın harflerini (تخذ ظغش زحف صه ضس) lafzı ihtiva etmekte olup toplam on üç harftir.¹⁵⁶

2.1.3.14.5. Zevâid Harfler

Bu harfler 10 tane olup (سألتونيها) veya (اليوم تنسأه) lafızlarının ihtiva ettiği harflerdir. Bu harflerin bu şekilde isimlendirilmeleri Arap kelâmında gerek isme gerekse fiile bu on harften başka zâid harf gelmediğinden dolayıdır. Bu harfler fiil üzerine dâhil olurlar fakat o kelimenin asli harfleri olan fâü'l-fiili, ayne'l-fiili veya lâme'l-fiili konumunda olmazlar. انطلق استكبر kelimelerinde olduğu gibi. Bu kelimelerde bulunan ن-ع-س-ت harfleri zaittir. Bu sayı kelimenin mastar halinde dört harfe kadar çıkmaktadır. استكباراً kelimesinde olduğu gibi. Burada ن-ع-س-ت harfleri zâittir. Bu harfler bazen başka konumlarda asli harf olarak da gelebilirler. Yalnız elif harfi hâriç. Çünkü elif başka bir harften dönüşmüş olursa ancak asli harf olabilir. Bunun konu hakkında yukarıda gerekli açıklama yapılmıştı. Bu harfler müzebzebe sıfatı harfleri gibi dönüşebilirler.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 114-115-116. Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 91.

¹⁵⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 116-117.

2.1.3.14.6. Müzebzebe Harfleri

Bu harfler bazen asli, bazen de zâid olarak vâki olup istikrar sağlamayan harflerdir. Bu harflerin dışında kalan harfler ise elif hariç daima asli olarak vâki olurlar.¹⁵⁸

2.1.3.14.7. Aslî Harfler

Asli harfler 19 harf olup yukarıda zikrettiğimiz zâid harflerin (اليوم تنساه) dışında kalan harflerdir. Asli harfler olarak isimlendirilmeleri ise bu harflerin Arap kelâmında isim ve fiillerde ancak asıl olarak gelmeleri sebebiyledir.¹⁵⁹

2.1.3.14.8. İbdâl Harfleri

İbdâl, bazı harfleri bazı harflerin yerine koymaktır.¹⁶⁰ Bunlar on iki harf olup (طال يوم أجدته) lafzının ihtiva ettiği harflerdir. Örneğin: لازم kelimesi لازب olarak söylenebilir. Bu örnekte م harfi ibdâl harflerinden olup ب harfinden bedel olarak gelmiştir. Bu ibdâl şekli her yerde kullanılamaz. Araplardan işitilmeye muhtaç bir durumdur. Bugüne kadar Araplardan bu on iki harf dışında kullanımı olan başka bir harf mevcut değildir.¹⁶¹

2.1.3.14.9. Itbâk Harfleri

Itbâk, Arapçada “yapıştırmak, kapamak, kapatmak”¹⁶² anlamlarında olup tecvid istilâhında bu harfler telaffuz edilirken dilin bir tarafının¹⁶³ nefes ile birlikte üst damağa yükselmesi ve nefesin, dil ile üst damak arasında hapsolmasıdır. Bu sıfatın harfleri dört tane olup ط, ظ, ص, ض harfleridir. Bunlar içerisinde ط harfi kendisinde cehr ve şiddet sıfatlarını barındırdığı için en kuvvetli harf olup ظ harfi ise kendisinde rihvet ve inhirâf

¹⁵⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 117.

¹⁵⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 117.

¹⁶⁰ Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 84.

¹⁶¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 117-118.

¹⁶² Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 5/108; Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Luga*, 4/1512-1513.

¹⁶³ Ebû Bîşr (Ebû Osmân, Ebû'l-Hasen, Ebû'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârîsî, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Mektebetü'l-Hâncî, 1988.), 4/436

sıfatlarını barındırdığı için en zayıf harftir. ص ve ض harfleri ise ıtbâk sıfatında ortaklırlar.¹⁶⁴

2.1.3.14.10. İnfîtâh Harfleri

İnfîtâh, lugatta kapanmanın zıddı yani açıklık¹⁶⁵ manasında olup tecvîd ilminde telaffuz esnasında dilin nefes ile birlikte üst damağa yükselmemesi ve nefesin dil ile damak arasında hapsolmayıp bilakis açık olmasıdır. Bu sıfatın harfleri, ıtbâk sıfatının harfleri dışında kalan harfler olup yirmi beş harftir.¹⁶⁶

2.1.3.14.11. İsti'lâ Harfleri

İsti'lâ lugatta “yükselmek”¹⁶⁷ tecvîd ıstılahında ise telaffuz esnasında dilin üst damağa yükselmesi, sesin nefes ile birlikte yüksek bir yerden çıkmasıdır. İsti'lâ harfleri yukarda zikrettiğimiz dört tane ıtbâk harfî ve ayrıca خ ,غ ve ق harfleridir.¹⁶⁸ Cezerî isti'lâ harflerinden en kuvvetli olanın ط harfî olduğunu vurgulamaktadır.¹⁶⁹

2.1.3.14.12. İstifâle Harfleri

İstifâle, lugatta alçalma, inme,¹⁷⁰ tecvîd ıstılahında ise telaffuz esnasında dilin isti'lâ sıfatının zıddı olarak üst damağa kalkmaması, ağzın dibine doğru inmesidir.¹⁷¹ Bu sıfatın harfleri 22 harften müteşekkil olup yukarda zikrettiğimiz isti'lâ sıfatı harfleri dışında kalan harflerdir.

¹⁶⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 117-118.

¹⁶⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 3/194.

¹⁶⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 118-119; Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *Et-Taḥdîd Fi'l-İtḳân Ve't-Tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî El-Hamed (Mektebetü dâru'l- Enbâr, 1988.), 108.

¹⁶⁷ Cevherî , *es-Sihâh Tâcü'l-Luga*, 6/2437.

¹⁶⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 119.

¹⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l- 'Aşr*, 1/202.

¹⁷⁰ Cevherî , *es-Sihâh Tâcü'l-Luga*, 5/1730.

¹⁷¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 119; Benlî, *Hafs Rivâyetiyle Âsım Kiraatinin Tecvîd Kuralları*, 32.

2.1.3.14.13. Safîr Harfleri

Safîr, lugatta ısıklık çalma veya kuş sesi¹⁷² anlamlarında olup tecvîd ıstılahında bu sıfatın harfleri olan ص, س, ز harflerini telaffuz ederken sesin kuş veya ısıklık sesine benzer şekilde çıkmasına denir. Bu sıfat kuvvetli bir sıfat olması sebebiyle harfleri kuvvetlidir. Bu harflerin en kuvvetlisi kendisinde ıtbâk ve isti'lâ sıfatı olduğundan ص harfidir. Bu harfi, kendisinde sadece cehr sıfatı bulunan ز harfi takip etmektedir. En zayıfı ise kendisinde hems sıfatı bulunan س harfidir.¹⁷³

2.1.3.14.14. Kalkale Harfleri

Kalkale, lugatta şiddetli bağırma,¹⁷⁴ tecvîd ıstılahında ise vakf esnasında vurguya benzer bir sesin çıkması ve bu harfler üzerinde konuşmayı sonlandırma arzusuna denir. Bu sıfatın harfleri (جد بطق) lafzının harfleri olup ses vakf halinde daha belirgindir. Bir görüşe göre ise bu sıfat sadece ق harfine mahsustur. Bunun sebebi ise bu harfin sakın halde iken mahrecinde sıkışma olduğu dolayısıyla doğru bir şekilde okunabilmesinin, isti'lâ sıfatının şiddeti nedeniyle ancak zâid bir sesle mümkün olabildiğidir. Mekkî, ayrıca Halîl b. Ahmed, ق harfinin boğaza daha yakın olması ve kendisinde isti'lâ sıfatı olması münasebetiyle vakf esnasında diğer kalkale harflerine nisbetle sesin daha belirgin olduğunu ve kalkaleye, laklaka da dediğini aktarmaktadır.¹⁷⁵

2.1.3.14.15. Med ve Lîn Harfleri

Bu harfler (ل), kendisinden önce zamme hareke olan sakın (و) ve kendisinden önce kesra hareke olan sakın (ى) harfidir. Bunların huruf-u med diye isimlendirilmesi, sesin uzatılmasının ancak bu harfler vasıtası ile vuku bulmasından dolayıdır. Bu harfler arasında asıl olan eliftir. Diğer iki harf ise elife müşâbehetle bu konumu elde etmişlerdir. Bu iki harf sakın olmaları yönüyle kendilerinden önceki harfin harekesi, uzatılması ve i'râblanması konularında elif harfine benzemektedirler. Aynı zamanda bu iki harf bazen elif harfi yerine kullanılabilir. Bu üç harfin lîn diye isimlendirilmeleri ise

¹⁷² Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 5/418.

¹⁷³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 120; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 91.

¹⁷⁴ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-'Arab*, thk. y. (Dâr-u Sâdır, t.y.), 11/567.

¹⁷⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 120-121.

çıkış anında diğer harflere nisbetle dil üzerinde bir zorluk çıkarmayıp rahat, yumuşak ve kolay çıkmaları sebebiyledir.¹⁷⁶

2.1.3.14.16. Lîn Harfleri

Bu harfler kendilerinden önce fetha harekeli olan sakin (و) ve (ى) harfleridir. Bu harfler, ağızdan çıkış esnasında dile zorluk vermeden yumuşak ve kolay bir şekilde çıktığı için lîn harfleri olarak isimlendirilmiştir. Fakat bu harflerin kendilerinden önceki hareketleri, kendi cinslerinden olmayıp değiştiği için bu noktada elife müşâbeheleri noksandır. Dolayısıyla elifdeki gibi uzatmadan da mahrum kalmış oluyorlar.¹⁷⁷

2.1.3.14.17. Hevâiyye (Ağız Boşluk) Harfleri

Bu harfler yukarıda zikri geçen med ve lîn harfleri (ى, و, ا)¹⁷⁸ olup temel çıkış yerleri ağız boşluğu olduğu için bu şekilde isimlendirilmişlerdir. Bu harflerin en güçlüsü eliftir.¹⁷⁹ Çünkü elif telaffuz esnasında hiçbir yere dayanmaksızın ağzın tam ortasından çıkmaktadır. İnsanoğlu konuşma işlemini bu harfler vasıtasıyla yaparken ses boğazdan çıkıp kesilene kadar gerek uzatılan gerekse uzatılmayan bir eda ile ağzın açılması veya toplanması şeklinde olmaktadır.¹⁸⁰ Cezerî, bazı kimselerin mahrec yakınlığı sebebi ile hemzeyi de hevâiyye harflerinden saydıklarını ancak bunun doğru olmadığını zikretmektedir.¹⁸¹ Bizim kanaatimiz de Cezerîyi destekler mahiyettedir. Çünkü hevâiyye harfleri herhangi bir yere temas etmeksizin çıkmalarına rağmen hemze أقصى الحلق dediğimiz boğazın sonu, göğse bitişik ve ağza en uzak olan bölgeden çıkmaktadır.

2.1.3.14.18. Hafî (Gizli) Harfler

Bu harfler 4 tanedir. Bunlar med, lîn harfleri ve (ٔ) harfidir. Bu harfler kendilerinden önceki harfin içine girip gizlendikleri için bu ismi almışlardır. هذا

¹⁷⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 121; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 92.

¹⁷⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 121-122; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 92.

¹⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâ'âtî'l-'Aşr*, 1/199.

¹⁷⁹ sdfdsfsd

¹⁸⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 122.

¹⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâ'âtî'l-'Aşr*, 1/199.

kelimesinde olduğu gibi. Burda (و) harfinden sonra onu uzatan gizli bir elif bulunmaktadır. Bu harfler bazen iki harf arasında bazen bir veya birkaç harften sonra da gelebilirler. (و) gizli bir harf olduğu için zikri geçen zâit harfler ile güçlendirilmiştir. Hatta bazı Araplar (و) harfinin öncesi sakın olduğunda (و)’den sonra gelen و ve ى harflerinin hazfini câiz görmüşlerdir. Bu harfler içerisinde en (hafî) gizli olan elif harfidir. Elifin hakiki bir mahrecinin olmaması, ağız içi organlarından herhangi birine temas etmemesi, kendisinin daima harekesiz olması ve önceki harfin harekesinin değişmemesi gibi sebeplerden dolayı bu harflerin en hafî olanıdır. Bir kısım ulemâ, (ء) harfinde ve sakın nûn harfinde de küçük bir hafilik olduğunu aktarmışlardır.¹⁸²

2.1.3.14.19. İllet Harfleri

Bu harfler dört harf olup hemze ve med harfleridir. Arap kelâmında değişim ve dönüşüm ancak bu dört harften birinde meydana gelir. Bu harflerden (و) ve (ى) harfleri bazen (ل) harfine bazen de hemzeye dönüşür. (قال, كال, سقاء, دعاء) örneklerinde olduğu gibi. Bazen de hemze bu üç harften birine dönüşebilmektedir. (راس, بوس, بير) örneklerinde olduğu gibi.¹⁸³ Mekkî, bir kabilenin (و) harfini illet harfleri arasında saydıklarını, buna gerekçe olarak da bu harfin bazen hemzeye dönüşmesini ileri sürdüklerini aktarmaktadır. ماء kelimesinde olduğu gibi. Çünkü bu kelimenin aslı ماء dır.¹⁸⁴

2.1.3.14.20. Tefhîm Harfleri

Tefhîm, lugatta büyüklük, yükseklik ve ta'zim¹⁸⁵ manalarına olup tecvîd istilâhında sesin nefesle birlikte damağa intibak etmesi sonucu söz konusu harflerin kalın bir eda ile okunmasıdır. Tefhîm harflerinin sayısı hakkında ulemânın genel kanaati, yedisi isti'lâ harfleri (خ, ص, ض, ط, ظ, غ, ق) ve gerekli şartlar olduğu takdirde ise (ل, ر, ا) harflerinde de bu sıfatın bulunduğu yönündedir.¹⁸⁶ Mekkî ise bu sıfatın harflerinin itbak harfleri (ض, ص, ط, ظ), (ر, ا) harfleri ve Verş kırâatındaki (ل) harfi

¹⁸² Mekkî, *er-Ri'âye*, 122-123; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 93.

¹⁸³ Bu örneklerin daha iyi anlaşılması için tezimizin 36. ve 37. sayfalarına müracat edilebilir.

¹⁸⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 123-124; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 93.

¹⁸⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 4/281.

¹⁸⁶ Kılıç, *Kur'ân Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 104.

olduğunu zikretmektedir. رُبِّكُمْ وَالصَّلَاةُ örneklerinde olduğu gibi.¹⁸⁷ Kanaatimizce Mekkî'nin sadece ıtbak harfleri ile iktifa etmeyip devamında bu üç harfi zikretmesi bu sıfatın sadece ıtbak harfleri ile sınırlı olmadığını göstermektedir.

Mekkî, ayrıca قال الله ve يعلم الله örneklerindeki Lafzatullahın ma kablinin fetha veya zamme olduğu durumlarda (ل) harfinin tefhîm ile okunmasını zikredip, قال kelimesindeki (ل) harfinin ise tefhîm edilmeyip bu kuralın sadece şeddeli olan lafza-i celâle munhasır olduğunu aktarmaktadır. Tefhîm harfleri arasında en güçlü harfin ise ط olduğunu zikretmektedir.¹⁸⁸ Tefhîm harfleri ile alakalı olarak kırâat âlimi İbnü't-Tahhân¹⁸⁹ isti'lâ harflerinin ıtbâk harflerini kapsamasına binâen isti'lâ harflerinin tefhîm ile icra edilmesi hususunda kırâat ve Arap dili âlimlerinin icmâ halinde olduklarını dolayısıyla bunların terkîk (ince) ile okunmalarının lahn¹⁹⁰ olduğunu aktarmıştır.¹⁹¹

2.1.3.14.21. İmâle Harfleri

İmâle, lügatta eğmek, bükme, i sesine meyl etmek¹⁹² manalarına gelir. Tecvîd ıstılahında ise fetha harekeyi kesraya veya med harfi olan elifi başka bir med harfi olan (ى) harfine meylettirerek icra etmektir. Mekkî, daha önce harflerin illetleri bahsinde elif-i mümâle hakkında kısaca bilgi vermişti. Bu başlıkta ise çerçeveyi biraz daha genişleterek elif-i mümâle de dâhil¹⁹³ (هـ التأنيث) ve (ا, ر) harflerinin de imâle harfleri olduğunu ve Arap kelâmında sadece bu harflerde imâlenin meydana geldiğini zikretmektedir. Elifi (ى) harfine meyletmek için mutlaka kendisinden önceki fetha harekesini kesra harekesine meylettirmek gerekmektedir. Örnek olarak (دَارَهُمْ) kelimesinde râ harfinin kesrasından dolayı elifde imâle yapmak isteyen kimse, elifden önceki dâl harfinin fethasında da imâle yapmak durumundadır. (ا) ve هـ التأنيث kendi başlarına imâle olurken, kendilerinden önceki harfler ise bu iki harften dolayı imale olurlar. ر harfi ise kesra harekeli olup kendisinden önceki harf elif olduğu zaman imâle olmakla beraber bazen başka şekillerde de imâle olabilmektedir. اشترى ve ترى

¹⁸⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 124.

¹⁸⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 124.

¹⁸⁹ Müellif hakkında bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, “İbnü't-Tahhân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 23 Eylül 2022).

¹⁹⁰ Lahn kavramı hakkında bilgi için bk. Abdurrahman Çetin, “Lahn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 23 Eylül 2022).

¹⁹¹ Kılıç, *Kur'ân Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 104.

¹⁹² Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 229; Sarı, *Kur'an-ı Kerim'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 53.

¹⁹³ Bu kavram hakkında bilgi için bk. Rahmi Yaran, “Arapça'da İsmin Sonuna Gelen Zâid “Ta” Harfinin Kelimeye Kattığı Anlamlar”. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (y.a.y. 2000), 1-3.

örneklerinde olduğu gibi. Kısacası هاء التانيث ve (ا) 'in imâle olmaları kendilerinden önceki harfin harekesine bağılıyken ر harfinde bu durum değişebilmektedir. Ayrıca هاء التانيث sadece vakf halinde imale olurken (ا, ر) harfleri hem vakf hem de vasl halinde imale olabilir.¹⁹⁴ Mekkî, imâle çeşitleri¹⁹⁵ ile alakalı herhangi bir malumât zikretmemiştir. Âsım kırâatinde ise imâle sadece Hûd sûresi 41. âyette geçen (مجريها) kelimesinde icra edilmektedir.¹⁹⁶

2.1.3.14.22. Müşrabe Harfleri

Müşrabe harfleri çalışmanın, “Arapların 29 Harf Üzerine Ziyade Ettikleri Harflerin İncelenmesi” başlığı altında değinilen altı harf olup bunların başka harflere karışmaları, başka harflerinde onlara karışması neticesinde meydana gelen harflerdir. Ayrıca bu harflere (المخالطة) muhâlita harfleri de denilmektedir.¹⁹⁷ Sîbeveyhî, bunların (ض، ذ، ظ، ز) harfleri olduğunu,¹⁹⁸ İbn Cinnî ise bunları iki gruba ayırarak (ض، ذ، ظ، ز) ve kalkale harfleri yani (قطب جد)¹⁹⁹ olduklarını zikretmiştir.

2.1.3.14.23. Mükerrer Harf

Yani tekrîr harfi. Tekrîr lugatta bir şeyi tekrar etmek,²⁰⁰ ıstılahta ise okuyuş esnasında dil ucunda bir titremenin meydana gelmesidir. Bu sıfat ر harfine mahsus olup daha çok şeddeli halinde belirgin olmaktadır. Normal okuyuşta tekrar yapmak doğru değilken ر harfinde gerekli olup onu kuvvetlendiren bir sıfat olmaktadır. Mekkî, ayrıca ر harfinde tekrar sıfatı icra edilirken sesin akması ve dilin lâm harfinin mahrecine kayması sebebiyle rihvet sıfatı gibi olduğunu aktarmaktadır.²⁰¹ Kısacası tekrîr vardır fakat tekrar yoktur.

¹⁹⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 124-125.

¹⁹⁵ İmale çeşitleri ile alakalı bilgi için bk. Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 56.

¹⁹⁶ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 188; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 56-57; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 93.

¹⁹⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 125.

¹⁹⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/174.

¹⁹⁹ İbn Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*, 1/77

²⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/64.

²⁰¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 125; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâ'ati'l-Aşr*, 1/204.

2.1.3.14.24. Gunne Harfleri

Gunne lugatta genizden²⁰² gelen ses²⁰³ anlamında olup tevcid ıstılahında sakın م ve sakın ن harflerinde bulunan bir sıfattır.²⁰⁴ Mekkî, gunne sıfatının bu iki harfte zâid bir vurgu olduğunu aktarmakla beraber, harf için kuvvetli bir alamet olduğunu söylemektedir. Ayrıca tenvinde de gunne sıfatının olduğunu kabul etmektedir.²⁰⁵

2.1.3.14.25. İnhirâf Harfleri

İnhirâf lügatta meyletme ve bir şeye yönelme anlamında olup tecvîd ıstılahında ل ve ر harflerinin kendi mahreç ve sıfatlarından başka harflerin mahreçlerine ve sıfatlarına meyletmesidir.²⁰⁶ Mekkî bu tarifi ile meyilin sadece mahreç noktasında olmayıp, sıfat boyutunu da kapsadığını belirtmiş olmaktadır.

Bazı nahiv ve kırâat âlimine göre bu sıfatın harfî sadece ل harfidir. Ebû Amr ed-Dânî ise Kufelilerin ر harfini de eklediklerini nakletmiştir.²⁰⁷ Mekkî, ل harfinin aslında rihvet harfî olduğunu fakat telaffuz esnasında dilin şiddet sıfatına meylettiğini bunun sonucunda ise ne tam olarak rihvet sıfatının ne de şiddet sıfatının gerçekleştiğini ileri sürmüş ve ل harfinin rihvet ve şiddet sıfatı arasında yer aldığını aktarmıştır. ر harfinin ise mahreç olarak kendisine en yakın olan ن harfinin mahrecinden daha uzakta olan ل harfinin mahrecine meylettiği için inhirâf sıfatıyla anıldığını belirtmektedir. Mekkî, bir görüşe göre ise ر harfinin aslında şiddet harflerinden olduğunu, fakat inhirâf ve tekrîr sıfatları sebebiyle rihvet sıfatına meylettiğini aktarmıştır.²⁰⁸

2.1.3.14.26. Sesli Harf (الحرف الجرسى)

Mekkî, konuşma esnasında sesin kendisiyle yükselmesi sebebiyle bu harfin hemze olduğunu aktarmaktadır. Bu özelliğin hemzeye bir meziyyet katmakla beraber, kelâmda da bir ağırlık meydana getirdiğini, bunun sonucu olarak da hemzede tahkîk,

²⁰² Geniz, burnun dış kısmından başlayıp ağza doğru açılan bir kanaldır. Dânî, *Et-Taḥdîd Fi'l-İtkân Ve't-Tecvîd*,

²⁰³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13/315.

²⁰⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 126; Dânî, *Et-Taḥdîd* 111; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâ'ât* 'l-'Aşr, 1/204.

²⁰⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 126.

²⁰⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 126-127.

²⁰⁷ Kılıç, *Kur'ân Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 102.

²⁰⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 127-128.

tahfif, bedel, hazif, beyne beyne sıfatlarının olduğunu ve hemzenin harekesinin atılmasının câiz olduğunu zikretmektedir.

Mekkî bir kelime de iki hemzenin bulunma durumu ile alakalı olarak ise iki hemze arasında bir vasıta olmaksızın kullanımın şiddetli bir zorluk meydana getirdiğine vurgu yapıp Araplar arasında bu tarzda kullanımın az olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca Halîl b. Ahmed'in ise hemzenin telaffuzunda kusmak ve öksürmek gibi seslerin geldiğine ve bu ziyadeliğin ona bu ismi kazandırdığını aktarmaktadır. Devamında ise Halîl b. Ahmed'in جَرَسْ kelimesinin savt yani ses manasına geldiğini, örnek olarak ise süs olarak takılan takıların sesi için أَجْرَسَ الْخُلْيُ şeklinde söylenildiğini belirtmektedir.²⁰⁹

2.1.3.14.27. İstîtâle Harfî

İstîtâle lugatta “uzamak” anlamında olup tecvid ıstılahında ise ض harfî telaffuz edilirken bu harfin sesinin kendi mahrecinden ل harfinin mahrecine kadar uzaması demektir.²¹⁰ Mekkî, ayrıca bu harfin, bünyesinde cehr, itbâk ve isti'lâ gibi kuvvetli sıfatları barındırması nedeniyle dil kenarının evvelinden başlayıp sonuna kadar mahrece yapışması ve kendisine mahreç olarak yakın olan ل harfinin mahrecine kadar uzaması olarakta açıklamıştır.²¹¹ Müellifimiz ض harfî ile alakalı detaya ilerde harflerin mahreçlerini tek tek ele aldığı özel ض harfî başlığı altında değinecektir. Şimdilik bu kadar bilgi ile iktifâ etmiştir.

2.1.3.14.28. Mütefeşşî Harfî

Tefeşşî lugatta yayılmak²¹² anlamında olup tecvîd ıstılahında bu sığata hâiz olan harf telaffuz edilirken sesin dil ile damak arasında yayılması anlamına gelmektedir.²¹³ Mekkî, bu sıfatın ش harfine mahsus olmakla beraber, kîle temriz sigasıyla ث harfinde de olduğunun söylendiğini belirtmektedir. Eserimizin muhakkiki *er-Ri'âye*'nin Ribât Hızânetü'l-Âmme nüshasında ث yerine ی harfinin zikredildiğini aktarmaktadır.²¹⁴ Mekkî, ayrıca bazı ulemânın ض harfinde de tefeşşî bulunduğunu aktarmaktadır. Bunu

²⁰⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 128.

²¹⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 128; Dâni, *Et-Taḥdîd* 110; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-'Aşr*, 1/205.

²¹¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 129.

²¹² Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 6/289.

²¹³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 129; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-'Aşr*, 1/205.

²¹⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 129 (4. dipnot).

diyen kişinin ش harfinin dil ile damak arasında yayılan sesinin ظ harfinin mahrecine ulaşınca kadar yayıldığını aynı şekilde ض harfindeki yayılmanın ise ل harfinin mahrecine kadar devam ettiğini aktarmaktadır. Devamla aynı kişinin söz konusu nedenlerle tefeşşî harflerinin, dil ucu ile ilintili başka harflerle karışmasından hareketle ش ve ض harflerinin muhâlita (المُخَالِطَةُ) olarak isimlendirildiklerini belirtmektedir.²¹⁵ Âlimler, bu sıfatın harflerinin sayısının 8, 9 veya 12 olduğu yönünde farklı görüşler belirtmiştir.²¹⁶ Kanaatimizce bu kadar harfın tefeşşî sıfatına hâiz olarak kabul edilmeleri, bu harflerin mahreçlerinden çıkışları esnasındaki sesin yayılması ile alakalı olmasıdır. Mekkî, tefeşşî sıfatı harfleri olarak bu başlık altında ش harfini, tezimizin ilerleyen kısmında harflerin mahreçlerinin tek tek ele alındığı bölümde zikrettiğimiz gibi ف harfinde de tefeşşî olduğunu zikretmektedir. Netice itibarı ile Mekkî ش ve ف harflerinde tefeşşî sıfatını kabul etmekte ث harfinde olduğunu ise kîle temriz sigasıyla zikretmekte ve son olarak bazı âlimlere göre ض harfinde de tefeşşî sıfatının bulunduğunu zikretmektedir.

2.1.3.14.29. Musmata ve Müzleka Harfleri

Mekkî, kitabında musmata ve müzleka sıfatlarını bir başlık altında ele almıştır. Musmata, lugatta susmak ve susmanın devam etmesi,²¹⁷ müzleka ise hızlı yürümek anlamına gelmektedir.²¹⁸ Mekkî, Arap harflerini telaffuzdaki zorluk ve kolaylık derecesine göre ayıran kişinin İbn-i Düreyd olduğunu aktardıktan sonra İmam el-Ahfeş'in beyanına göre musmata harfleri ile alakalı olarak Arap dilinde mevcut olan çok harfli kelimelerin yapısında tek başlarına musmata harflerinin bulunmadığını velev ki böyle bir kelime tespit edilmiş olsa dâhi bu kelimenin aslının Arapça olmadığını zikretmektedir. Bunun temel sebebi ise musmata harflerinin müzleka harfleri ile beraber kullanılmadığı takdirde dile bir ağırlık kazandıracağı düşüncesinden hareketle bu aktarımda bulunmaktadır.²¹⁹

Mekkî, müzleka harfleri ile alakalı olarak ise yine İmam el-Ahfeş'in beyanını şöyle aktarmaktadır; Müzleka harfleri, dilin ucu ve onu takip eden iki dudaktan çıkan harfler olup bunlar dil üzerine en hafif gelen, yayılması en güzel olan ve başka harflere

²¹⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 129.

²¹⁶ Kılıç, *Kur'ân Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 99-100.

²¹⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 7/106.

²¹⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 5/135.

²¹⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 130.

mezc olan harfler diye zikretmektedir. Mekkî, bu harflerin (فر من لب)²²⁰ lafzındaki harfler olduğunu zikredip bunlardan ب, م, ف harflerinin dudaktan ر, ل, ن harflerinin ise dil ucundan çıktıklarını aktarmaktadır. Bu harfler dışında kalan yirmi iki harfin ise musmata harfleri olduğunu belirtip (ل) harfinin mahrec-i muhakkaktan değil de mahrec-i takdiriden (cevf) çıkması sebebiyle bu harfi, musmata ve izlak harfleri içerisine dâhil etmemektedir.²²¹

2.1.3.14.30. Hurûfü's-Summ (Boğaz Harfleri Dışında Kalan Harfler)

Bu harfler yedi boğaz harfinin dışında kalan diğer harflerdir.²²² Bazı âlimlere göre ise bunlar altı olan boğaz harfleri dışındaki harflerdir.²²³ Mekkî, tezimizin bir üst başlığı ve Huruf-u Hevâiyye başlığı altında (ل) harfinin mahreç olarak ağız boşluğundan çıktığını zikrederken, bu bölümde ise (ل) harfini diğer altı boğaz harfiyle (ه, خ, ع, غ, هـ) beraber sayarak toplamda yedi harfin dışında kalan harfleri Hurûfü's-Summ olarak zikretmektedir. Mekkî, bu harflerin Hurûfü's-Summ olarak isimlendirilmelerini ise bu harflerin mahreç olarak ağız bölgesinden çıkmalarına bağlayıp Halîl b. Ahmed'in de Kitabu'l-Ayn isimli eserinde bu harflerin boğaz harflerinin dışında kalan diğer harfler olduğunu belirtir.²²⁴ Halîl b. Ahmed bu harfler için Hurûfü's-Sutm tabirini kullanmıştır.²²⁵

2.1.3.14.31. Mehtûf Harf

Mekkî, harfin telaffuzu esnasında şiddetli, güçlü, öksürük ve kusma sesi gibi bir ses işitildiği için bu harfin (هـ) olduğunu zikretmektedir. Bazı âlimlerin ise bu harfi mehtûf yerine mehtût olarak isimlendirdiklerini nakleder.²²⁶ Kurtubî ve İbn Cinnî söz konusu olan âlimler arasında yer almaktadır. Ayrıca Kurtubî ve İbn Cinnî, mehtût harfin (هـ) değil de (هـ) harfi olduğunu görüşündedir. Gerekçe olarak ise bu harfin zayıf ve sönük bir harf olduğunu belirtirler.²²⁷

²²⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 131; Atıyye, *Ğayetul-mürîd fî 'ilmi't-tecvîd*, thk. y. (y.y., t.y.), 143.

²²¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 131.

²²² Mekkî, *er-Ri'âye*, 131.

²²³ İbrâhîm Muhammed el-Ceremî, *Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. y. (y.y., t.y.), 131.

²²⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 131-132.

²²⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 7/107.

²²⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 132; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 98.

²²⁷ el-Kurtubî, *el-Mûdih fî 't-Tecvîd*, 94; İbni Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*, 1/78.

2.1.3.14.32. Râci' (Dönüş) Harfleri

Mekkî, bu harflerin sakin oldukları zaman kendilerinde gunne sıfatı olmaları sebebiyle asıl mahreçlerinden çıkıp başka bir mahreç bölgesi olan hayşuma (geniz) geçtikleri için sakin olan (ن, م) harfleri olduğunu aktarmaktadır.²²⁸ Dâni, م harfinin ن harfinden daha kuvvetli olduğunu aktarıp, gerekçe olarak ise bu harfler sakin olarak telaffuz edilirken م harfinin zâtının kaybolmadığını, ن harfinin ise zâtının tamamen kaybolup sadece gunne sıfatının bâki kaldığını belirtmektedir.²²⁹

2.1.3.14.33. Muttasıl Harf

Mekkî, bu harfin (و) olduğunu çünkü kendisindeki yumuşaklık sebebiyle ağızdaki mahrecinden elif harfinin mahrecine bitişinceye kadar bir meyilin devam ettiğini aktarmaktadır. İmâm Cezerî ise (و) harfini de muttasıl harf olarak kabul etmektedir.²³⁰

2.1.3.15. Diğer 10 Lakap

Mekkî, buraya kadar olan bölümde harflere ait 34 lakabı zikrettiğini ve bu lakapların her birinin harfler için büyük ve önemli bir fâideye hâiz olduklarını belirttikten sonra harflere ait toplam 44 lakabın tamamlanması için geride 10 lakabın kaldığını, Halîl b. Ahmed'in Kitâbu'l-Ayn isimli eserinin girişinde bu 10 lakabı, harflerin çıktıkları yerlere nispetle isimlendirdiğini aktarmaktadır.²³¹ Mekkî bu 10 lakabı genel itibarı ile Halîl b. Ahmed'in Kitâbu'l-Ayn isimli eserinde açıkladığı şekliyle burada zikretmektedir.

Şimdi ise kalan 10 lakabı incelemeye çalışacağız.

²²⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 132-133; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 98-99.

²²⁹ Dâni, *Et-Taḥdîd* 111.

²³⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 133; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 99.

²³¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 133.

2.1.3.15.1. Halkıyye (Boğaz) Harfleri

Bu lakabın harfleri (ه-غ-ع-خ-ح-ء) harfleridir. Halîl b. Ahmed'in bu harflere çıkış yerlerine nispetle halkıyye (boğaz) harfleri diye isim verdiğini ancak elif harfini bu harfler içerisinde saymadığını, bunun sebebinin ise bu harfin başlangıç noktası olarak, ağız boşluğundan başlayıp boğazın sonuna kadar devam etmesinden hareketle tek mahrece nispet etmenin mümkün olmadığını gerekçe göstermektedir.²³² Mekkî, bu başlık altında Halîl b. Ahmed'in boğaz harfleri içerisinde (ء)'yi de zikrettiğini aktarmaktadır. Ancak yaptığımız araştırma sonucunda Halîl b. Ahmed'in (ء)'yi boğaz değilce cevîf (ağız boşluğu) harfleri arasında saydığını tespit ettik.²³³ Kanaatimizce Mekkî, bu tespitini Halîl b. Ahmed'in Kitâbu'l-Ayn eserinin farklı bir nüshalarına dayandırmaktadır.

2.1.3.15.2. Leheviyye (Küçük Dil) Harfleri

Bu lakabın harfleri (ك, ق) harfleridir.²³⁴ Mekkî, Halîl b. Ahmed'in bu harflerin ağız ve boğaz arası bir yerden çıkmaları sebebiyle bu şekilde isimlendirdiklerini aktarmaktadır.²³⁵

2.1.3.15.3. Şecriyye (Ağız Açıklığı) Harfleri

Mekkî, Halîl b. Ahmed'in isimlendirmesine göre bu lakabın harflerinin (ج, ش, ض) harfleri²³⁶ olduğunu aktarmaktadır. Mekkî, Halîl b. Ahmed'in şecr kelimesini ağız açıklığı olarak tanımlarken bazılarının alt dudak ile çene kısmı arasındaki sakallar diye tarif ettiğini aktarmaktadır.²³⁷

Bazı kaynaklarda ise şecriyye harflerinden ض harfi yerine ى²³⁸ harfinin kabul edildiği, hatta ikisinin beraber tercih edildiği de müşahade edilmektedir.²³⁹ Mekkî'nin ise tezimizin ilerleyen bölümünde (harflerin mahreçlerinin tek tek ele alındığı kısımda)

²³² Mekkî, *er-Ri'âye*, 133.

²³³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 1/57-58.

²³⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 133; Atıyye, *Ğayetul-mürîd fî 'ilmi't-tecvîd*, 131.

²³⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 134.

²³⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 7/110; el-Ceremî, *Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'ân*, 131.

²³⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 134.

²³⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâ'âtî'l-'Aşr*, 1/200; Atıyye, *Ğayetul-mürîd fî 'ilmi't-tecvîd*, 131.

²³⁹ Bu konu ile alakalı detaylı bilgi için bk. Mustafa Kılıç, "Kur'ân-ı Kerîm Harfleri Bağlamında Bir İhtilaf Alanı (Lakap, Mahreç, Sıfat Eksenli Bir Değerlendirme)", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan/April 2021), 256-260.

ض harfi yerine ى harfini tercih ettiği görölmektedir. Günümüz tecvid eserlerine baktığımızda ise genellikle bu harflerin (ى, ج, ش) olduklarını görmekteyiz.

2.1.3.15.4. Eseliyye (Dil ucu) Harfleri

Mekkî, Halîl b. Ahmed'in isimlendirmesine göre bu lakabın harflerinin dil ucundan çıkan (ز, س, ص)²⁴⁰ harfleri olduklarını aktarmaktadır.²⁴¹

2.1.3.15.5. Nit'iyye (Üst Damak) Harfleri

Mekkî, bu harflerin (ت, د, ط)²⁴² harfleri olup üst damağın kovuğundan çıkmaları sebebiyle Halîl b. Ahmed'in de bu şekilde isimlendirdiğini belirtmektedir.²⁴³ Bazı ulemâ ise bahse konu olan harflerin mahreçlerinin, ağız içindeki nit' diye tarif edilen yere komşu olmaları sebebiyle bu şekilde adlandırıldıklarını tespit ederek bu harflerin tam olarak nit' denen yerden çıkmadıklarını işaret etmişlerdir. Dolayısıyla bu müellifler bu üç harfin dil ucu ile üst seniyye dişlerin kökleri arasından hurûç ettiklerini zikretmişlerdir.²⁴⁴

2.1.3.15.6. Liseviyye (Diş Eti) Harfleri

Mekkî, bu lakabın harflerinin (ظ, ذ, ث)²⁴⁵ harfleri olduğunu aktarıp içerisinde dişlerin bulunduğu etlerden meydana gelen yerden çıkmaları sebebiyle Halîl b. Ahmed'in de bu şekilde isimlendirdiğini aktarmaktadır.²⁴⁶ Saçaklızâde, Cühdü'l-Mukil adlı eserinde bu harflerin mahreçlerinin asıl itibarıyla liseviyyeden değil de yakınlıktan dolayı bu şekilde adlandırıldığını zikretmektedir. Saçaklızâde devamında ise bu harflerin mahreçlerinin dil ucu ile seniyye dişlerinin baş kısmından çıkıp ağız dışına en yakın mahreç olduğunu belirtmektedir.²⁴⁷

²⁴⁰ Ebû'l- Vefâ, *el- Kavlü's-Sedîd fî 'l'mi't- Tecvîd*, 152; Atıyye, *Ğayetul-mürîd fî 'ilmi't-tecvîd*, 132.

²⁴¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 134.

²⁴² Muhammed Murteza el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcül Arûs min Cevâhirül Kâmus*, thk. Cemâatün mine'l-Muhtassîn. (Vizâratü'l-İrşâd, 1965-2001). 4/417; el-Ceremî, *Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'ân*, 132.

²⁴³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 134.

²⁴⁴ Kılıç, "Kur'ân-ı Kerîm Harfleri Bağlamında Bir İhtilaf Alanı", 260-261.

²⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/110; Zebîdî, *Tâcül Arûs min Cevâhirül Kâmus*, 20/201.

²⁴⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 135.

²⁴⁷ Saçaklızâde Mehmed Efendî, *Cühdü'l-Mukil*, thk. Salim Kadduri'l-Hamed. (Dâr-ı Ammâr, 2008). 135.

2.1.3.15.7. Zelkiyye Harfleri

Mekkî, bu lakabı tezimizin Musmata ve Müzleka Harfleri adlı başlık altında “Müzleka” olarak bizzat kendisi zikretmişti. Mekkî, bu başlık altında ise Halîl b. Ahmed’in izahları doğrultusunda aktarımında bulunacaktır. Mekkî, Halîl b. Ahmed’in bazı nüshalarında bu sıfatın harflerinin (ر, ل, ن) harfleri olduğunu Kitâbu’l-Ayn’ın bazı nüshalarında ise (ر, ل, ن, ف, ب, م) harfleri olarak gördüğünü aktarıp kendisinin bu harfleri (نمر قبل) veya (مل فنبر) lafızlarında cem’ ettiğini zikretmektedir.²⁴⁸ Dolayısıyla Mekkî’de tercihini yansıtmış olmaktadır.

2.1.3.15.8. Şefehiyye (Dudak) Harfleri

Mekkî, Halîl b. Ahmed’in bu lakabın harflerinin (ب, م, ف) olduklarını ve dudağa nisbetleri sebebi ile bu şekilde isimlendirdiğini aktarmaktadır.²⁴⁹ Bazı ulemânın (و) ²⁵⁰ harfini de bu kategoride ele aldıklarına şahit olmakla beraber Halîl b. Ahmed bu harfi, ele alacağımız bir alt başlıkta cevfiyye harfleri içinde değerlendirmekle bu noktadaki kanaatinide sergilemiş olmaktadır.

2.1.3.15.9. Cevfiyye (Ağız Boşluğu) Harfleri

Müellifimiz bu sıfatın harflerinin daha önce zikri geçen med ve lîn harfleri olan (ي, و, ا) olduklarını aktarıp Halîl b. Ahmed’in de bu şekilde adlandırdığını söylemektedir. Bu harflerin nispet sebepleri ise mahreçlerinin cevfte son bulmasıdır. Mekkî, bazı âlimlerin mahreci aksal halk olmakla beraber cevfe bitişmesi nedeni ile hemzeyi’de bu harfler içerisinde zikrettiklerini aktarmaktadır.²⁵¹ Mekkî’nin bazı âlimler dediği kişiler arasında açıkça Halîl b. Ahmed’i zikretmese de biz onun hemzeyi cevfiyye harflerinden saydığı bazı âlimler arasında olduğunu Kitâbu’l-Ayn adlı eserinde müşahade etmekteyiz.²⁵² Bu aktarılanlardan Halîl b. Ahmed’in cevfi mahreç, hemzeyi de cevfiyye harfleri arasında kabul ettiği çıkarımına varmaktayız. Çünkü cevfi, mahreç

²⁴⁸ Mekkî, *er-Ri’âye*, 135.

²⁴⁹ Mekkî, *er-Ri’âye*, 136; Cezerî, *et-Temhîd fî ‘ilmi’t-Tecvîd*, 85; el-Ceremî, *Mu’cemu Ulûmi’l-Kur’ân*, 131.

²⁵⁰ Ebû’l- Vefâ, *el- Kavlü’s-Sedîd fî ‘ilmi’t- Tecvîd*, 152; Atıyye, *Ğayetul-mürîd fî ‘ilmi’t-tecvîd*, 132.

²⁵¹ Mekkî, *er-Ri’âye*, 136.

²⁵² Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, 1/57.

olarak kabul etmeyen Sîbeveyhi gibi bazı ulemâ (l) harfini boğaz harfî olarak zikretmektedirler.²⁵³

2.1.3.15.10. Hevâiyye (Boşluk) Harfleri

Mekkî, bu lakabın harflerinin aynı zamanda cevfiyye harfleri olduğunu ve bu başlık ile ilgili olarak kitabında daha önce geniş bir biçimde ele alındığı için burada tekrara girmeyeceğini aktarmaktadır. Ayrıca bu son sıfatın tekrarı ile lakapların adetlerinin 44 olduğunu belirtmektedir. Mekkî, daha sonra ise bu ilim dalı ile ilgilenen kimselerin harflerin sıfat ve lakaplarını öğrenmeleri gerektiğini söyleyip eğer bu harflerin sıfat ve mahreçlerinin ihtilâfı olmasaydı kelâmın anlaşılamayacağını hitâbın bilinemeyeceğini kısacası behâim (hayvanlar) gibi tek bir sesin mevcut olacağını zikretmektedir.²⁵⁴

Bu izahtan sonra Mekkî, fasıl başlığı adı altında meşhûr Arap Dili ve Edebiyatı âlimi İmâm Mâzinî'nin sıfatlar ve harfler hakkındaki görüşünü aktarmaktadır.

2.1.3.15.10.1. Birinci Fasl

İmâm Mâzinî,²⁵⁵ harflerin sıfatları ile alakalı olarak şöyle demektedir; “Muhakkak ki kelâmın kendisinden teşekkül ettiği harflerin sıfatları yedi tanedir. Bunlar cehr, hems, şiddet, rihvet, itbâk, med ve lîn'dir. Bu sıfatlar vasıtasıyla harflerin sesleri değişiklik göstermekte ve netice olarak murad olunan mana anlaşılmaktadır. Devamında ise Mekkî'nin açıklamalarını destekler mahiyette açıklamalarda bulunup, Allah'ı Teâla'nın bir hikmeti olarak insan vücudunda farklı mahreç ve sıfatlar yarattığını ve bu vesile ile insanda çeşitli seslerin teşekkül ettiğini eğer bu şekilde olmasaydı insanın behâim (hayvanlar) gibi tek mahreç ve tek sesli olacağını ve doğal olarak iletişimin sağlanamayacağını ifade etmektedir.²⁵⁶

Son olarak ise Mekkî, buraya kadar harflerin sıfatlarını ve lakaplarını zikrettiğini bundan sonra ise harflerin mahreçlerini tek tek ele alacağını bunu yaparken de

²⁵³ Ebû Bîşr (Ebû Osmân, Ebû'l-Hasen, Ebû'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm b. Muhammed b. Hârûn. (Mektebetu'l-hanci, 1988). 4/433.

²⁵⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 137.

²⁵⁵ Hakkında detaylı bilgi için bk.: Hüseyin Elmalı, “*Ebû Osmân Bekr b. Muhammed b. Habîb el-Mâzinî*” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/209-210.

²⁵⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 138.

okuyucunun kolay bir şekilde bu ilmi muhafaza etmesi için Kur'ân-ı Kerîm'den örnekler vereceğini zikretmektedir. Mekkî, bu izahtan sonra kelâmın kendisinden meydana geldiği harfler için 16 mahreç olduğunu ve bunlardan boğaz bölgesi için 3 mahreç olduğunu belirtip hemze harfi ile yeni bölüme başlamaktadır.²⁵⁷

Harflerin mahreçlerini tek tek zikretmeden önce, mahreçlerin sayısı hakkında önemli bir hususu arz etmek istiyoruz. Öncelikle mahreçlerin sayısının ulemâ arasında ihtilafı bir mesele olduğunu belirtelim. Yaptığımız bazı incelemeler sırasında gerek kadîm gerekse güncel bazı eserlerde harflerin mahreçleri hakkında farklı görüşlerin olduğuna şahit olduk. Âlimlerin çoğunluğu harflerin mahreçlerini 17 olarak kabul etmektedir. Bu âlimlerden bazıları Mekkî b. Ebi Tâlib'in de bu görüşte olduğunu nakletmektedir. Örneğin Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâ'âtî'l-'Aşr*,²⁵⁸ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*,²⁵⁹ Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*²⁶⁰ adlı eserlerde bu husus zikredilmektedir. Ancak Mekkî'nin elimizde mevcut olan ve şuan tez konusu olarak çalıştığımız Ahmet Hasan Ferhat'ın tahkiki ile basılan 2018 baskılı *er-Ri'âye* adlı eserde Mekkî'nin, harflerin mahreçlerini 17 değil de 16 olarak zikrettiğine şahit olmaktayız. Kanaatimizce Halîl b. Ahmed'in, mahreçleri 17 olarak kabul etmesi ve genel kanaatin bu şekilde olması göz önüne alınarak bu sonuca ulaşıldığını düşünüyoruz.

2.1.3.16. Harflerin Mahreçleri

2.1.3.16.1. On Beşinci Bâb: Hemze (الهمزة)

Müellifimiz zikredeceği harfler arasında en geniş anlatımı bu harfe tahsis etmiştir. Hemze mahreç olarak harflerin ilki olup boğazın ilk mahreci göğse bitişik olan yerden çıkan ve kendisinde cehr, şiddet sıfatı bulunan bir harftir.²⁶¹ Kur'an okuyucusunun hemzenin halleri ve durumlarının tamamını iyice bilmesi ve onu telaffuz ederken zorlanmadan yumuşak bir eda ile icra etmesi elzemdir. Zira hemze mahreci ağız bölgesine en uzak harftir. Buradan hareketle Mekkî, Arapların kelimenin asıl harflerini teşkil eden iki hemzeyi birlikte kullanmadıklarını, çok azı müstesna olmak

²⁵⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 138.

²⁵⁸ Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâ'âtî'l-'Aşr*, 1/198.

²⁵⁹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 191.

²⁶⁰ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 67.

²⁶¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 138; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 107.

üzere hemzenin hemzeye idğam edilmesinin de nadir olduğunu aktarmaktadır.²⁶² Hatta hemzeyi katı ve sert bir şekilde okuyan kimsenin durumu hakkında Mekkî, Hammâd b. Zeyd'den rivâyetle bir adamın başka bir adama saldırdığına şahit olduğunu, sebebini sorduğunda ise saldıran adamın, bu kişinin Kur'an-ı tehdît ederek okuduğunu, yani hemzeyi sıkarak, patlatarak telaffuz ettiğini söylemiştir. Devamında ise İmâm-ı Âsım'ın arkadaşı olan Ebû Bekr b. Ayyâş'ın ise namaz kıldığı camide imam olan kimsenin (مُوصِدَةً) kelimesindeki hemzeyi sıkarak, zorlayarak, çirkin bir şekilde icra ettiğini, hatta bu durumdan rahatsız olup kulaklarını dahi kapattığını aktarmaktadır.²⁶³

2.1.3.16.1.1. İkinci Fasl

Mekkî, Kur'an okuyucusunun iki hemze art arda geldiği zaman bunları yumuşak bir eda ve tahkîk²⁶⁴ ile icra etmesi gerektiğini aktarmaktadır. **أُولَئِكَ إِذَا أَلَا — فَلْ أُولَئِكَ** ile icra etmesi gerektiğini aktarmaktadır. **أُولَئِكَ إِذَا أَلَا — فَلْ أُولَئِكَ** örneklerinde olduğu gibi. İmâm-ı Nâfi ve ona tâbi olanlar ise ikinci hemzeyi tahfîf²⁶⁵ ile okumuşlardır. İki hemzenin tek kelimede ve ayrı ayrı kelimelerde olmaları ise fark etmez.

Mekkî, eğer ikinci hemze mazmum ise bunun mazmum hemze ve sakin vav harfi arasında, eğer meksur ise meksur hemze ve meksur ya harfi arasında ve meftuh ise meftuh olan hemze ve elif harfi arası bir ses ile icra edileceğini aktarmaktadır. Sadece meftuh haline **وَجَاءَ أَحَدُهُم — أَلْأَنْزَرْتَهُمْ** örneklerini verip diğer hallerine ise örnek zikretmemiştir.²⁶⁶ Kırâat İmamlarından İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Kisâî **أَلْأَنْزَرْتَهُمْ** örneğindeki iki hemzeyi tahkîkle okurken, diğer kırâat âlimleri ise ikinci hemzeyi

²⁶² Mekkî, *er-Ri'âye*, 139-140; Dâni, *Et-Taḥdîd* 120; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 108; Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî, *İ'râbü'l-kırâ'âti's-seb' ve 'ilelühâ*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin. (Mektebetu'l-hanci, 1992). 1/56; Kılıç, *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 127; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 100.

²⁶³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 140-141; Dâni, *Et-Taḥdîd*, 93.

²⁶⁴ Tahkîk, her harfin hakkını vererek, birini diğerine karıştırmadan açık açık icra etmektir. Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, 155.

²⁶⁵ Tahfîf kelimesi lugatte bir şeyi hafif kılmak, kırâat ıstılahında ise, genel anlamda hemze sesinin değiştirilmesi, hemzenin “İbdâl”, “Teshîl”, “Hazf”, “Beyne Beyne” ve “Nakl” manalarını da içermesidir. Alaaddin Saleh – Ali Bulut, “Hemze'nin “ ‘İlmu Resmi'l-Masâhif” Ve Kırâatteki Yeri”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi c.y./37 (Şubat 2016), 85. Dolayısıyla bu ibarede geçen tahfîf'ten maksat teshîl'dir.

²⁶⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 141; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 108.

teshîl²⁶⁷ ile icra etmişlerdir.²⁶⁸ Kaynaklarımızın çoğunda bu bilgiler teshîl başlığı altında ele alınırken Mekkî burada tahfîf kavramını kullanmıştır.

Âsım kırâatında ise teshîl sadece اَلْعَجْمِيَّ kelimesinde hemze ile elif arası bir okuyuş ile icra edilmektedir.²⁶⁹ Mehmet Ali Sarı Hoca, “Kur’ân-ı Kerîm’i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları” adlı eserinde, ikinci hemzenin (ه) harfine yaklaştırılarak اَلْعَجْمِيَّ şeklinde okunduğunu aktarmaktadır.²⁷⁰

Eğer hemze başka bir harfe dönüştürülerek yumuşatılırsa, o zaman hemzenin bedel olduğu harf açık olarak telaffuz edilir. Örnek olarak ise اَلْأَسْفَهَاءُ kelimesindeki ikinci hemzenin daha sonra vav harfine dönüştürülerek وَلَكِنْ اَلْأَسْفَهَاءُ olduğunu aktarmaktadır. Mekkî, ayrıca bu kaideye uygun olarak يا سَمَاءُ اَلْقَلْعِيَّ örneğini de zikretmesine rağmen aslı ile alakalı detaya girmemiştir.

Kezâ iki hemzeden birincisi meksur olup ikinciside meftuh olduğu zaman hafiflik ile okumayı murad eden kimse ikinci hemzeyi hâlis bir yâ harfine çevirerek okuyabilir. Örnek olarak ise و با الفحشاء اَنْ تَقُولُوا - من الشهداء اِنْ تَضَلَّ - من الشهداء اَنْ تَضَلَّ olarak okunabilir.

Eğer iki hemzeden birincisi mazmum ikincisi meksur olursa ikinci hemzenin okunuşu hususunda iki vecih vardır. Okuyucu ister ikinci hemzeyi kendi harekesi hükmüne binâen و harfi ile okur isterse de kendisinden önceki harfin harekesi hükmüne binaen و harfi ile icra eder. Örnek olarak ise من يشاء اِلَى صراط - ولا يَأْبُ الشَّهَادَةُ اِذَا مَا دَعَا gösterilebilir. Yalnız okuyucu bu misallerdeki hemzelerin tamamını isterse tahkîk ile yumuşak ve letafet ile de okuyabilir.²⁷¹

2.1.3.16.1.2. Üçüncü Fasıl

Eğer hemze kesralı ve zammeli olursa okuyucu açık ve net olarak okumaya ihtimâm göstermelidir. Zira hemzenin bu hallerde telaffuzu dile ağır gelmektedir.

²⁶⁷ Teshîl, kolaylık anlamında olup, peş peşe gelen harekeli iki hemzeden ikincisini, aslı harekesi ile kendi harekesi cinsinden olan harfin mahreci arasına koyarak icra etmektir. Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 164.

²⁶⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâ'ât*, thk. Şevki Dayf. (Dâru'l Meârif, 1980). 137; Nesrişah Saylan, “Kıraat İlminde Hemze İle İlgili Bazı Vecihlerin İncelenmesi”. *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Temmuz 2019), 288.

²⁶⁹ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 187; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 92; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 56.

²⁷⁰ Sarı, *Kur'an-ı Kerim'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 53.

²⁷¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 141-142.

Çünkü hareketler içerisinde en ağır olanlar kesra ve zammedir. Bundan mütevellit iki ağırlığın bir arada bulunması okumayı güçlendirmektedir. Özellikle de hemze zammeli durumda olup önceside zammeli ise yahut sonrasında ve öncesinde kesra hareke mevcut ise o zaman icrası daha da ihtimam arz etmektedir. والارض أعدت – والحجارت أعدت – والى بارئكم örneklerinde olduğu gibi.²⁷²

2.1.3.16.1.3. Dördüncü Fasl

Eğer bir kelimede öncesinde hakiki bir hemze olan iki yumuşak hemze bulunursa, okuyucunun bunları tahkîk ile yumuşak bir şekilde ve doğru telaffuzuna özen göstermesi gerekmektedir. Daha sonra ise yumuşak olan birinci hemzeyi elif ve meftuh olan bir hemze arası, ikinci hemzeyi de elife dönüştürerek med ile uzatarak okuyabilir. Bu şekilde okuyuş İmâm-ı Nâfi ve ona tâbi olanların kırâatıdır. A'râf, Tâha ve Şua'ra surelerinde geçen لَهْ – وَأَمْنَمْ به – أَمْنَمْ lafızları ve zühruf suresinde geçen لَهْتَنَّا kelimesi bu kaideye örnektir. Aynı şekilde iki kelimede üç hemze peş peşe gelirse yine telaffuz noktasında aynı ihtimâm gösterilmelidir. جاء آل لوط – جاء آل فرعون örneklerinde olduğu gibi.²⁷³ Burada آل kelimesinin aslının أَلْ olup bu sebeple âyette üç hemzenin art arda geldiğine, أَلْ ismindeki ikinci hemzenin yerine ise ıvaz olarak elif getirilmiştir.²⁷⁴

2.1.3.16.1.4. Beşinci Fasl

Eğer iki hemzeden ikincisi aslı sükûn olmakla beraber meksûr olursa tahfîf ile okumak isteyen kimse hemzeyi hâlis bir yâ harfine ibdâl eder. أَيِّمَةً kelimesini أَيِّمَةً okumak gibi. Zira bu kelimenin aslı أَفْعَلَةٌ vezninde olup أَيِّمَةً dür.

Ancak okuyucu أَيِّمَةً ile أَيِّمَةً kelimeleri arasındaki farkı iyi gözetmelidir. أَيِّمَةً kelimesi her ne kadar yukardaki şartları taşıyor olsa da ikinci hemzenin aslı sükûn değil de kesra olduğu için bu kaidenin dışında kalmaktadır.²⁷⁵

²⁷² Mekkî, *er-Ri'âye*, 143.

²⁷³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 143.

²⁷⁴ Kılıç, *Kur'ân Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 129-130.

²⁷⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 144.

2.1.3.16.1.5. Altıncı Fasl

Hemze, kelimenin sonunda olup üzerine de vakf yapmak murad edildiği zaman okuyucu hemzeyi açık bir şekilde telaffuza hassasiyet göstermelidir. Zira hemze mahreci ağza uzak olduğu için zayıf kalmıştır. Ayrıca vakf halinde harekesi de gidince daha da zayıf düşmüş ve sesinin eksik telaffuzundan endişe edilmiştir. Bu sebeple vakf esnasında hemzenin izhâr ile icra edilmesi tekellüfû gerektirmektedir. *أَسْوَأُ – يَسْتَهْزِئُ* örneklerinde olduğu gibi.²⁷⁶

Eğer hemzenin öncesinde sakin olan med ve lîn harflerinden birisi olduğu halde vakf yapmak icap ederse bu durumda hemzeyi telaffuz etmek yukarıda anlatılan durumdan daha da güçtür. Dolayısıyla bu halde hemzenin izharı daha büyük bir önem arz etmektedir. *الضَّرَاءُ – السَّرَاءُ – سُورٌ – شَيْءٌ – يُضِيءُ – شَاءٌ – جَاءٌ – يَشَاءُ* gibi. Bu örneklerde hareke ile vakf yapmak sükûn ile yapmaktan bir nebze daha kolaydır. Fakat hemzedden önceki harf, med ve lîn harflerinden birisi olmazsa vakf esnasında hemzeyi telaffuz daha güç olacaktır. *مَلَأَ – دَفَأَ* örneklerinde olduğu gibi. Zikredilen bu örneklerde okuyucu hemzeyi izhar ile yani açık ve net bir şekilde icra etmesi gerekmektedir. Aksi takdirde yapılan hatalar lahn kapsamına girmektedir.²⁷⁷

Vakf halinde hemzeyi icra etmek zor olduğu için Hişâm b. Ammâr hocası İbn Âmir'den rivayetle özellikle vakf halinde kelimenin sonunda bulunan hemzeleri yumuşak okumuştur. Bu pozisyonadaki okuyuşa Hamza b. Habîb'de muvafakat etmiştir. Ancak özellikle kelime ortasında bulunan hemzenin yumuşak okunması noktasında Hamza yalnız kalmıştır. Mekkî, biz de hususi olarak kelimenin sonunda yer alan hemzenin yumuşak icrası ile alakalı olarak bir kitap²⁷⁸ te'lif ettik demektedir.²⁷⁹

Eğer kelimenin sonundaki hemze, fetha tenvinli ise bu tenvin elife ibdâl edileceği için vakf yapmak kolay ve güzeldir. Zira hemze kelimenin son harfi değildir. Kendisinden sonra tenvin/sakin ٠ harfinden ıvaz olan elif mevcuttur. *مَلَجًا – أَسْمَاءً – مَاءً* örneklerinde olduğu gibi.²⁸⁰

²⁷⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 144-145.

²⁷⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 144-145; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 109; Kılıç, *Kur'ân Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 132-133.

²⁷⁸ Eserimizin muhakkiki bu kitabın “Tahfifu'l-Hemzeti'l-Mutatarrifeti li-Hamzate ve Hişâmin” olduğunu belirtmektedir. Mekkî, *er-Ri'âye*, 146 (3. dipnot).

²⁷⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 146.

²⁸⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 146.

2.1.3.16.1.6. Yedinci Fasıl

Eğer hemze meksûr olur ve öncesinde şeddeli iki harf bulunursa hemzeyi izhâr etmek lazımdır. Zira üç ağırlık (hemze, kesra ve şedde) bir aradadır. Özellikle de bu şeddeli harf eğer illet harflerinden biri ise bu zorluğu artırmaktadır. Hatta bu illet harfi kesra harekeli ise o zaman telaffuz daha da zorlaşmaktadır. وَمَكْرُ السَّيِّءِ örneğinde olduğu gibi. Mekkî, İmâm-ı Hamza'nın bu zorluk karşısında hemzeyi sükûn ile okuduğunu ancak bunun zayıf bir kırâat olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca hemze üzerine vakf niyeti olmaksızın bu şekilde bir icrânın güzel olmadığını söylemektedir.

Eğer hemze zammeli olup evvelinde şeddeli bir lîn harfi bulunsa onun evvelinde de şeddeli bir harf olsa zammeli hemzeden sonra da harekeli başka bir hemze gelirse işte bu şekilde bir telaffuz dile en ağır gelen okuyuştur. Dolayısıyla okuyucu birinci hemzeyi açıkça beyan etmeye ikinci hemzeyi ise tahfif ile okumaya ihtiyaç duymaktadır. وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ örneğinde olduğu gibi. Okuyucu daha önce değindiğimiz gibi birinci hemze mazmûm olup ikincisi meksûr olduğu durumdaki kâideleri göz önünde bulundurarak da gerekli vecihleri yapabilir.

Okuyucu, kendisinden sonra elif bulunan hemzeyi, yumuşak, kolay ve ince bir şekilde icra etmelidir. آتَى الْمَالَ – آخِر – آمَن örneğinde olduğu gibi.

Mekkî, kurrânın, hemzenin halleri ile ilgili olarak (telyîni, hazfî, bedeli, tahkîki vb.) usullerini ve ihtilaflarını başka bir kitabında zikrettiği için burada tekrara girmediğini belirtiyor. Zira bu eser kendisinde ihtilafların olmadığı bir muhtevaya sahiptir. Bu eser, lafızları güzel okuma, kelâmın hakikatlerine vâkıf olma, lafızların hakkını verme, kelâmın kendisinden teşekkül ettiği harflerin hükümlerini bilme ve genel olarak kendisinde ihtilâfların olmadığı hususları cem' eden bir eserdir.²⁸¹

2.1.3.16.2. On Altıncı Bâb: Hâ (الهَاء)

Bu harf hemze ile aynı mahreçten (أقصى الحلق)²⁸² çıkan, kendisinde hems, rihvet, istifâl, infitâh, musmata ve terkîk²⁸³ sıfatları bulunan hafî ve zayıf bir harftir. Eğer (هـ)

²⁸¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 148.

²⁸² Mekkî, *er-Ri'âye*, 149; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 146; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukil*, 127; Eskiçizâde, Seyyid Ali Mehdi B. Hüseyin, *Tercüme-i Dürr-i Yetim* (İzmir: Hâfız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885. 82; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 192; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 104; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 100; Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, 71; Sarı, *Kur'an-ı Kerim'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 60.

harfinde bu sıfatlar mevcut olmasaydı harfimiz hemzeye,²⁸⁴ aynı şekilde hemzede ise cehr ve şiddet sıfatları olmasaydı hemze de (◌) harfine dönüşürdü. Dolayısıyla bu iki harf aynı mahreçten çıkmalarına rağmen sahip oldukları bu sıfatlar sayesinde tefrîk edilebilmektedirler. Eğer (◌) harfinden sonra elif gelirse o zaman terkîk (ince) okumaya ihtimâm gösterilir. هَذَا -- هَا أَنْتُمْ -- هَذَا örneğinde olduğu gibi. Aynı şekilde (◌) harfi hafî olduğu içinde izhârına dikkat edilmeli. Eğer iki kelimede iki (◌) peş peşe gelirse idğâm (misleyn olan iki harfin bir araya gelmesi) meydana gelmemesi için âzami dikkat gösterilmelidir. فاعبدوه هَذَا -- إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيّ örneğinde olduğu gibi.²⁸⁵

Eğer aynı kelime içerisinde iki tane (◌) peş peşe tekrar ederse veya sakin olan ى harfinden sonra vâki olursa,²⁸⁶ okuyucunun aynı şekilde ikisinin arasını tefrik ederek okuması gerekir. جَاهُهُمْ -- جَاهُهُمْ -- مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِيْن -- عَلَيْنِهِمْ örneğinde olduğu gibi.²⁸⁷

Mekkî, okuyucunun lafızları güzel bir şekilde icra edebilmesi için bu hususlara riâyet etmesinin şart olduğunu belirtmektedir.

Eğer art arda gelen iki (◌)'den birincisi sakin ise idğâm yapıp, şeddese belirtilmeli, bu halde olan (◌) harfinden önce şeddeli bir harf olursa ve özellikle de ilk harf kuvvetli bir cehr sıfatının harfî ise o zaman iki şeddenin izhârına aşırı ihtimâm gösterilmelidir. أَيْنَمَا يُوجَّهْ örneğinde olduğu gibi. Bu kelimenin aslı يُوجَّهْ şeklinde olup idğâm gereği birinci (◌) sakin kılınıp ikincisine idğâm edilmiştir. Bu kelime Mushaf-ı Şerîfte idğâm ile beraber iki (◌) ile yazılmıştır. Bununla birlikte şeddeli olan (◌) harfleri her zaman için açık ve net bir şekilde icra edilmelidirler. أَنْ طَهَّرَ -- وَهَاجَا örneğinde olduğu gibi.

Mekkî, eğer iki (◌) ayrı ayrı kelimelerde bulunur ve birincisi sakin ikincisi harekeli olursa ki bu da Kur'ân-ı Kerîm'de (مَالِيَهُ هَلَاكَ)²⁸⁸ sadece bir yerde olduğunu aktarıp birinci (◌)'nin hâ-i sekt²⁸⁹ olduğunu dolayısıyla idğâmın yapılamayacağını hatta vasl halinde bile okumaya ancak vakf niyeti ile devam edilebileceğini aktarmaktadır. Zîra vasl halinde hâ-i sekt sabit olacaktır ki bu da çirkin bir durumdur. Mekkî, ayrıca

²⁸³ Ebû'l-Hasen (Ebû Muhammed) Alî b. Sâlim b. Muhammed en-Nûrî es-Sefâkusî, *Tenbîhü'l-ğâfilîn ve irşâdû'l-câhilîn ammâ yeka'u lehum mine'l-hata' hâli tilâvetihim li-Kitâbillâhi'l-mübin*. thk. Muhammed Şâzelî en-Neyfer. (Muessesetu Abdülkerîm b. Abdullah t.y.). 93.

²⁸⁴ Ahmed b. Muhammed el-Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmâil Hakkı, 297), 140.

²⁸⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 151; Dâni, *Et-Taḥdîd*, 127; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 146.

²⁸⁶ Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukil*, 162.

²⁸⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 151; Dâni, *Et-Taḥdîd*, 127.

²⁸⁸ el-Hâkka, 28-29.

²⁸⁹ Bu kavram hakkında detaylı bilgi için bk. Mustafa Kılıç, “Kıraat İminde Hâ-i Sekt”. Usul İslâm Araştırmaları Dergisi 35 / 35 (Mayıs 2021), 21-54 .

bazı ulemânın bu kelimedede idğâm ve şedde yaptıklarını ancak tercih edilen görüşün bu olmadığını söylemektedir.²⁹⁰ Kırâat imamı arasında hâ-i sekti vakf halinde sabit olarak icrası noktasında ihtilaf olmamakla beraber vasl halinde ise ihtilaf mevcuttur. Mâmâfih Mekkî, vasl halinde hâ-i sekti sabit olmasının çirkin olduğunu söylemektedir. Bu da onun, vasl halinde hâ-i sekti icra etmeyen kurrânın görüşünü benimsediğini ortaya koymaktadır.

Âsım kırâatına göre ise bu hâ-i sekti hem vakf hem de vasl durumunda kesin olarak icra edilirler.²⁹¹

2.1.3.16.2.1. Sekizinci Fasl

Eğer (◌) harfi, ح harfinden önce veya sonra vâki olursa (◌)'nin izhârına özen gösterilmelidir. Zîra bu iki harfin mahreçleri birbirine yakın olmakla beraber (◌) harfi kendisindeki hafâ sıfatından dolayı ح harfinden daha zayıftır. Dolayısıyla (◌) harfinin icrası açık ve net olmadığı zaman ح harfine idğâmı söz konusu olacaktır ki bu da büyük bir hata olacaktır. *اتقوا الله حق تقاته* – *فَسَبِّحْهُ لِيلاً* – *اتقوا الله حق تقاته* örneklerinde olduğu gibi.²⁹²

Yine aynı şekilde (◌) harfi ع harfinden önce veya sonra vâki olursa izhârına dikkat edilmesi gerekir. Zira mahreçleri birbirine yakın olmakla beraber (◌) harfindeki hafâ sıfatı onu daha da zayıf konuma düşürmekte ve dolayısıyla güçlü olan ع harfine dönüşme ihtimali artmaktadır. *فبايعون* – *فبايعون* – *فبايعون* örneklerinde olduğu gibi.²⁹³

2.1.3.16.3. On Yedinci Bâb: Elif (الالف)

Elif harfi, hemze ve (◌) harfinin çıktığı yerden yani boğazın ilk kısmından çıkmaktadır.²⁹⁴ Mahrecinin boğaza nisbet edilmesi ise son çıkış yerinin boğaz olması sebebiyledir. Kezâ ağız boşluğu harfleri içerisinde mahreci en geniş olan eliftir. Bu özelliğe istinaden elif, hevâiyye (ağız boşluğu) harfidir denilmiştir.²⁹⁵

²⁹⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 152; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 147.

²⁹¹ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 349; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 223; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 256; Benli, *Hafs Rivâyetiyle Âsım Kırâatinin Tecvîd Kuralları*, 156.

²⁹² Mekkî, *er-Ri'âye*, 152-153; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/449; Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâ'ati'l-'Aşr*, 1/223.

²⁹³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 153; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/449; Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâ'ati'l-'Aşr*, 1/223.

²⁹⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 155. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433; Atıyye, *Gayetul-mürîd fî 'ilmi't-tecvîd*, 126; Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsîlî el-Bağdâdî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*. thk. y. (Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye 2000). 1/57.

²⁹⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 155.

Elif ve hemze bir araya gelirse ve özellikle de eliften sonra hemzenin geldiği durumda elifin uzatılarak belirtilmesine özen gösterilmesi icab eder. **جاء – شاء** örneklerinde olduğu gibi. Kezâ eliften sonra şeddeli veya şeddesiz sakin bir harf geldiği takdirde elifin izhârına ihtimam gösterilmesi gerekir.²⁹⁶ Mekkî, bu durumda elifin uzatılma ölçülerini kurrânın ihtilafı ile birlikte farklı bir eserinde²⁹⁷ zikrettiğini söylemektedir.²⁹⁸

Kârî, elifin ahvalini, sıfatlarını, her nerede vâki olursa olsun -kalın ve imâle ile icra edildiğine dair rivâyet olması müstesna- her zaman elifin lafzını orta bir okuyuş ile tilavet etmelidir. Elifin kalın ve imâle ile okunduğu yerler ise kurrânın ihtilafları ile birlikte kitaplarda açık olarak belirtilmektedir.²⁹⁹

2.1.3.16.4. On Sekizinci Bâb: Ayn (العين)

Boğaza nispet edilen üç mahrecin ikincisinden (أوسط الحلق) ilk olarak çıkar.³⁰⁰ ع harfi kendisinde cehr, rihvet sıfatları bulunan güçlü bir harftir. Mekkî, ع harfi için kendisinde biraz şiddet vardır diye söylenildiğini de aktarmaktadır.

Aynı zamanda hemzeye yakınlığı sebebiyle Araplar bu iki harfi birbirine yerine kullanmışlardır. **أَعْدَيْتُ فَلَانًا – أَعْدَيْتُهُ – وَمَوْتُ دُؤَافٍ – وَدُعَاةٍ** örneklerinde olduğu gibi.

ع harfi telaffuz edilirken hakkını vererek boğazdan çıkarmaya dikkat edilmelidir. Bilhassa peş peşe iki ع harfi geldiğinde kuvvetli olmalarından ve dil üzerinde bir ağırlık oluşturmalarından dolayı izhârına daha çok özen gösterilmelidir. **أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ – يَنْزَعُ** örneklerinde olduğu gibi. Zira boğaz harflerini tek başına icra etmek zor olduğu halde art arda iki ع harfini telaffuz etmek daha da zordur.³⁰¹ Mekkî, bu durum tıpkı adım atmak için ayağını kaldırıp tekrar eski konumuna dönen kimsenin haline benzer ki bu da kısıtlı bir yürüyüşdür demektedir.

Sakin ع harfinden sonra غ harfi gelirse bu iki harf mahreç olarak birbirlerine yakın oldukları için birinin diğerine idğâm edilmesi kaçınılmaz olabilmektedir. Zira

²⁹⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 155; Dâni, *Et-Taḥdîd*, 123.

²⁹⁷ Eserimizin muhakkiki bahse konu eserin “*el-Keşf ‘an vücûhi ‘l-kırâ’ati ‘s-seb‘ ve ‘ilelihâ ve hucecihâ*” olduğunu aktarmaktadır. Mekkî, *er-Ri'âye*, 155 (4. dipnot).

²⁹⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 155.

²⁹⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 156.

³⁰⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 157; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433; İbni Cinnî, *Sırru sinâ‘ati ‘l-i ‘râb*. 1/60; Cezerî, *et-Temhîd fî ‘ilmi ‘t-Tecvîd*, 117; Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 193; Pakdil, *Ta‘lim Tecvid ve Kıraat*, 68; Ünlü, *Kur‘ân-ı Kerim’in Tecvidi*, 71.

³⁰¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 157; Cezerî, *et-Temhîd fî ‘ilmi ‘t-Tecvîd*, 136.

ikisi de boğaz harfleridir. Dolayısıyla bu durumda ع harfinin açık ve net okunmasına özen gösterilmelidir. *واسمِعْ غَيْرَ مُسْمِعٍ* örneğinde olduğu gibi.³⁰²

2.1.3.16.4.1. Dokuzuncu Fasl

ع harfi sakin olup kendisinden sonra (◌) gelirse ع harfini açık ve net okumaya hassasiyet gösterilmesi gerekir. Dikkat edilmediği takdirde ise ع harfi ilk olarak ح harfine yaklaştırılıp (◌) harfinin ise ح harfi ile mahreç ve hems gibi sıfatlarda ortak olması sebebiyle birbirlerine idğâm edilmek suretiyle ortaya şeddeli bir ح harfinin çıkması kuvvetle muhtemeldir. *أَلَمْ أُعْهِدْ إِلَيْكُمْ – فَبَايَعُوهُنَّ* örneklerinde olduğu gibi. Bu gibi yerlerde ع harfinin izhârına ve mahrecinden okunmasına dikkat edilmelidir.³⁰³

Aynı şekilde ع harfinden sonra (◌) harfinin izhârı da önem arz etmektedir. Zira buna dikkat edilmediği takdirde ع harfinin ح harfine yakınlaşması ihtimal dâhilindedir. Bunun temel sebebi ise ح harfinin (◌) harfine sıfatlar hususunda yakın olup ع harfinin ise uzak olması zikredilebilir. Bu hususlar göz önünde bulundurularak ع harfinin sâde haliyle ve (◌)'nin mahrecinin altından yani boğaz ortasından icra edilmesi önem arz etmektedir. Zira mahreç sıralamasında (◌) harfi ع'dan önce gelmektedir.³⁰⁴ Kanaatimizce burada kastedilen sıralama boğazın ağza en uzak olan bölgesi yani boğazın göğşe bitişik olan kısmı ilk mahreç olarak kabul edilmektedir.

Dânî, ع harfinden sonra gelen bütün boğaz harflerinde aynı hassasiyetin gösterilmesi gerektiğini aktarmaktadır.³⁰⁵

2.1.3.16.5. On Dokuzuncu Bâb: Hê (الحاء)

Boğazın ikinci mahrecinden (ortasından), ع harfinden sonra çıkan ve kendisinde hems ve rihvet sıfatı bulunan bir harftir.³⁰⁶ Mekkî, Halîl b. Ahmed'in, “şâyet ح harfindeki boğukluk olmasaydı mutlaka ع harfine benzerdi” dediğini, bunun temel sebebi olarak da iki harfin mahrecinin bir olması³⁰⁷ ve sıfatlardaki yakınlıklarının zikredilebileceğini belirtir. Bundan hareketle Arap kelâmında bu iki harfin -aralarında

³⁰² Mekkî, *er-Ri'âye*, 158; Dâni, *Et-Tahdîd*, 127; Cezeri, *en-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-'Aşr*, 1/220.

³⁰³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 158.

³⁰⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 158.

³⁰⁵ Dâni, *Et-Tahdîd*, 127.

³⁰⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 159; İbni Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*. 1/191; Dâni, *Et-Tahdîd*, 128; Cezeri, *en-Neşr fi'l- Kırâ'âti'l-'Aşr*, 1/199; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 117.

³⁰⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 1/57.

bir engel olmadığı müddetçe- asli olan bir kelimedede yan yana bulunmayacakları belirtilmiştir.³⁰⁸

Bazı Arapların مَعَهُM kelimesini مَحَهُM şeklinde icra ettikleri, ح harfinin sıfat itibariyle ع harfine yakın olduğu için ع harfinin ح'ya dönüştürüldüğü aktarılmıştır. (◌) harfi hafâ sıfatı sebebiyle ع harfine uzak olunca ع'ın mahreç birlikteliği olan ح harfine dönüşümü nakledilmiştir. ع ve (◌) harfinin mahreçlerinin yakın olması ve birçok sıfatta ortak olmaları sebebiyle Arap kelâmında kelimenin asıl harfleri olarak yan yana bulunmadıklarına, ayrıca aralarındaki cehr, hems ve hafâ sıfatları bulunmasaydı, iki harfin tek bir lafza dönüşeceğine dikkat çekilmiştir.³⁰⁹

ح harfinin ع harfi ile mahreç birlikteliği olması sebebiyle Arap dilinde bazen bu iki harf birbiri yerine kullanılabilmektedir. ضَبَّيْتَ الْخَيْلُ – ضَبَّيْتَ الْخَيْلُ örneğinde olduğu gibi. Aynı şekilde ح ve (◌) harfi arasında da bu dönüşüm yapılabilmektedir. مَدَّه – مَدَّه gibi.³¹⁰

ح'dan sonra med harfi olan elif gelirse ح'nın kalın okunmamasına dikkat edilmelidir. الْحَاكِمِينَ – الْحَاكِمِينَ örneğinde olduğu gibi. Aynı şekilde ح'dan sonra ع geldiği zamanda ح'yı ince (murakkak) okumaya özen gösterilmelidir. Zira bu iki harfin mahreçleri bir olup aralarındaki yakınlık ve benzerlik sebebi ile lafzın gizlenmesi veya idğâm yapılma ihtimâli yüksektir. Mâmafih ع harfi ح'dan biraz güçlü olması nedeniyle onu kendisine çekmektedir. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Arap dilinde bir kelimedede ح'dan sonra ع harfi gelmemekle beraber ayrı ayrı kelimelerde vaki olduklarında ise icraları lisana ağır gelmektedir. Dolayısıyla zikredilen hallerde bu iki harfin telaffuzuna hassasiyet gösterilmelidir. فَلَ جَنَاحَ عَلَيْهِمَا – الْمَسِيحُ عِيسَى – زَحْزَحَ عَنِ النَّارِ örneğinde olduğu gibi.³¹¹

Eğer art arda gelen iki kelimedede ح sakın olup sonrasında harekeli bir ع gelirse bu takdirde ح harfinin izhârına daha çok özen gösterilmelidir. Zira ح sakın olmakla kendisinden sonraki harfe idğâm edilme durumu söz konusudur. Çünkü idğâmın birinci şartı ilk harfin sâkin olmasıdır. Bu şartlarda ح harfi kendisinden sonra gelen ع harfine

³⁰⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 159; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 117.

³⁰⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 159-160; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 117.

³¹⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 160; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/451.

³¹¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 160-161; Ebû Muhammed (Ebû Alî) Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî el-Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-müci'd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*. thk. Cemâl es-Seyyid Rufâ'î. (Mektebetü evlâdi'sşeyh li't-türâs 2001). 88; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 117.

idğâm edilmeye yaklaşmıştır. Ezcümle bu durumda ح'nın açık ve net icrasına özen gösterilmelidir. فاصفَحْ عَنْهُمْ örneğinde olduğu gibi.³¹²

Art arda gelen harekeli iki ح harfinin beyanına da özen gösterilmelidir. Zira zâtı aynı olan iki harf biraraya gelmiş ve idğâm misleyn olmaya müsaittir. Şu kadar var ki idğâm misleyn olabilmesi için ilk harfin sakin olması lazımdır. عَقْدَةُ النِّكَاحِ حَتَّى – لَا أْبْرُحُ حَتَّى örneğinde olduğu gibi.³¹³

2.1.3.16.5.1. Onuncu Fasil

Mekkî, bu fasılda sakin olan ح harfinden sonra gelen (◌) harfinin durumu hakkında bilgi vererek, aslında burada anlattıklarının Hâ (الهَاء) başlığı altında değinildiğini belirtmektedir. Biz de tekrara düşmemek adına burada aynı bilgileri zikretmekten kaçındık. Mekkî, bu bilgilere ek olarak ح ile (◌) harfinin aynı kelimedede bulunmasının câiz olduğunu söylemektedir. Zira (◌) asli harf konumunda değil, bilakis zamir olup mef'ûl konumundadır. فَسَبَّحْهُ وَإِذْبَارَ kelimesinde olduğu gibi. Bu durumda iki harfin ayrı ayrı icralarına dikkat edilmelidir.³¹⁴

2.1.3.16.6. Yirminci Bâb: Hâ (الخَاء)

خ harfi ağza yakın bölge olan ve boğaz mahreçlerinin üçüncüsünden (boğazın başlangıcı) ilk çıkan ve kendisinde hems, rihvet sıfatları bulunan bir harftir.³¹⁵ Sîbeveyhi'ye göre ise ilk olarak غ harfi çıkmaktadır.³¹⁶ Ayrıca خ harfi isti'lâ harflerinden olmakla beraber çok güçlü bir harf değildir.³¹⁷

Okuyucunun, kendisinden sonra elif bulunan خ harfini özellikle de fetha harekeli³¹⁸ olduğu zaman kalın (mufahham) bir şekilde okumaya özen göstermesi gerekmektedir. خَائِنِينَ – خَالِق – خَاسِرُونَ örneğinde olduğu gibi.³¹⁹

³¹² Mekkî, *er-Ri'âye*, 161; Dâni, *Et-Tahdîd*, 128; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 88-89; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 118; Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kurâ'âti'l-'Aşr*, 1/218.

³¹³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 161; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 118.

³¹⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 161-162.

³¹⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 163; İbni Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*, 1/195; Dâni, *Et-Tahdîd*, 128; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 87; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 119; Eskicizâde, *Tercüme-i Dürr-i Yetim*, 4; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 193; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 100; Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, 71.

³¹⁶ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 193.

³¹⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 163; Kılıç, *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 167.

³¹⁸ Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kurâ'âti'l-'Aşr*, 1/218.

Dânî, *Et-Tahdîd* adlı eserinde خ harfi ش ve ت harfleri ile bir arada bulunduğu zamanda خ'nın kalın okunmasına ihtimâm gösterilmesi gerektiğini aktarmaktadır. ولا مختلف – مخشى örneklerinde olduğu gibi.³²⁰

Ayrıca Mekkî şöyle bir serzenişte bulunmaktadır; İlim talebelerinden birçoğunun الأخ kelimesindeki خ harfini şeddeli olarak icra ettiklerini duyduğunu ve bunun fâhiş bir hata olduğunu aktarıp buradaki خ harfinin kalın olduğunu, tıpkı الأب kelimesindeki ب harfi gibi de meksur olduğunu söylemektedir.

Mekkî şimdiye kadar zikrettiği ve bundan sonra zikredeceği harfler arasında en kısa anlatımı خ harfine ayırmıştır.

2.1.3.16.7. Yirmi Birinci Bâb: Ğayn (الغين)

ğ harfi, ağza en yakın olan bölge³²¹ ve boğaz mahreçlerinin üçünçüsünden (boğazın başlangıcı) son olarak çıkan, kendisinde cehr,³²² isti'lâ,³²³ rihvet ve infitah³²⁴ sıfatları bulunan bir harftir.³²⁵ ğ harfi خ'dan daha kuvvetli bir harftir. Eğer aralarında cehr ve hems sıfatları farklılığı olmasaydı şüphesiz ki خ harfi, ğ olurdu. Zira bu iki harfin mahreçleri müşterek olup sıfatları ise birbirine yakın pozisyonudur.³²⁶

Okuyucunun kendisinden sonra elif vaki olan ğ harfini kalın (tefhîm) ile okumaya hassasiyet göstermesi gerekir. الغافرين – الغابرين – الغائب – الغائب örneklerinde olduğu gibi.³²⁷

Kezâ boğaz harfleri ile bir arada bulunan ğ harfinin izhârına da özen gösterilmelidir.³²⁸

Aynı şekilde ğ'dan sonra ع veya ق harfleri geldiğinde de ğ harfinin açık ve net olarak beyan edilmesine ihtimâm gösterilmelidir. Zira ğ mahreç olarak bu iki harfin arasında kalmaktadır. Dolayısıyla beyana dikkat edilmediği takdirde ğ harfinin sesinin

³¹⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 163; Murâdî, *el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mücîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, 87; Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-Tecvîd*, 118; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukil*, 295.

³²⁰ Dâni, *Et-Tahdîd*, 130.

³²¹ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 193; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 100; Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, 71.

³²² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/451.

³²³ İbni Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*. 1/255; Dâni, *Et-Tahdîd*, 129.

³²⁴ Murâdî, *el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mücîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, 86.

³²⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 165; Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-Tecvîd*, 119.

³²⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 165; Mağnisi, *Terceme-i Cezerî*. 140.

³²⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 165; Murâdî, *el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mücîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, 86.

³²⁸ Dâni, *Et-Tahdîd*, 129; Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-Tecvîd*, 136.

zayıf kalmasına ya da bu harflerin birbirine idğâmları söz konusu olabilmektedir. Bundan hareketle غ harfinin doğru bir şekilde icra edilmesi ve hakkının tam olarak verilmesi evlâ ve çok güzel olan bir uygulamadır. رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا – رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا رَبَّنَا لا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا – رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا gibi.³²⁹

Art arda gelen غ harflerinin beyanına da dikkat etmek gerekir. Zira böyle bir durumda غ harfin sesinin gizlenmesi veya idğâm edilme ihtimâli yüksektir. وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ gibi.³³⁰

2.1.3.16.7.1 On Birinci Fasl

Sakin olan غ harfinden sonra ش gelirse غ'nın izhârına özen gösterilmelidir. Aksi halde خ harfine dönüşme tehlikesi vardır. Şöyle ki خ ve ش hems ve rihvet sıfatlarında ortaklırlar. غ ise sıfatlar hususunda ش harfine uzak kalmaktadır. Diğer yandan خ ile غ'nın mahreç birlikteliği söz konusudur. Zikredilen hususlar göz önünde bulundurularak, böyle bir durumda غ harfinin doğru icrası elzemdir. —بِغْشَاكُمْ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى — بِغْشَاكُمْ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى — örneklerinde olduğu gibi.³³¹

Bazı ulemâ ف – س – ث – ت harflerinden sonra da غ harfinin beyanına dikkat edilmesi gerektiğini aktarmışlardır.³³²

Mekkî, boğaza ait olan üç mahreç ve yedi harfi zikrettikten sonra şöyle bir açıklama yapmaktadır; buraya kadar zikrettiğim hususlar hakkında maalesef ilim talebelerinin zayıf kaldıklarını, dillerinin bu hatalara kaydığını, gerek meşrik gerekse mağribde müşahade ettiğini, dolayısıyla onları bu hatalara karşı uyararak maksadıyla bu hususları ele aldığını söylemektedir.³³³

³²⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 165; Dâni, *Et-Tahdîd*, 129; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 89; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 136.

³³⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 166.

³³¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 166; Dâni, *Et-Tahdîd*, 129; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 90; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 137.

³³² Dâni, *Et-Tahdîd*, 129; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 137.

³³³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 166.

2.1.3.16.8. Yirmi İkinci Bâb: Kâf (القاف)

ق harfî, boğazı takip eden ağız mahreçlerinin ilkinden, dil kökü ile üst damaktan çıkan,³³⁴ kendisinde cehr, şiddet, isti'lâ sıfatı bulunan güçlü bir kalkale harfidir.³³⁵ Şâyet ق harfinde şiddet ve isti'lâ sıfatları olmasaydı ك harfî olurdu.³³⁶ Aynı zamanda ق mahreci ك mahrecine komşudur. Kur'an okuyucusu olan kimse, şâyet ق harfinden sonra elif gelirse o zaman ق harfini çok kalın (mufahham) bir şekilde icra etmesi gerekir. Nasıl ki harfleri tek tek okurken ق harfini kalın okuyorsa, bu durumda da aynı hassasiyet gösterilmelidir. قَالُوا – قَامُوا örneklerinde olduğu gibi. Kezâ ق harfinin harekesi meftûh ve mazmûm olduğu zamanda kalın (mufahham) okumaya ihtimâm gösterilmelidir. قَدِمْنَا – قُدِّرَ örneklerinde olduğu gibi.³³⁷

ق harfinden önce veya sonra ك harfî bulunursa, ikisinin mahreç yakınlığı sebebiyle ك harfinden kendisine bir şey ilişmesin diye ق'ın izhârına ihtimâm gösterilmelidir. خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ – وَخَلَقَكُمْ – تَرَكَوكُمْ قَائِمًا örneklerinde olduğu gibi.³³⁸

Sakin olan ق harfinden sonra ك bulunursa iki harfîn mahreç yakınlığından dolayı idğâm vaciptir. Yalnız bu idğâm esnasında ق harfinin isti'lâ sıfatı bâki kalmaktadır. Tıpkı مِّنْ يُؤْمِنُ ve أَحَطُّ kelimelerinde idğâm yapılırken gunne ve itbâk sıfatlarının izhâr edilmeleri gibi. İşte اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ örneğinde de aynı durum söz konusu olup isti'lâ sıfatı bâki kalmaktadır.³³⁹

Ulemâ, idğâm esnasında isti'lâ sıfatının bâki kalıp kalmaması ile alakalı ihtilaf etmiştir. Cezerî; Mekkî ve onu takip edenlerin bâki kaldığını, Dâni ve takipçilerinin ise detaya girmeden direk idğâm yapılır dediklerini aktarmaktadır. Ancak Cezerî, iki

³³⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433; Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî, *el-Muktedab*. thk. Muhammed Abdülhâlık Azîme. (Âlemu'l-Kütüb t.y.). 1/192; İbni Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*. 1/255; Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-'Aşr*, 1/199; Atıyye, *Ğayetul-mürîd fi 'ilmi't-tecvîd*, 128; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 193; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 100; Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, 71; Kılıç, *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 59.

³³⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 167; Dâni, *Et-Tahdîd*, 130; Murâdî, *el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mücîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, 91; Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-Tecvîd*, 138; el-Ceremî, *Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'an*, 213.

³³⁶ Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî*. 140.

³³⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 167; Murâdî, *el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mücîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, 91-92; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukil*, 296.

³³⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 167; Murâdî, *el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mücîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, 152-153; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukil*, 296-297; Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-'Aşr*, 1/221; Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-Tecvîd*, 139.

³³⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 168; Murâdî, *el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mücîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, 152-153.

vechinde doğru ve güzel olduğunu kabul etmekle beraber Mısır ulemâsının birinci görüşü, Şâm ulemâsının ise ikinci görüşü benimsediklerini zikretmektedir.³⁴⁰

Bu konu bazı eserlerde (tam idğâm ve nâkıs idğâm)³⁴¹ başlığı altında, **أَلَمْ تَخْلُقْكُمْ** örneği ise genelde tecvîd eserlerimizde idğâm-ı mütekâribeyn başlığı altında zikredilmektedir. Kanaatimizce Mekkî, burada her ne kadar tam veya nâkıs idğâm isimlendirmesi yapmasa da nâkıs idğâmı tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Art arda gelen ق harflerinin beyan edilmesine de dikkat edilmelidir. **وَمَنْ يُشَاقِقِ** Art arda gelen ق harflerinin beyan edilmesine de dikkat edilmelidir. **وَمَنْ يُشَاقِقِ** örneklerinde olduğu gibi.³⁴² Dâni, ق harfinin şeddeli veya şeddesiz olması durumunda da aynı hassasiyetin gösterilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.³⁴³

2.1.3.16.9. Yirmi Üçüncü Bâb: Kâf (الكاف)

ك harfi, boğazı takip eden ağız mahreçlerinin ikincisinden yani ق'dan sonra çıkar.³⁴⁴ Sîbeveyhi ise üst damak tarafından ق mahrecinin biraz aşağısından çıktığını belirtmektedir.³⁴⁵ ك harfinde hems, şiddet, ve istifâle sıfatları bulunur.³⁴⁶ Şâyet kendisinde hems ve istifâle sıfatları bulunmasaydı ق harfine dönüşürdü. Aynı şekilde ق harfinde de cehr ve isti'lâ olmasaydı muhakkak ك'e dönüşürdü.³⁴⁷ Zira bu iki harf mahreç olarak komşudurlar. Bundan hareketle aralarını tefrîk eden bir engel olmadığı müddetçe bu iki harf bir kelimeye yan yana gelmemiştir.³⁴⁸

ك harfinden sonra elif geldiği zaman ك'in izhârına ve ince okunmasına özen gösterilmelidir. **كَانُوا** -- **كَافُورًا** örneklerinde olduğu gibi.³⁴⁹

Eğer ك harfi bir veya iki kelimeye tekrar ederse -tekrarın dile ağır gelmesi sebebiyle- idğâm'dan kaçınmak için iki ك'in açık ve net olarak icra edilmesine

³⁴⁰ Cezerî, *en-Neşr fî 'l-Kırâ'âtî 'l-'Aşr*, 1/221; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 139.

³⁴¹ Bu kavramlar ile ilgili bilgi için bk. Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*. 134. 156.

³⁴² Mekkî, *er-Ri'âye*, 168; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 91; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 139.

³⁴³ Dâni, *Et-Tahdîd*, 131.

³⁴⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 169; Müberrred, *el-Muktedab*. 1/192; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 140.

³⁴⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

³⁴⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 169; Dâni, *Et-Tahdîd*, 131; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 92; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 140; el-Ceremî, *Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'ân*, 213.

³⁴⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 169; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 92; Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî*. 140.

³⁴⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 169; Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 5/6; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 92.

³⁴⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 169; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 93; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 140.

hassasiyet gösterilmelidir. نَذْرَكَ كَثِيرًا – نَسَبَكَ كَثِيرًا – مَا سَلَكَكُمْ – مَنْاسِكُمْ örneklerinde olduğu gibi.³⁵⁰

ك sakin olarak okunduğu zaman ise hems sıfatının beyan edilmesi gerekir. Aksi takdirde hems yerine şiddet sıfatı yapılırsa hata edilmiş olur.³⁵¹

ك harfinden sonra ق gelirse -mahreç yakınlığı ve benzelikten dolayı- ك'in beyanına özen gösterilmelidir. عَرَشُكَ قَالَتْ örneğinde olduğu gibi.³⁵²

ك harfi, ق harfine dönüşümünün câiz olduğu -bazı lehçelerde- bir pozisyonda olursa, lehçeler arası karışıklığa mahal vermemek için ك harfinin izhârına dikkat edilmelidir. Aksi takdirde İbn Mes'ûd kraatında وَادَا السَّمَاءُ قُشِطَتْ وَادَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ lafzı olarak yani ق ile okunduğunu görmekteyiz.³⁵³

ك harfinden sonra isti'lâ harflerinden birisi gelirse aynı şekilde ك harfinin beyân edilmesine dikkat edilmelidir. كَطِي السَّجَلِ örneğinde olduğu gibi.³⁵⁴

2.1.3.16.10. Yirmi Dördüncü Bâb: Şîn (الشين)

ش harfî, ağız (dil) mahreçlerinin üçüncüsünden, ك mahrecinden sonra, dil ortası ile üst damağın ortasından çıkar.³⁵⁵ Mekkî, mahreçleri bir olan harfleri zikrederken, mahreç itibari ile ilk olanı daha önce belirtmektedir. Dolayısıyla burada ilk önce ش harfi ile başlayıp daha sonra ج ile devam etmektedir. Bu sıralamada, Müberred kendisine katılmakla beraber³⁵⁶ kâhir ekseriyet evvela ج harfinin çıktığını kabul etmektedir.³⁵⁷

ش harfi kendisinde hems,³⁵⁸ rihvet ve en önemlisi tefeşşî³⁵⁹ (sesin yayılması) sıfatı bulunan bir harftir. Bu harf telaffuz edilirken ses, dil ortasından ط harfinin

³⁵⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 169-170; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 93; Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâ'âtî'l-'Aşr*, 1/221.

³⁵¹ Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 93; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukil*, 297; Eskicizâde, *Tercüme-i Dürr-i Yetim*, 26-27.

³⁵² Mekkî, *er-Ri'âye*, 170.

³⁵³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 170; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 140.

³⁵⁴ Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 140.

³⁵⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 171; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433; Dâni, *Et-Tahdîd*, 105; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 128; Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâ'âtî'l-'Aşr*, 1/200; Atıyye, *Gayetul-mürîd fî 'ilmi't-tecvîd*, 129; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 193; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 101; Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, 71; Kılıç, *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 60.

³⁵⁶ Müberred, *el-Muktedab*, 1/192.

³⁵⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433; Dâni, *Et-Tahdîd*, 105; Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâ'âtî'l-'Aşr*, 1/200; Atıyye, *Gayetul-mürîd fî 'ilmi't-tecvîd*, 129; Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî*, 102; Eskicizâde, *Tercüme-i Dürr-i Yetim*, 4; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 193; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 101; Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, 71; Kılıç, *Kur'an Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 60.

³⁵⁸ İbni Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i-râb*, 1/217.

mahrecine varıncaya kadar yayılmaktadır. Böylece zayıf bir harf iken, tefeşşi sıfatı yardımıyla biraz kuvvet kazanmış olmaktadır. Dolayısıyla telaffuz esnasında bu sıfatın hakkı en güzel şekilde verilmeli ve beyan edilmelidir.³⁶⁰

Eskicizâde, *Tercüme-i Dürr-i Yetim* adlı eserinde ش harfinin tefeşşi sıfatının giderilip س gibi icra edilmesinin hata olduğunu aktarmaktadır.³⁶¹

Kendisinden sonra ج vaki olan ش harfinin izhârına özen gösterilmelidir. Zira bu iki harf aynı mahreçten çıkmaları sebebiyle yakınlaşma olabilmektedir. Ancak ج harfi kendisindeki cehr ve şiddet sıfatları nedeniyle ش harfinden daha güçlüdür. – فيما شجر بينهم –. شجره الرقوم إن شجرة الرقوم³⁶² örneklerinde olduğu gibi.³⁶³

2.1.3.16.11. Yirmi Beşinci Bâb: Cîm (الجيم)

ج harfi, ش harfinin mahrecinden çıkan, kendisinde cehr,³⁶³ şiddet ve kalkale³⁶⁴ sıfatı bulunan kuvvetli bir harftir.³⁶⁵

Eğer ج sakin olup sonrasında harekeli bir ز bulunursa ج harfinin izhârına ihtimâm gösterilmelidir. “Aksi takdirde ج’in kendinden sonraki ز’ye idğâm edilen bir ز harfine dönüşebileceği, lafzın buna kayabileceği söylenmiştir. ز’de - ج’deki gibi cehr sıfatı ile harfi kuvvetlendiren safır özelliği bulunmaktadır. ج cehr ile şiddet; ز ise rihvet harflerindendir. ز harfinin şiddet sıfatında ج’dan ayrılması nedeniyle dil -tek bir hareketle iki rihvet harfini telaffuz edebilmek için- ج harfini, ز’ye dönüştürmeye meyyaldir. Dilin; biri şiddet ج, diğeri -ilk harfle mahreç yakınlığıyla birlikte kendinde safır sıfatı da bulunan- rihvet harfi ز için olmak üzere iki farklı harfi telaffuz etmek maksadıyla ayrı ayrı hareket etmesi gerekmektedir. Belirtilen muhtemel ibdâlin, muhtelif iki harf için iki kez hareket etmektense tek bir hareketle iki harfin seslendirilmesi dile daha kolay geleceğinden yapıldığı ifade edilmiştir. Bu nedenle ز’deki rihvet ve safır sıfatlarına muhalefet eden şiddet sıfatı göz önünde bulundurularak, kendinden sonra ز bulunan sakin ج harfinin lafzını korumak gerekmektedir. Ayrıca sonrasında sakin ج bulunan ز harfini - ش’e yaklaşmaması için-

³⁵⁹ Mekkî, *er-Ri’âye*, 171; Dâni, *Et-Tahdîd*, 105; Cezerî, *et-Temhîd fî ‘ilmi’t-Tecvîd*, 128.

³⁶⁰ Mekkî, *er-Ri’âye*, 171; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi ‘Umdeti’l-mücîd fî’n-nazmi ve’t-tecvîd*, 95.

³⁶¹ Eskicizâde, *Tercüme-i Dürr-i Yetim*, 26.

³⁶² Mekkî, *er-Ri’âye*, 171; Saçaklızâde, *Cühdü’l-Mukil*, 298; Cezerî, *et-Temhîd fî ‘ilmi’t-Tecvîd*, 128.

³⁶³ İbni Cinnî, *Sırru sinâ’ati’l-i’râb*. 1/187.

³⁶⁴ Müberred, *el-Muktedab*, 1/192; Ceremî, *Mu’cemu Ulûmi’l-Kur’ân*, 110.

³⁶⁵ Mekkî, *er-Ri’âye*, 173.

doğru çıkarmaya dikkat edilmelidir. Mahreç ve sıfatlar bakımından – ج ile ز'den ziyade- ج ile ش'in daha uygun olduğu; çünkü hems sıfatının ش harfini, ج'den daha zayıf kaldığı ve ش'nin telaffuzunun dile kolay geldiği söylenmiştir. Bu bilgilere ek olarak, safir sıfatında ز'ye yakın olması nedeniyle ش harfinin, ز'nin yerine geçmesinin kolaylaştığı kaydedilmiştir. *سَيُجْزَىٰ مِنَ السَّمَاءِ – سَيُجْزَىٰ* örneklerinde olduğu gibi.”³⁶⁶

2.1.3.16.11.1. On İkinci Fasl

Sakin ج harfinden sonra ت gelirse, ج harfinin hakkını ve müstehakkını vererek icra etmek gerekir. Dikkat edilmediği takdirde ج harfi, ش'e dönüşebilir. Bunun sebebi ise ج'in ve ت'nin mahreç, sıfat, kuvvet ve zayıflık yönünden birbirlerine uzak olmalarıdır. Zira ج kendisinde şiddet ve cebr sıfatları olan kuvvetli bir harfken ت hems sıfatına hâiz zayıf bir harftir. Bu durumda dil süratli bir şekilde ج yerine ش'e kayabilmektedir. Çünkü bu iki harf mahreçte ortaktır. Hâl böyle olunca ش'in kendisi gibi hems sıfatına sahip olan ت harfine yaklaşması kolay olmakta ve ج yerine ش okunabilmektedir. Anlatılanlar muvacehesinde; sakın ج harfinden sonra ت harfi gelirse sakın ج harfinin ش'e kaymaması için özen gösterilmelidir. *وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ – يَجْنِبُكَ – أُجِنْتُ* örneklerinde olduğu gibi.³⁶⁷

Aynı şekilde sakın ج harfinden sonra د harfi gelirse ج harfinin hakkını vererek icra etmek gerekir. Çünkü د ve ت harfleri mahreçte müşterektir. *مِنَ الْأَجْدَاثِ – وَ مِنْ وَجْدِكُمْ* örneklerinde olduğu gibi. Zikredilen bu hususlara riâyet edilmediği takdirde ج harfinin ش'e karışma ihtimâli yüksektir.³⁶⁸

2.1.3.16.11.2. On Üçüncü Fasl

ج harfi şeddeli olarak veya peş peşe geldiği zaman kendisindeki cebr ve şiddet sıfatları tekrar ettiği için daha da kuvvetli hâle gelmektedir. Dolayısıyla ج harfinin beyânı önem arz etmektedir. *حَاجُّكُمْ – أُحَاجُّونَ* örneklerinde olduğu gibi.³⁶⁹

³⁶⁶ Kılıç, *Kur'ân Tilavetinde Usul ve Esaslar*, 154-155.

³⁶⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 173-174; Dâni, *Et-Tahdîd*, 132; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 96; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukil*, 298.

³⁶⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 175; Dâni, *Et-Tahdîd*, 132; Abdulvehhâb b. Muhammed el-Kurtubî, *el-Mûdih fî't-Tecvîd*. thk. Ganim Kadduri el- Hamed. (Daru Ammar 2000). 184.

Muhammed Abdülhâlık Azîme. (Âlemu'l-Kütüb t.y.). 1/192; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukil*, 298.

³⁶⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 175; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 116.

Eğer şeddeli ج harfinden sonra hem şeddeli hem de hafâ sıfatına hâiz olan (◌) harfi gelirse o zaman hem ج'in hem de hafâ sıfatına sahip olan harfin açık ve net icrasına daha çok özen gösterilmelidir. Zira hafâ sıfatı (◌)'nin gizlenmesine etken olup mahrecinden okumak dile zor gelmektedir. يُرِيدُونَ وَجْهَهُ – أَيْنَمَا يُوجِّهُهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ – يُرِيدُونَ وَجْهَهُ örneklerinde olduğu gibi.³⁷⁰

Bazı ulemâ, ج harfinden sonra ح ve ر harfleri vâki olduğu zaman da ج'in izhârına ihtimâm gösterilmesi gerektiğini aktarmaktadırlar. يَجْحَدُونَ – الْفَجْرُ – أَجْرٌ مَا سَقَيْتَ لَنَا örneklerinde olduğu gibi.³⁷¹

2.1.3.16.12. Yirmi Altıncı Bâb: Yâ (الياء)

ى harfi, ağız (dil) mahreçlerinin üçüncüsünden, ش ve ج harflerinden sonra çıkar. ى harfi, med, lîn, hafâ ve illet harfleri sıfatlarına sahip olan, bu sebeple okunuşunda bazen güçlük çekilen bir harftir.³⁷²

Kendisinden sonra elif vâki olan ى harfinin ince (murakkak) seslendirilmesine dikkat edilmelidir. يَ أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا – شَيَاطِينُهُمْ örneklerinde olduğu gibi.³⁷³

ى harfi gerek kelimenin ortasında gerekse sonunda şeddeli olarak bulunursa -bu hal dile ağır geleceği için- ى'nin kendisi ve şeddesi iyice beyan edilmelidir. – إِيَّاكَ نَعْبُدُ – ى'nin kendisi ve şeddesi iyice beyan edilmelidir. – إِيَّاكَ نَعْبُدُ – شَقِيًّا – صَيِّبٌ – الْقِيَوْمُ örneklerinde olduğu gibi.³⁷⁴ Maalesef Kur'ân-ı Kerîm tilâvetinde yapılan bâriz hatalardan biri de şeddeli ى harfinin icrası esnasında bazen sıkılarak mübalağa edildiğine ve sonuç itibarı ile rihvet sıfatının yok edildiğine şahit olmaktayız.

Kelimenin sonunda şeddeli ى harfi bulunup üzerinde ravm³⁷⁵ yapmaksızın durulduğu zaman ى'nin izhârına vasl halindeki durumundan daha çok ihtimâm gösterilmelidir. Zira kelimenin sonunda yapılan vakfta, bitişik olan iki sakın harf bir araya geldiği için şeddenin zayıflayıp gizlenmesi söz konusudur. Buna mahal vermemek için şeddenin belirtilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde sakın harflerden birisi okuyuşta

³⁷⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 175; el-Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 184; Murâdî, *el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mücîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, 98; Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-Tecvîd*, 116.

³⁷¹ Dâni, *Et-Tahdîd*, 132; el-Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 184; Murâdî, *el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mücîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, 97-98.

³⁷² Mekkî, *er-Ri'âye*, 177; Murâdî, *el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mücîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, 99; Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-Tecvîd*, 150.

³⁷³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 177; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukil*, 299.

³⁷⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 177; Murâdî, *el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mücîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, 102; Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-Tecvîd*, 150; Eskicizâde, *Tercüme-i Dürr-i Yetim*, 27.

³⁷⁵ Ravm: Kelimenin sonundaki harfin harekesini zayıf/kısık bir sesle belli etmeye denir. Benli, *Hafş Rivâyetiyle Âsım Kıraatinin Tecvîd Kuralları*, 72.

کایبولماکدیر. واکف حالینده şeddeyi icra, vasl haline göre daha zordur. الحیّ – ومن طرفٍ 376
بمُصرَخيّ 376 örneکlerinde olduğu gibi.

Şeddeli ى'nın öncesinde şeddeli başka bir harf bulunursa -bu durum dile ağır geldiği için, dil daha çok şeddeli olan ilk harf ile meşgul olmakta- şeddeli olan ى ihmâl edilebilmektedir. Bu hataya düşmemek için ى'nın şeddesi açık ve net bir şekilde belli edilmelidir. السَّيِّئَاتِ – رَبُّيُونْ – دُرِّيَّاتِهِمْ 377 örneکlerinde olduğu gibi.

2.1.3.16.12.1. On Dördüncü Fasıl

İkincisi sakın olan iki ى yan yana gelse ve bunlardan harekeli ilk ى'nın öncesindeki harf de sakın olsa bu durumda sıkmadan, bozmadan, dağıtmadan, yumuşak bir eda ile iki ى'nın okunmasına dikkat edilmelidir. أَحَبُّنَا – تُحْيِيكُمْ 378 örneکlerinde olduğu gibi. Aynı şekilde ikinci ى'nın harekeli olması durumunda الموتى أن يُحْيِيَ الموتي gibi, veya harekeli iki ى'nın öncesi harekeli olduğu konumda da ى harflerinin icrasına özen gösterilmelidir. حُيٍّ من حُيٍّ 379 örneğinde olduğu gibi.

Mekkî, buraya kadar ى harfî ile alakalı olarak anlatılanlardan hareketle bu harfin hem kendisinin hem de harekesinin hakkının gereği kadar verilmesi gerektiğini, bunu yaparken de ifrâd ve tefrîde düşmeden, sıkmadan icra edilmesinin önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Zira ى harfî, telaffuzu zor bir harftir. Tekrar etmesi halinde bu zorluk iki katına çıkmaktadır. Harekelenmesi durumunda ise zorluğun şiddeti en yüksek seviyeye ulaşmaktadır. Mekkî, bu uyarıyı yaptıktan sonra ى harfinin durumlarını anlatmaya kaldığı yerden şöyle devam etmektedir:

Fetha veya kesra ile harekeli olan ى harfinin öncesinde fetha veya kesra harekeli bir harf bulunursa ى harfinin üzerindeki veya altındaki harekenin güzelce korunması gerekir. Aksi takdirde dilin şeddeye kayması, hemzeye meyletmesi ve gereksiz bir vurgunun meydana gelmesine sebep olunabilmektedir. لا شِيْءَ فِيْهَا – إِمَّا تَرِيْنَ 380 örneکlerinde olduğu gibi.

³⁷⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 177; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukil*, 299.

³⁷⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 178.

³⁷⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 178; Dâni, *Et-Tahdîd*, 132; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 102; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 150.

³⁷⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 178.

³⁸⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 178; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 101.

İki ى'den birincisi kesra harekeli ikincisi sakin olursa sıkma ve gereksiz bir vurgu yapmadan latîf bir şekilde icra edilmelidir. أَفْعَيْنَا بِالْخَلْقِ örneğinde olduğu gibi.³⁸¹

İctimâ-i sâkineyn (iki sakin harfin yan yana gelmesi) durumunda -i'râb gereği ârızî (geçici) kesra ile harekelendiğide- sıkma ve aşırı vurgu olmaksızın okunmalıdır. يَا صَاحِبِي السَّجْنِ – بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ örneklerinde olduğu gibi.³⁸² Burada nahiv kâidesi gereği bu kelimenin aslı صَاحِبَيْنِ idi. Bu kelime السَّجْنِ kelimesine muzaaf olunca ن harfî düştü. صَاحِبِي oldu. Kendisinden sonra gelen kelimeye geçiş durumunda ise sakin olan bir harf harekelenmek istendiği zaman kesra ile harekelenir. Bu kâide gereği bu örnekte ى kesra ile harekelenmiştir.

Mekkî, ى harfinin en rahat okunduğu pozisyonun, kendisi kesra ile harekeliyken öncesinin sâkin olduğu durum olduğunu söyler.³⁸³ Kanaatimizce bu tespitin kaynağı, ى ve kesra harekenin birbirinden tevellüt etmesinden yani anne ve yavru mesabesinde olmalarından ötürüdür.

2.1.3.16.12.2. On Beşinci Fasl

Aynı kelimedede veya ayrı ayrı kelimelerde tekrar eden ى harflerinden birisi hem şeddeli hem de kesra harekeli olduğu zaman okuyucunun bu ى'leri net bir şekilde beyan etmesi gerekmektedir. Zira ى'nin dile ağır gelmesi, tekrar, kesra ve şedde faktörlerinin olması telaffuzu zorlaştırmaktadır. Aksi halde iki ى'den birinin okuyuşta düşme ihtimâli vardır. الْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ – إِنَّ وَلِيَّ اللَّهِ – الْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ örneklerinde olduğu gibi.³⁸⁴ Aynı durumu muhafaza etmekle beraber birinci ى şeddesiz olduğu zaman da böyledir. وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ örneğinde olduğu gibi.³⁸⁵

İki ى'den birincisi sakin olup öncesi de kesra harekeli olursa bu durumda idğâma mahal verilmemesi için iki ى'nin izhârına dikkat edilmelidir. فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ – فِي يُوسُفَ örneklerinde olduğu gibi.³⁸⁶ Kezâ Murâdî de *el-Müfîd* adlı eserinde bu gibi yerlerde idğâmın mümteni' ve izhârın da gerekli olduğunu aktarmaktadır.³⁸⁷

³⁸¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 179.

³⁸² Mekkî, *er-Ri'âye*, 179.

³⁸³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 180.

³⁸⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 180.

³⁸⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 180; Dâni, *Et-Tahdîd*, 136; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 150.

³⁸⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 180.

³⁸⁷ Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 103.

Eğer kelimenin lâme'l-fiilinde (son harf) ی bulunup kendisine merfû muttasıl (bitişik) bir zamir bitiştiği için sakın kılınırsa kendisine kesra harekenin eserinden bir şey bulaşmasın diye telaffuzuna dikkat edilmelidir. Aksi halde lahn (hata) yapılmış olur. أَرَأَيْتُمْ – أَرَأَيْتُمْ örneklerinde olduğu gibi.³⁸⁸

Bu ve benzeri örneklerde ی harfî, bütün kırâatlerde -ی'den önce hemzeyi tahfif, tahkîk, hazif vb. okuyan durumlarda- sakindir. Kesra hareke ile okunması câiz değildir. Her hâlükarda sakın halini korumak gerekir. Özellikle de hemzeyi tahfîf ile okuyan kırâatte buna daha çok dikkat edilmesi gerekir. Zira hata payı bu durumda çokça mümkündür. Ezcümle sakinliğini muhafaza elzemdir.³⁸⁹

Murâdî, *el-Müfîd* adlı eserinde ی harfî ve ج harfinin mahrec ve bazı sıfatlarda müşterek olmaları sebebiyle bazı okuyucuların ی'yi, ج olarak icra ettiklerini ve bunun lahn (hata) olduğunu zikretmektedir.³⁹⁰

2.1.3.16.13. Yirmi Yedinci Bâb: Dâd (الضاد)

Ağız (dil) mahreçlerinin dördüncüsünden, adrâs (üst azı dişleri)'ni takip eden, dil kenarının evvelinden çıkar.³⁹¹ Mekkî, bu tanımda dilin sağ veya sol tarafı arasında bir ayrıma gitmemiştir. Ancak bazı ulemâ sol taraftan çıkarmanın daha kolay ve rahat olduğunu aktarmışlardır.³⁹² Tezimizin, “Şecriyye (Ağız Açıklığı) Harfleri” adlı başlığında Halîl b. Ahmed'in ض harfini de ج ve ش harfleri ile beraber saydığını aktarmıştık. O, bu harflerin mahrecine, dilin kenar kısmını da eklemiştir.

Mekkî, ض harfinin cehr, ıtbâk, isti'lâ ve istitâle sıfatları bulunan güçlü bir harf olduğunu ve bu sıfatlardan geride bahsettiği için detaya girmediğini aktarmaktadır. Ayrıca ض harfinin ظ ile cehr, ıtbâk ve isti'lâ sıfatlarında ortak olduğu için ظ harfine benzediğini, hatta mahreç farkı ve ض harfindeki istitâle sıfatı olmasaydı, tek bir lafız gibi olacaklarını, dolayısıyla işitilme hususunda aralarında fark olmayacağını söylemektedir.³⁹³ Cezerî, Şam ehlinin ekserisi ve bazı Meşriklilerin, bu yakınlıktan

³⁸⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 180.

³⁸⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 181.

³⁹⁰ Murâdî, *el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mücîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, 102-103.

³⁹¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 183; Dâî, *Et-Tahdîd*, 136; Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-Tecvîd*, 130.

³⁹² Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukil*, 130; Ahmed b. Ahmed Muhammed Abdullah Et-Tavîl, *Teysiru İlmi't-Tecvid*. thk. el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye. (Dâru İbn Huzeyme 2000). 140.

³⁹³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 183; Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-Tecvîd*, 130.

dolayı ض'ı mutlak olarak ظ okuduklarını ve bunun murad-ı ilahiye ters olması sebebiyle kılınan namazın bâtil olacağını aktarmaktadır.³⁹⁴

Esasen ض harfinin okunuşu ile alakalı münakaşalar birkaç asır önce başlamasına rağmen, günümüzde de tazeliğini korumaktadır. Hatta bu harf ile alakalı olarak, özel tez³⁹⁵ ve makaleler³⁹⁶ yazılmıştır. Mekkî, bu başlık altında bu tür konulara girmeden, yüzeysel olarak bir tespiti ve bu harfin telaffuz edilirken dikkat edilmesi gereken hususları zikretmektedir.

Mekkî, ض harfinden sonra elif geldiğinde, ض harfinin tefhîm (kalın) olarak icra edilmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca her hâlükârda ض harfinin orijinalliğinin muhafaza edilmesi elzemdir. Mekkî, çoğunluk kurrâ ve imamların eğitimsiz olmaları sebebiyle bu konuda yetersiz olduklarına üzülerken şahit olduğunu söyler. Hâlbuki iyi bir okuyucunun ض harfinin tefhîm, isti'lâ, ıtbâk ve istitâle sıfatlarını en güzel şekilde icra etmesi lazımdır. İcra tatbikinde, dil kenarının bitişiğindeki adrâs dişlerine temas etmesi esnasında rüzgâr sesine benzer bir ses çıkmaktadır. Bu tatbikte ifrâda kaçıldığında, peltek olan ظ ve ذ harflerinin sesinin zuhûr edeceğini ve dolayısıyla ض harfinin değişim ve dönüşüme uğramış olacağını belirtmektedir.³⁹⁷

ض, mahrecindeki külfetten dolayı harfler arasında en zor telaffuz edilen harftir.³⁹⁸ Dolayısıyla bu durum telaffuzda bir meşakkat oluşturmaktadır. Okuyucu, ض harfinin icrasına dikkat etmediği takdirde bu harf başka harflere (ظ, ل³⁹⁹) dönüşebilmekte ve tilavette bir bozukluk meydana getirebilmektedir. İcrasına özen gösteren kimselerde ise bu durum doğal olarak bir alışkanlık, huy ve meleke kazanma haline dönüşecektir.⁴⁰⁰

2.1.3.16.13.1. On Altıncı Fasil

ض harfinden sonra ıtbâk harflerinden birisi bulunursa -mahreç yakınlığı, sıfatlar ve kuvvetlik yönünden ortak oldukları için- dilin kolay olana, yani idğâma kaymaması

³⁹⁴ Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 130.

³⁹⁵ Cemil Küçük, *Kıraat İlminde Dâd Harfi* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015).

³⁹⁶ Hayrettin Öztürk, “Kur’ân-ı Kerîm Kıraatinde Dâd (ض) Harfi: Mahreci Ve Sıfatları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (Haziran/ June 2018), 41-67.

³⁹⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 183-184; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 109.

³⁹⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 184; Atıyye, *Ğayetul-mürîd fî 'ilmi't-tecvîd*, 129; Ebû'l- Vefâ, *el- Kavlü's-Sedîd fî 'lmi't- Tecvîd*. 175.

³⁹⁹ Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 109.

⁴⁰⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 184.

için ض harfinin telaffuzuna özen gösterilmelidir. فَمِنْ اضْطُرَّ – أَنْ قَضَى ظَهْرَكَ – اضْطَرَّه örneklerinde olduğu gibi. Bu durumdan gafil olunduğu takdir de mahreç yakınlığı, kuvvetlik ve sıfatlardaki ortaklıktan dolayı ض'ın ط harfine idğâmı söz konusu olabilmektedir.⁴⁰¹

Kezâ ض harfinden sonra telaffuz yönünden birbirine benzeyen şeddeli bir harf bulunursa sadece iki harfin karışma endişesinden dolayı araları tefrîk edilmeye çalışılır. بَعْضُ الظَّالِمِينَ – يَعِضُ الظَّالِمُ örneklerinde olduğu gibi.⁴⁰² Bu durumda ض'ın, ط harfine idğâm edilmesi söz konusu değildir. Zira şeddeli olan harf zaten idğâmdan dolayı şeddeli olup başka bir harfin tekrar idğâm edilmesi mümkün değildir. İdğâm üzerine idğâm olmaz.⁴⁰³

ض harfi, şeddeli olduğu vakit, kendisinde bulunan cehr, isti'lâ ve ıtbâk sıfatları tekrar ettiği için doğru telaffuz edilmesine ihtimâm gösterilmelidir. وَلَا نَفْضُوا مِنْ حَوَاكٍ – يَوْمٍ örneklerinde olduğu gibi.⁴⁰⁴ Burada ض harfi kalın olmakla beraber güçlü sıfatlar ile beraber bulunması okuyuşun daha da güç hale gelmesine sebep olmaktadır.

Şeddeli olmayan iki ض harfi yan yana geldiklerinde kendilerinde cehr, isti'lâ, istitâle ve ıtbâk gibi güçlü sıfatlar tekrar ettiği için açık ve net olarak telaffuz edilmelerine ihtimâm gösterilmelidir. يَغْضُضُونَ مِنْ أَبْصَارِهِمْ – اغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ örneklerinde olduğu gibi.⁴⁰⁵

ض harfinden önce veya sonra sâkin bir ى vâki' olursa ى'nin belli olması için ض harfinin izhârına özen gösterilmelidir. Zira ى kendisinde hafâ sıfatı bulunan zayıf bir harftir. ض harfi ise aksine kuvvetli bir harftir. Anlatılanlar muvacehesinde ض harfinin, ى'nin zayıflığından etkilenip sönük çıkması yahut ى harfinin, ض'ın kuvveti karşısında daha da zayıflaması veya gizlenmesi ihtimal dâhilindedir. غِيَضَ الْمَاءِ – تَرَضَيْتُمْ örneklerinde olduğu gibi.⁴⁰⁶

Bahse konu olan durum muhafaza edilmekle beraber ى harfinin şeddeli olduğu zamanda, ض'ın izhârına ihtimâm gösterilmelidir. فَيَضُنَّا لَهُمْ – نُقَيِّضُ لَهُ شَيْطَانًا örneklerinde olduğu gibi.⁴⁰⁷

⁴⁰¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 184; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 131; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukil*, 300.

⁴⁰² Mekkî, *er-Ri'âye*, 184; Dâni, *Et-Tahdîd*, 136; el-Kurtubî, *el-Mûdih fî 't-Tecvîd*, 182.

⁴⁰³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 184-185.

⁴⁰⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 185.

⁴⁰⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 185; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 132.

⁴⁰⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 185.

⁴⁰⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 185-186.

2.1.3.16.13.2. On Yedinci Fasl

Sakin ض harfinden sonra harekeli bir ت harfi gelirse ض 'ın ت 'ye idğâm edilmemesi için beyanına özen gösterilmelidir. Aksi takdirde ض harfindeki rihvet sıfatı ve ت harfindeki şiddet sıfatı idğâmın zuhuru kolaylaştırmaktadır. – عَرَضْنُم – فَرَضْنُم – خَضْنُم örneklerinde olduğu gibi.⁴⁰⁸

2.1.3.16.14. Yirmi Sekizinci Bâb: Lâm (الام)

Ağız (dil) mahreçlerinin beşincisinden, ض harfinden sonra, dil kenarının başlangıcından, dil ucu bitimine kadar devam eden yerden çıkar.⁴⁰⁹ Saçaklızâde, dilin iki tarafından çıktığını belirtirken,⁴¹⁰ Mekkî, sadece dil kenarı demekle yetinmiştir. Halîl b. Ahmed ise Kitâbü'l-Ayn adlı eserinde ل , ر ve ن harflerinin aynı mahreçten çıktığını zikretmiş ancak detaya girmemiştir.⁴¹¹

ل harfi, kendisinde cehr, rihvet ve inhiraf sıfatları olan, orta kuvvette bir harftir.⁴¹²

ل harfi, çoğunlukla ince olarak telaffuz edilir. Özellikle de kendisinden sonra elif vaki olduğunda buna dikkat etmek gerekir. Zira bütün harfler tek başlarına telaffuz edilirken, sıra ل harfine geldiğinde, ince olarak okunmaktadır. Bununla birlikte ل harfi, ر harfine olan yakınlığından dolayı bazen kalın olarak da icra edilmektedir. ر harfi, kendi asli mahrecinden ل 'in mahrecine yöneldiği için (inhiraf), Araplar ر harfinde bazen ince bazen de kalın okuma kolaylığı sağladılar. Bundan hareketle, aynı kolaylığı ل harfinde de uyguladılar. Yalnız ل harfini kalın okuma ر 'dan daha azdır.⁴¹³ Âsım kırâatında sadece Lafzatullâh'ın (الله) öncesi fehta ve zamme harekeli olduğu zaman ل harfi tefhîm (kalın) okunur.⁴¹⁴

Sakin olan ل 'den sonra ن harfi gelirse ل 'in sükûnunu açık ve net olarak icra etmek gerekir. Zira bu iki harf, hem inhiraf sıfatında müşterek olup hem de mahreç yakınlığı sebebiyle ل harfinin ن 'a idğâm olma olasılığı vardır. Çünkü dilin, bu

⁴⁰⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 186; Dâni, *Et-Tahdîd*, 163; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukil*, 300.

⁴⁰⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 187; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 140-141; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 123; Abdullah Et-Tavîl, *Teyşiru İlmi't-Tecvid*, 140.

⁴¹⁰ Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukil*, 130.

⁴¹¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 1/58.

⁴¹² Mekkî, *er-Ri'âye*, 187; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 141.

⁴¹³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 187.

⁴¹⁴ Benli, *Hafs Rivâyetiyle Âsım Kırâatinin Tecvîd Kuralları*, 18.

pozisyonda süratli bir şekilde ن harfinin mahrecine kayma ihtimâli yüksektir. أرسلنا – جعلنا أحللنا – قلنا örneklerinde olduğu gibi.⁴¹⁵ Kannatimizce, bu hatadan kaçınmak için ل harfinin beyniyye sıfatının güzelce icra edilmesi gerekir. Yani okuyuş esnasında sakın olan ل harfinin sükûnunu biraz tutmak (üzerinde biraz durmak) olası hatayı önleyecektir. Biraz tutulmayıp hızlıca geçildiği zaman ise sakın olan ل harfine hareke verilmesi kaçınılmaz olabilmektedir. Ezcümle, ل harfinin beyniyye sıfatı hakkı verilerek icra edilmelidir.

Mekkî, bu madde ile alaklı olarak şöyle kısa bir değerlendirme yapmaktadır: Bu durumda ل harfinin sükûnunu muhafaza etmek önemlidir. Çünkü ل'in sükûnu ve mahreç yakınlığı, ن harfine idğâmı ve ihfâyı (gizlenmeyi) uygun hale getirmektedir. Zira bu iki harf cehr ve rihvet sıfatlarında müşterektirler. Şâyet ن harfindeki gunne sıfatı ve aralarındaki mahreç farklılığı olmasaydı elbette ن, ل harfi olurdu. Hatta bu iki harf mahreç olarak birbirine yakın olmaları sebebiyle filologlar arasında ihtilâfa sebep olmuş, bazıları ل, ن'dan öncedir, bazıları da ن, ل'den öncedir görüşünü savunduklarını aktarmaktadır.⁴¹⁶

2.1.3.16.14.1. On Sekizinci Fasl

Harekesi farketmeksizin, şeddeli veya şeddesiz ل harfinden sonra, kalın okunan bir ل gelirse ilk ل'in terkîk (ince) okunmasına ihtimâm gösterilmesi gerekir. Aynı şekilde ل'den sonra itbâk harflerinden birisi bulunursa yine ل'in terkîk (ince) okunmasına dikkat edilmelidir. Çünkü ل, kendisinden sonra gelen harfin tefhîm (kalın) olması hasebiyle dil tek bir işlevde bulunmak için hızlıca kalın okumaya kayacaktır. قال الله – ما جعل الله – لعل الله örneklerinde olduğu gibi.⁴¹⁷

Mekkî, başka bir eserinde⁴¹⁸ ل'lerin kalın (tefhîm) okunuşunun İmâm Nâfi'in ikinci râvisi olan İmâm-ı Verş'e ait bir okuyuş olduğunu zikrettiğini aktarmaktadır. Biz de tezimizin “Elif-i Müfahhame” başlığı altında bu konuya kısaca değinmiştik.

⁴¹⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 187-188; Dâni, *Et-Tahdîd*, 159-160; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 141; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 125; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukil*, 301.

⁴¹⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 188.

⁴¹⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 188; Dâni, *Et-Tahdîd*, 162; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 142-143; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 124; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukil*, 301.

⁴¹⁸ Bu eser, “et-Tenbîh alâ Usûli Kırâeti Nâfi' İbni Abdîrahman ve Zikru'l-İhtilâfi anhu”dür. (iki cüz) Mekkî, *er-Ri'âye*, 189 (3. dipnot).

Harekesi farketmeksizin şeddeli veya şeddesiz ل harfinden sonra ince (terkîk) okunan bir ل veya başka bir harf gelirse bütün ل'lerin terkîk (ince) okunmasına özen gösterilmesi gerekir. أَنْزَلَ لَكُمْ – بِخَلْقِهِمْ – يَحِلُّ لَكُمْ örneklerinde olduğu gibi.⁴¹⁹

Lafzatullâh'ın ل'i başlangıçta dâima kalın olup vasl (geçiş) halinde ise kendisinden önceki harfin harekesi meftûh veya mazmûm olduğu zaman kalın – قَالَ اللَّهُ – بِسْمِ اللَّهِ -- فِي اللَّهِ – بِهِ اللَّهُ -- يَعْلَمُهُ اللَّهُ (kesra hareke olduğunda ise ince okunur. فِي اللَّهِ – بِهِ اللَّهُ -- يَعْلَمُهُ اللَّهُ olduğu gibi.⁴²⁰ Dâni ve Cezerî, söz konusu durumlarda icmâ olduğunu zikretmektedirler.⁴²¹

2.1.3.16.14.2. On Dokuzuncu Fasl

Peş peşe harekeli olarak gelen ل harflerinin idğâm ve tefhîme kaçmaması için ince olarak okunmalarına dikkat edilmelidir. جَعَلَ لَهُمْ – قَالَ لَهُمْ örneklerinde olduğu gibi.⁴²²

Yalnız bu gibi yerlerde, yani harekeli aynı cins olan iki harf peş peşe geldiğinde, aralarını tefrik etmek için ifrâda kaçılarak sekteye mahal verilmemelidir.

İdğâmlı yahut idğâmsız art arda gelen ve ikiden fazla olan ل'lerin ince, açık ve net okunmalarına özen gösterilmelidir. عَالًا لِلَّذِينَ آمَنُوا örneğinde vasl (geçiş) halinde altı tane ل harfi, فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ örneğinde beş ل harfi, قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا örneğinde dört ل harfi, وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ – قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا örneğinde ise üç ل harfi, peş peşe gelmiş olup bu örneklerin tamamında ل harflerinin ince okunup şeddeli olanların tekrarlarına ve şeddelerinin belirtilmesine dikkat edilmelidir.⁴²³

Sakin ل harfi, harekeli bir ر ile karşılaştığı zaman, mahreç yakınlığı ve ر'nin güçlü olmasından dolayı idğâm olur. قُلْ رَبِّ – بَلْ رَفَعَهُ örneklerinde olduğu gibi.⁴²⁴ Tersî durumunda ise idğâm câiz değildir. Yani ر harfi ل'den sonra gelirse izhâr (idğâmsız) ile okunur. Bu madde, güncel tecvîd eserlerinde genellikle idğâm-ı mütekâribeyn başlığı altında zikredilmektedir.

⁴¹⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 189.

⁴²⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 189-190; Atıyye, *Ğayetul-mürîd fî 'ilmi't-tecvîd*, 160.

⁴²¹ Dâni, *Et-Tahdîd*, 162; Cezerî, *en-Neşr fî 'l-kırâ'âtî 'l-'aşr*, 1/215.

⁴²² Mekkî, *er-Ri'âye*, 190; Cemâlüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Akîle el-Mekkî, *ez-Ziyâde ve 'l-ihsân fî 'ulûmi 'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Safâi Hakkî. (Câmiatü's-Şarkıyyetü'l-İmârât 2007). 3/263.

⁴²³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 190; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve 'l-ihsân fî 'ulûmi 'l-Kur'ân*, 3/263.

⁴²⁴ Dâni, *Et-Tahdîd*, 159; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve 'l-ihsân fî 'ulûmi 'l-Kur'ân*, 3/263.

2.1.3.16.15. Yirmi Dokuzuncu Bâb: Nûn (النون)

Mekkî, ن harfinin ağız mahreçlerinin altıncısından ve ihtilâflı olmakla beraber lâm harfinin mahrecinin biraz altından⁴²⁵ veya biraz üstünden çıktığını söyledikten sonra Sîbeveyhi'ye göre ن harfinin mahrecinin tarafü'l-lisân (dil ucu) ve ön dişlerin birazcık üzerinden çıktığını aktarmaktadır. Ayrıca ن harfinin, orta kuvvette olduğunu, sakın olduğu zaman ise hayşûmdan (geniz) çıkan gunne sıfatı sebebi ile kuvvet kazandığını zikretmektedir.⁴²⁶

Kanaatimizce buradaki ihtilâf, ل harfinin ince ve kalın okunduğu vakit aldığı pozisyon itibarıyladır. Zira kalın olarak telaffuz edildiğinde ن harfi biraz altından, ince telaffuz edildiğinde ise biraz üstünden çıkmaktadır.

Saçalızâde de Sîbeveyhi ile benzer görüşte olup ayrıca bu nûna نون المظهر demek ve bu nûnun ihfa olan ن olmadığını aktarmaktadır. Ayrıca ن harfinin mahrecinin ل'den daha dar olduğunu söylemektedir.⁴²⁷ Mekkî de bu nûnun ihfa olan ن olmadığını, onun mahrecinin hayşûm (geniz) olduğunu, burada zikredilen mahrecin ise harekeli nûnun mahreci olduğunu belirtmektedir. Nûn-u hafife ile alakalı gerekli açıklamayı tezimizin “Nûn-u Hafife (İhfâ Edilen Nûn)” başlığı altında yapmıştık. Mekkî, ayrıca ن ve ل harflerinin mahreç yakınlığı, cehr ve rihvet sıfatları ortaklığı ve ل harfinin, ن harfinin mahrecine meyletmesi (inhirâf) sebebiyle kardeş harfler olduklarını, yalnız ن harfindeki gunne sıfatının ل'de bulunmadığını söylemektedir. Bu yakınlık Arapların bu iki harfi birbiri yerine kullanmalarına sebep olmuştur. Örneğin, yağmur şiddetli bir şekilde yağdığı zaman هَتَّيْتُ السَّمَاءَ yerine هَتَّيْتُ السماءَ tabirini kullanmışlardır.⁴²⁸

ن harfi, farklı iki kelimedede art arda geldiği zaman, dilin ihfâyâ (gizlenmesi) ve aynı olan iki harfin bir arada bulunmasından dolayı idğâma kaymaması için, ن harfinin açık ve net olarak icra edilmesine dikkat edilmelidir. وَحْنُ نُسْبِحُ – نَحْنُ نَقْصُ عَلَيْكَ örneklerinde olduğu gibi.⁴²⁹

⁴²⁵ Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 1/200.

⁴²⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 191.

⁴²⁷ Saçalızâde, *Cühdü'l-Mukil*, 130-131.

⁴²⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 191.

⁴²⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 192; Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-Tecvîd*, 145.

Tek kelime de iki ن harfî bir araya geldiği zamanda -birincisi harekeli olmak şartıyla- aynı şekilde izhârına özen gösterilmelidir. سُنَّيْ أَوْ أَمْسَكْ – سُنَّيْ الذِّينِ örneklerinde olduğu gibi.⁴³⁰

İster tek kelime de ister iki ayrı kelime de olsun birincisi şeddeli olmak kaydıyla üç ن harfî bir araya gelirse o zaman da ن'ların her birinin ayrı ayrı açık olarak icra edilmelerine riâyet edilmesi gerekmektedir. اِنِّى اَنَا اللّٰه – اَتَعْلَمُنَّ نَبَاَهْ örneklerinde olduğu gibi.⁴³¹

Kezâ birkaç ن iki kelime de vâki olup hemzenin harekesi birinci ن'a verildiği takdirde ن'ların beyanına dikkat edilmelidir. Söz konusu durum özellikle Verş kırâatında çoktur. عَجَبًا اَنْ اَوْ حَيْنًا – رَسُوْلًا اَنْ اَعْبُدُوا اللّٰه. Bu durumların tamamında ihfâ (gizlenme) korkusundan dolayı ن'un izhârını korumak gerekmektedir.⁴³²

Tespitimize göre yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'deki âyet sonlarının çoğunlukla ن harfî ile bitmesi, okuyucuların vakf esnasında bu harfin beyniyye sıfatına dikkat etmediklerine dolayısıyla sanki ن harfî yokmuş gibi okuduklarına veya bazen de aşırı belirtilmesi neticesinde sanki şeddeli olduğu izlenimi verilerek icra edildiğine şahit olmaktadır. Bununla beraber ن harfinin med harfleri olan و ve ى'dan sonra tefhîm (kalın) olarak okunduğu da yaygın bir hata olarak karşımıza çıkmaktadır. Ne yazık ki bu tür okuyuşlar hata olarak kabul edilmekte olup bu okuyuşlardan uzak durulması gerekmektedir.

2.1.3.16.16. Otuzuncu Bâb: Râ (راء)

Mekkî, bu harfin ağız mahreçlerinin yedincisinden, ن harfinin çıktığı yerden çıktığını, fakat burada dil ucuna biraz gerisinin de dâhil olduğunu zikretmektedir.⁴³³ Sîbeveyhi⁴³⁴ ve Cezerî⁴³⁵ de bu konuda benzer ifadeler kullanmışlardır.

ر harfî, kendisinde cehr ve tekrîr sıfatı olan, ن ve ل harfine kardeş olan, ن harfinin mahrecinden çıkan bir harftir. Aynı zamanda ن'un mahrecinden ل'in mahrecine doğru bir eğilim söz konusu olduğu için kendisinde inhirâf (meyletme) sıfatı mevcuttur.

⁴³⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 192.

⁴³¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 192; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 145.

⁴³² Mekkî, *er-Ri'âye*, 192.

⁴³³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 193.

⁴³⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

⁴³⁵ Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâ'ati'l-'Aşr*, 1/200.

Bu eğilim rihvet sıfatından şiddet sıfatına doğru olmaktadır. Şu kadar var ki ر harfi, ل'in mahrecine yönelme ve kendisinde bulunan tekrîr sıfatı sebebiyle, icrası esnasında bünyesindeki rihvet sıfatı miktarınca nefes akışı olmaktadır.⁴³⁶

ر harfinin isti'mâlinin geniş olması Araplar arasında bazen ince (terkîk) ve bazen de kalın (tefhîm) ile telaffuz edilmesine sebep olmuştur. Ayrıca kendisinde bulunan tekrîr sıfatı sayesinde diğer harfler arasında farklı bir konumda olmuştur. Bu sıfatın en belirgin olduğu durum ise ر harfinin şeddeli hâlidir. كَرَّةٌ – مَرَّةٌ kelimelerinde olduğu gibi.⁴³⁷ Tekrîr sıfatının izâhı ile ilgili tezimizin “Mükerrer Harf” başlığı altında gerekli açıklamayı yapmıştık.

Okuyucunun bu tekrîr sıfatını gizleyip izhâr etmemesi elzemdir. Zira izhârı halinde ر harfinin diğer şeddeli harflerden bir farkı kalmamış olacaktır. – الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ – örneklerinde olduğu gibi. Bu kelimelerde tekrîr sıfatı gizlenip, şeddesinin kalın olarak icra edilmesi gerekir.⁴³⁸ Mağnisî'ye göre buradaki tekrîr sıfatının izhârından maksat, dil ucunun damaktan ayrılmasıdır.⁴³⁹ Genel olarak kanatımızca, ر harfinin beyniyye sıfatını rihvet ve şiddet sıfatlarına boğdurmadan, tekrîr sıfatını ise tekrâra çevirmeden okumak isabetli olacaktır. Zira ر harfinde tekrîr sıfatı olup tekrâr yoktur.

Mekkî, tekrîr'in dil ucu sarsıntısı, titremesi olduğunu belirtip özellikle de ر harfinin kesra ve şeddeli olduğu durumda tekrîr'in gizlenip şeddenin ince olarak icra edilmesine dikkat edilmesi gerektiğini belirtmektedir. – الرَّجَالُ قَوْمُونَ – örneklerinde olduğu gibi.⁴⁴⁰

2.1.3.16.16.1. Yirminci Fasl

ر harfî tekrar edip, birincisi şeddeli veya şeddesiz olduğu zaman iki harfin beyanına dikkat edilmesi ve tekrîr sıfatının gizlenmesi gerekmektedir. – شَهْرُ رَمَضَانَ – örneklerinde olduğu gibi.⁴⁴¹

Mekkî, ayrıca meftûh ve mazmûm harekeli ر harfinin, kalın ve ince okunma durumunun kurrâ arasında ihtilâflı olduğunu ve Verş'in bahse konu durumlarda asıl

⁴³⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 193.

⁴³⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 193-194.

⁴³⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 194.

⁴³⁹ Mağnisî, *Terceme-i Cezerî*, 129.

⁴⁴⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 194.

⁴⁴¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 194; Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-Tecvîd*, 125.

olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca Mekkî, bu eserden önce ۷ harfinin halleri ile alakalı olarak Verş için özel bir kitap⁴⁴² yazdığını söylemektedir.⁴⁴³

dönüşebileceğini belirtmektedir. فَوْسَطُنَ به جمعاً örneğinde olduğu gibi.⁴⁴⁹ Kırâat alanında yapılan sözlü mülakatlarda bu kelimenin telaffuzu üzerinde çokça durulduğuna şahit olmaktadır. Zira söz konusu örnekte geçen ط harfinin kalkale sıfatı ve diğer sıfatlarının ihlâl edilerek ت harfi gibi icra edilmesinin yaygın olması sebebiyle, öğrencinin bu harfi doğru telaffuz edip etmediği önem arz etmektedir.

Mekkî, sakın olan ط harfi, kendisinden sonra gelen harekeli ت harfine idğâm edildiği zaman, okuyucunun şeddeyi orta derecede yapması (Nâkıs idğâm), idğâmı beyan etmesi ve ط'daki itbâk sıfatını izhâr etmesi gerektiğini zikretmektedir. – لئن بَسَطْتُ – örneklerinde olduğu gibi. Zira idğâm tam olarak icra edildiği zaman ط'daki itbâk sıfatı yok olacak ve şeddeli olan ت harfi gibi okunacaktır. Bu durumu, sakın ن harfinin veya tenvinin م, ن, و harflerinden birine idğâm edildiğinde gunnenin ortaya çıkması, bâki kalması ve şeddesinin mutavassıt (orta) derecede yapılması haline benzetmiştir.⁴⁵⁰

2.1.3.16.18. Otuz İkinci Bâb: Dâl (الدال)

Mekkî, د harfinin mahrecinin, ط harfinin çıktığı yer olduğunu belirtip, kendisinde cehr ve şiddet sıfatlarını barındırması sebebiyle ط harfi gibi güçlü ve kuvvetli olduğunu aktarmaktadır. Şâyet د harfinde istifâl ve infitâh sıfatları olmasaydı د harfinin ط harfi olacağını aynı şekilde ط harfinde de itbâk ve isti'lâ sıfatları olmasaydı ط harfinin د harfi olacağını belirtmektedir. Zira bu iki harf sahip oldukları farklı sıfatlar sayesinde ayırtılabilmektedirler.⁴⁵¹ Şâyet د harfinde cehr sıfatı olmasaydı o zaman da ت'ye dönüşürdü.⁴⁵² Eskicizâde, “Tercüme-i Dürr-i Yetim” adlı eserinde د harfi sakın olarak icra edilirken cehr ve kalkale sıfatlarının izâle edilerek ت gibi telaffuz edilmesinin hata olduğunu aktarmaktadır.⁴⁵³

د harfinden sonra elif vâki olursa o zaman د'ı ince olarak icra etmek gerekir. دَائِبِينَ – örneklerinde olduğu gibi.⁴⁵⁴

⁴⁴⁹ el-Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*. 189.

⁴⁵⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 198-199; Dâni, *Et-Tahtîd*, 140; Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-Tecvîd*, 133; Murâdî, *el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mücîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, 121; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 3/266.

⁴⁵¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 201; Murâdî, *el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mücîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, 137.

⁴⁵² İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. 3/266; Murâdî, *el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mücîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, 137.

⁴⁵³ Eskicizâde, *Tercüme-i Dürr-i Yetim*. 26.

⁴⁵⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 201.

د harfi, sakın olup kendisinden sonra harekeli bir ن bulunursa mahreç yakınlığı ve cehr sıfatı ortaklığından dolayı beyanına özen gösterilmelidir. واعْدْنَا – أُمْدِنَاكُمْ – رَدَدْنَا – 455 Kanaatimizce bu bilgi ışığında د harfinde kalkale sıfatı icra edilmediği zaman şeddeli bir ن varmış gibi bir durum ortaya çıkmış olacaktır ki bu da açık bir hatadır. Genel olarak tarafü'l-lisan (طرف اللسان) ط:د/ت olarak adlandırılan bu üç harfin, özellikle şeddeli hallerinde okuyucuların gunne sıfatı ile hayşûmdan (geniz) okuduklarına şahit olmaktayız. Kanaatimizce bu yanıştan kurtulmanın çözümü, dilin sert ve süratli bir şekilde damağa yapıştırılması, yavaş hareket edilmemesi şeklinde çözüleceğidir.

2.1.3.16.18.1. Yirmi Birinci Fasl

iki د harfî şedde olmaksızın tekrar ettikleri zaman tekrarın dile ağır gelmesi ve idğâm-ı misleyni çağrıştırmaları sebebiyle د harflerinin izhârına dikkat edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde aynı olan harflerin tekrarı nedeniyle idğâm olma riski artmakta ve harfin gizlenmesi durumu söz konusu olmaktadır. أَشْدُّ بِهِ – أَتَحْنُ صَدْدُنَاكُمْ 456 örneklerinde olduğu gibi.

Kezâ birinci د'in şeddeli olması halinde de aynı durum söz konusudur. مُمَدَّدَةٌ 457 örneğinde olduğu gibi.

Eğer د harfinden bedel olursa o zaman dil, aslına yani ت'ye meyiletmesin diye د harfinin izhârına dikkat gösterilmelidir. تَزْدِرِي أَعْيُنَكُمْ – مُزَجَّرٌ 458 Mekkî, daha önce ط harfî bahsinde bazı kelimelerin asıllarına dikkat çekmek için detaylı bir anlatım yaptığı gibi burada da bu kelimelerin sarf ilmi açısından değerlendirmelerine girerek, asıl itibarı ile مُزَجَّرٌ ve تَزْدِرِي olduklarını zikredip şu izâhı yapmaktadır; ت harfî, hems sıfatına hâiz zayıf bir harf olup cehr sıfatına sahip olan kuvvetli iki harf yani ز-ج ve ج-ز harfleri arasında kalarak telaffuzda gizli ve zayıf kalmıştır. Dolayısıyla ت harfî, bu güçlü harflerin sıfatlarını taşıyan ve mahreç olarakta yakınlığı olan bir harf ile değiştirildi ki bu da د'dir. Bu ibdâl işlemi, sıfatlarda ortaklık eden güçlü harflerin dilin tek bir hareketi ile icra edilebilmeleri için yapılmıştır.

⁴⁵⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 201; Dâni, *Et-Tahdîd*, 141; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 121-122.

⁴⁵⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 202; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 122.

⁴⁵⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 202.

⁴⁵⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 202; İbni Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 122.

Ezcümle bu tür kelimelerde dilin, aslı olan ت harfine kaymaması için د'ın beyanına özen gösterilmelidir.⁴⁵⁹

Birçok eserde yer verilmesine rağmen Mekkî, sakın د harfinin kendisinden sonra harekeli olarak gelen ve idğâmın vacip olduğu ت harfî ile alakalı bir durumdan bahsetmemiştir.

2.1.3.16.19. Otuz Üçüncü Bâb: Tê (التاء)

Mekkî, ت harfinin ağız mahreçlerinin sekizincisinden ط ve د harflerinin mahrecinden çıktığını belirtir. Hems sıfatı sebebiyle zayıf, şiddet sıfatı sebebiyle de güçlü bir harftir. Dolayısıyla Mekkî, ت harfinin orta kuvvette bir harf olduğunu söylemektedir. Şâyet kendisinde hems sıfatı olmasaydı د harfine dönüşeceğini, د'ın ise cehr sıfatı olmasaydı ت olacağını aktarmaktadır. Zira bu iki harf mahreçte bir olup şiddet, istifâl ve infitâh gibi bazı sıfatlarda ortakır.⁴⁶⁰

Okuyucu kendisinden sonra elif vâki' olan ت harfini ince (terkîk) okumaya dikkat etmelidir. قَالَتَا -- تَأْمُرُونَ kelimelerinde olduğu gibi.⁴⁶¹

ت sakın olup kendisinden sonra harekeli bir ط harfi bulunursa, ت harfi ط'ya dönüştürülür. Daha sonra ise kendisinden sonraki ط harfine idğâm edilir. وَقَالَتْ طَائِفَةٌ -- وَذَتْ. ⁴⁶² Bu takdirde okuyucu idğâm esnasında şedde sebebiyle hem idğâmı, hem ط harfinin, ıtbâk ve isti'lâ sıfatlarını hem de şeddesini telaffuza özen göstermelidir. Zira vasl halinde idğâmdan dolayı iki harfte de iki ıtbâk, iki isti'lâ, iki cehr ve iki şiddet sıfatı bulunup bunların tamamı kuvvetli sıfatlardır. Dolayısıyla bu gibi yerlerde ط harfinin ıtbâk sıfatının beyanına ehemmiyet verilmelidir.⁴⁶³ Sakin ت harfinden sonra harekeli bir د olduğu zamanda da idğâm vacip olup okuyucunun aynı hassasiyeti göstermesi gerekir. أَجِيبْ دَعْوَتَكَا ⁴⁶⁴ örneğinde olduğu gibi.

⁴⁵⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 202; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 122; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 3/267.

⁴⁶⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 203; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 111; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 3/267.

⁴⁶¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 203.

⁴⁶² Mekkî, *er-Ri'âye*, 203; Dâni, *Et-Tahdîd*, 141.

⁴⁶³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 203; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 112.

⁴⁶⁴ Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücid fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 140.

ت harfi sakin olup kendisinden sonra harekeli bir ت bulunursa bu takdirde idğâm ve şeddenin beyanına özen gösterilmelidir. طَلَعَتْ تَزَاوَر – فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ örneklerinde olduğu gibi.⁴⁶⁵

iki ت harfi bir kelimedede yan yana gelirse تَتَجَافَى gibi, yahut iki kelimedede peş peşe gelirlerse كَدَّتْ تَزَكُنْ gibi yerlerde ت harfinin izhârına ehemmiyet verilmelidir. Ayrıca üç ت'nin art arda gelmesi durumunda ise izhârına daha çok önem verilmelidir. الرَّاجِفَةُ تَنْبُعُهَا örneğinde olduğu gibi.⁴⁶⁶

Mekkî, tekrar eden bu ت harfleri ile alakalı olarak izhârlarına özen gösterilmeleri gerektiğini, çünkü art arda telaffuzlarında güçlük olduğunu söyler. Mekkî, bu durum ile alakalı olarak şöyle bir benzetme yapmaktadır; yürüyen bir kimsenin ayağını iki yahut üç defa kaldırıp tekrar aynı yere yani adım atmak için kaldırdığı ilk yere geri dönmesi gibidir. Dil de aynı şekilde ilk ت harfini söyleyip daha sonra ikinci ve üçüncü ت'yi telaffuz için hareket ettiğinde aynı yere yani ilk ت'ye rücû ettiğini, dolayısıyla bunda bir zorluk meydana geldiğini söylemektedir. Ayrıca bazı ulemânın mevcut durumu, bağlı olan bir kimsenin yürüyüşüne benzettiklerini de aktarmaktadır. Ezcümle, okuyucu lafzın bu zorluğunu iyi bilmeli ve ona göre ت harflerinin beyanını muhafaza etmelidir.⁴⁶⁷

2.1.3.16.19.1. Yirmi İkinci Fasl

Harekeli olan ت harfi, ط'dan önce gelirse bu durumda ت'nin ط'ya yaklaşmaması için kendi sesiyle okunmasına dikkat edilmelidir. Zira ت harfi ط'nın mahrecinden olup kendisinde hems sıfatı olan zayıf bir harftir. ط ise kendisinde cehr, şiddet, itbâk ve isti'lâ sıfatları olan güçlü bir harftir. Bu durumda iki harf aynı mahreçten olup zayıf olan harf öne geçince kuvvetli olan harf onu kendisine doğru çekmekte ve dil tek bir yönde hareket etmeye meyilli olduğu için tercihini kuvvetli olandan yana kullanabilmektedir. فَإِنْ اسْتَطَعْتَ -- لَا تَطْرُدْ -- يَسْتَطِيعُ örneklerinde olduğu gibi.⁴⁶⁸

ت harfî özellikle sakin itbâk harflerinden sonra gelirse zayıf olması sebebiyle ط harfine dönüşecektir. اصْطَفَى kelimesinde olduğu gibi. Zira dil tek bir yönde hareket

⁴⁶⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 204; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve 'l-ihsân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. 3/267.

⁴⁶⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 204; Cezerî, *en-Neşr fî 'l-Kırâ'âtî 'l-'Aşr*, 1/217; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve 'l-ihsân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. 3/267-268.

⁴⁶⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 204; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 112; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve 'l-ihsân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. 3/268.

⁴⁶⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 204-205; Dâni, *Et-Tahdîd*, 141; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve 't-tecvîd*, 141; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 112.

etmek için bu kolaylığı seçmektedir. Bu durumda ط harfinin aslı ت'dir. (اصتقى) Şâyet bu itbâk harfleri sakın değil de harekeli olurlarsa bu durumda ت aslı üzere kalacaktır.⁴⁶⁹ Yani ط harfine ibdâli söz konusu olmayacaktır. Bu dönüşüm sadece sakın hallerine mahsustur.

ت harekeli olup kendisinden sonra gelen ط harfî ile arasına başka bir harf girerse bu durumda ت'nin ince (mürakkak) olarak beyanına dikkat edilmelidir. Aksi takdirde araya giren harf kendisinden sonra gelen kalın ط harfine yakınlaşması sonucu o da kalın (müfahham) olarak icra edilecektir ki bu, harfin aslını bozma, değiştirme olacaktır. Dolayısıyla ت ile kendisinden sonra gelen harfin ince telaffuzuna ve izhârına ehemmiyet gösterilmelidir. اِخْتَلَطَ kelimesinde olduğu gibi.⁴⁷⁰

Harekeli ت harfi د harfinden önce bulunursa, ط harfinde belirttiğimiz nedenlerden dolayı güçlü olan د harfine ibdâl olmaması için açık ve net olarak icra edilmelidir. اَعْدَدْنَا kelimesi gibi.⁴⁷¹ Mekkî, bazı ulemânın bu kelimenin aslının اَعْدَدْنَا yani iki د olduğunu söylediklerini fakat bunun zayıf bir görüş olduğunu kabul etmektedir. Gerekçe olarak ise mahreçler birbirine yakın olduğu zaman kâide olarak zayıf olanın güçlü olana nakledilmesi gerektiğini, burada ise güçlünün zayıf olana naklinin söz konusu olduğunu belirtmektedir. Ayrıca zayıf olanın güçlü olana nakledilmesi geçerli bir sebep olmakla beraber aynı zamanda kelâmı daha da güçlü hale getirmektedir. Bunun örnekleri de çoktur. Aksi durumda ise yani güçlü olan zayıf olana nakledilirse bu takdirde kelâm zayıflamış olacaktır.⁴⁷²

Bazı müellifler sakın ت harfinden sonra ق geldiği zaman ت'nin izhârına özen gösterilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Aksi takdirde ق ve ط harflerinin cehr ve isti'lâ sıfatlarında ortak olmaları nedeniyle ت'nin, ط harfine dönüşmesinin mümkün olduğunu aktarmışlardır. كَانَتْ رَتْقًا örneğinde olduğu gibi.⁴⁷³

⁴⁶⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 205; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 113.

⁴⁷⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 205; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 141.

⁴⁷¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 206; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 3/267-268.

⁴⁷² Mekkî, *er-Ri'âye*, 206.

⁴⁷³ Dâni, *Et-Tahdîd*, 142; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 141; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 3/267-268.

2.1.3.16.20. Otuz Dördüncü Bâb: Zây (الزاي)

Mekkî, ز harfinin ağız mahreçlerinin dokuzuncusundan, ön alt dişlerin birazcık üstü ile dil ucu arasından çıktığını ifade etmektedir.⁴⁷⁴ Sîbeveyhi ise bu harfin mahreci ile alakalı olarak ön dişler ve dil ucu tarifi ile yetinmiştir.⁴⁷⁵ Mekkî, alt dişler diyerek burdaki kapalılığı bir nevi kaldırmış olmaktadır.

ز harfi, bünyesinde, cehr ve safîr sıfatlarını barındıran, güçlü ve ince bir harftir. Zira harflerin isimleri tek tek telaffuz edilirken bu incelik görülmektedir. الزَّائِيَّةُ وَالزَّائِي örneğinde ز incedir. ز harfi tekrar ettiği zaman, tekrarın vermiş olduğu zorluktan dolayı beyanına özen gösterilmelidir. فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ kelimesinde olduğu gibi.⁴⁷⁶

ز harfi, ج'den önce veya sonra vâki' olursa bu durumda izhârına ehemmiyet verilmelidir. Zira bünyesindeki rihvet sıfatının zayıflığı ve ج'deki şiddet sıfatının güçlülüğü ز'nin gizli kalmasına ve bunun neticesinde dilin س harfine kaymasına neden olmaktadır. Çünkü س harfi mahreç olarak ز ile müşterektir. تُزْجِي سَحَابًا örneğinde olduğu gibi. Mekkî, ز harfinin, ج'den sonra geldiğinde -aynı nedenlerden dolayı- ج harfinin beyanına dikkat edilmesi hususunu, daha önce ج harfi başlığı altında açıkladığı için burada tekrara gerek duymadığını ifade etmiştir.⁴⁷⁷

Bazı kaynaklarda ise sakın ز harfinden sonra cehr ve hems sıfatına hâiz bir harf bulunursa ز'nin izhârına dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁷⁸

2.1.3.16.20.1. Yirmi Üçüncü Fasl

Sakin olan ز harfinden sonra د veya ت harflerinden biri bulunursa ز'nin س harfine yaklaşmaması için beyanına ihtimâm gösterilmelidir. Zira س, hems sıfatında ت ile safîr sıfatı ve mahreç birlikteliği sebebiyle de ز harfi ile müşterektir. Aynı şekilde د ile ز'nin mahreçleri birdir. Dolayısıyla bu durumlarda ز harfinin aslını bozmadan

⁴⁷⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 207; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 126.

⁴⁷⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

⁴⁷⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 207; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve 'l-ihsân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 3/286; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 126.

⁴⁷⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 207.

⁴⁷⁸ Dâni, *Et-Tahdîd*, 151; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve 'l-ihsân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 3/286; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 126.

olduğu gibi seslendirmeye özen gösterilmelidir. تَرْدَرِي – تَرْدَرِي örneklerinde olduğu gibi.⁴⁷⁹

2.1.3.16.21. Otuz Beşinci Bâb: Sîn (السين)

Mekkî, س harfinin ağız mahreçlerinin dokuzuncusu olan ز'nin mahrecinden çıktığını ifade etmektedir.⁴⁸⁰ Bazı müellifler, ز/س/ص harflerinin mahreçlerinin genel olarak aynı yerden çıktıklarını ifade ederken,⁴⁸¹ Mekkî'nin ayrıma gittiği görülmektedir. س harfi, ز ile safîr sıfatında müşterek olup bünyesinde barındırdığı hems sıfatı nedeniyle ز'den daha zayıf bir konumdadır. Zira ز harfinde güçlü sıfatlardan cehr bulunmaktadır. Şâyet س harfinde hems sıfatı olmasaydı ز'ye dönüşürdü. Aynı şekilde ز harfinde cehr sıfatı olmasaydı o da س olurdu. Çünkü bu harfler mahreç, safîr, rehâvet, infitâh ve istifâle sıfatlarında ortakdır. Sadece cehr ve hems sıfatlarında ihtilâf vardır. Bu iki sıfat sayesinde işitilme hususunda araları tefrîk edilebilmektedir.⁴⁸²

س ve ص harfi mahreç birlikteliği, safîr, hems ve rehâvet sıfatlarında müştereklik gibi özelliklerden dolayı kardeşler. Dolayısıyla ص harfinde itbâk, isti'lâ sıfatları olmasaydı س harfine, س harfinde ise istifâl ve infitâh sıfatları olmasaydı bu takdirde o da ص olurdu. Bu iki harf tek bir mahreçten çıkmalarına rağmen söz konusu sıfatlar sayesinde tefrîk edilebilmektedir.⁴⁸³ Bu iki harf arasındaki yakınlık ve benzerlik sebebiyle س harfinin icrasının güzel olmasına ve safîr sıfatının kuvvetli olmasına dikkat edilmelidir. Zira س'deki safîr, ص'daki itbâk sıfatı nedeniyle daha belirgindir. Safîr sıfatının kuvvetli olarak icra edilmesi sayesinde س harfinin lafzı açık ve net olarak zâhir olur ve ص'dan tefrîk edilir. ص harfi de kendisinde mevcut olan itbâk sıfatı sayesinde س'den ayrılır. Dolayısıyla bu iki harf arasındaki lafız farkını ve bunları lafız cihetinden ayıran özellikleri iyi kavramak lazımdır. Okuyucu icrasında bu iki harf arasındaki farkı belirtmeye, س'nin safîr sıfatının hakkını vererek ortaya çıkarmaya, ص harfinin ise itbâk sıfatının hakkını tam vererek izhâr etmeye özen göstermelidir. Bu safîr sıfatının

⁴⁷⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 208; el-Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 183.

⁴⁸⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 209; Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-Tecvîd*, 126-127.

⁴⁸¹ Dâni, *Et-Tahdîd*, 105; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukil*, 133; Abdullah Et-Tavîl, *Teyşiru 'ilmi't-Tecvid*, 141.

⁴⁸² Mekkî, *er-Ri'âye*, 209.

⁴⁸³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 209; Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-Tecvîd*, 127; Mağnisî, *Terceme-i Cezerî*, 143.

mahiyeti, ön dişlerin arasından nefes ile birlikte kuvvetli bir şekilde çıkararak net bir işitilme hissi oluşturmaya sağlar.⁴⁸⁴

2.1.3.16.21.1. Yirmi Dördüncü Fasl

س (sakin veya harekeli olsun)⁴⁸⁵ harfi ıtbâk harflerinden önce bulunursa, س'in lafzını izhâra ve safîr sıfatını beyana ehemmiyet verilmelidir ki kendisinden sonra gelen ıtbâk lafzı س'e karışmasın. Aksi takdirde س'i, ص harfine dönüştürebilir. مَسْطُوراً – يَسْطُ örneklerinde olduğu gibi. Dolayısıyla bu gibi yerlerde س harfinin izhârına ve safîr sıfatının hakkını vererek letâfet ile icra etmeye gayret gösterilmeli ki ص harfine karışmasın.⁴⁸⁶

Kezâ س harfinden sonra, idğâm (nâkıs) nedeniyle ıtbâk sıfatı bâki kalan bir harf olursa o zaman س'in beyanına daha çok özen gösterilmelidir. Çünkü kendisinden sonra biri diğerine idğâm olan iki ıtbâk harfi meydana gelebilmektedir. لَنْ يَسْطُ إِلَى يَدِكَ kelimesinde olduğu gibi.⁴⁸⁷

س harfi ile kendisinden sonra gelen ıtbâk harflerinden birisi arasına başka bir harf girerse, س'i doğru ve yumuşak bir şekilde telaffuz etmeye ihtimâm gösterilmelidir. Çünkü ıtbâk harfi güçlü olup araya giren harfi etkisiz bırakır ve dönüşüm kaçınılmaz olur. يَسْتَطِيعُونَ – يَسْتَصْرِخُ kelimelerinde olduğu gibi. Bu kelimelerde س ve ت harfleri düzgün bir şekilde icra edilmelidir. Zira bu iki harf zayıf olup kendilerinden sonra bulunan güçlü ıtbâk harflerine dönüşme durumları vardır. س, ص harfine, ت ise kendisinden sonraki ıtbâk harfine ibdâl olur.⁴⁸⁸

Ayrıca kendisinden sonra isti'lâ harfleri bulunan س harfinin beyanına da dikkat edilmelidir. ذِي مَسْخَبَةٍ kelimesinde olduğu gibi.⁴⁸⁹

⁴⁸⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 209-210.

⁴⁸⁵ Dâni, *Et-Tahdîd*, 149; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 127; el-Kurtubî, *el-Mûdih fî 't-Tecvîd*, 178.

⁴⁸⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 210; Dâni, *Et-Tahdîd*, 149; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 127; Cezerî, *en-Neşr fî 'l-Kırâ'âti'l-'Aşr*, 1/219.

⁴⁸⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 211.

⁴⁸⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 211.

⁴⁸⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 211.

2.1.3.16.21.2. Yirmi Beşinci Fasıl

Sakin olan س harfinden sonra, ج vâki olursa⁴⁹⁰ س'in, ز'e meyletmemesi için telaffuzuna ihtimâm gösterilmelidir. Zira ز'nin ج harfine yakınlığı, س'in ج'e olan yakınlığından daha çoktur. Çünkü س harfinde hems, ز ve ج harflerinde ise cehr sıfatı mevcuttur. Bu sebeple ز ve ج harflerinin benzerliği daha çoktur. ز ve ج harflerinin cehr sıfatında olan ortaklıkları lafzın, س'in bulunduğu konumda ز harfine kaymaya ve yönelmeye müsaittir. Zira س ve ز aynı mahreç tendir. Söz konusu bilgiler doğrultusunda س harfinin ز'e dönüşmemesi için س'in icrası doğru ve düzgün olmalıdır. **وَاسْجُدْ - يُسْجِرُونَ** örneklerinde olduğu gibi.⁴⁹¹ Aynı şekilde س harfinin tekrarı durumunda dil üzerinde meydana gelecek zorluktan dolayı da izhârına özen gösterilmelidir. **أَمَّنْ أَسَّيْنِ** kelimesinde olduğu gibi.⁴⁹²

Bazı müellifler sakın olan س harfinden sonra ت bulunduğunda س'in beyanına ehemmiyet verilmesi gerektiğini aktarmaktadırlar.⁴⁹³

2.1.3.16.21.3. Yirmi Altıncı Fasıl

Birbirinden bağımsız iki kelime olup ortak noktaları sadece birisinin س ile diğerinin ص ile olması durumunda س'in telaffuzuna dikkat edilmelidir. **أَسْرُوا - أُصِرُّوا - قَصِمْنَا - قَصِمْنَا** örneklerinde olduğu gibi. Bu örneklerde س harfinin -aradaki benzerlikten dolayı- ص'a kaymaması için, okuyucunun س'i mahrecinden okumaya ve safîr sıfatını açıkça beyan etmeye azami gayret göstermesi gerekir ki ص'ın lafzından kurtarabilsin.⁴⁹⁴

2.1.3.16.22. Otuz Altıncı Bâb: Sâd (الصاد)

Mekkî, س harfinin ağız mahreçlerinin dokuzuncusu olan, ز ve س harfleri ile aynı yerden çıktığını zikretmektedir. ص harfi bünyesinde ıt bâk, isti'lâ, safîr, rihvet ve hems gibi sıfatları bulundurduğu için kuvvetli bir harftir.⁴⁹⁵

⁴⁹⁰ Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 127.

⁴⁹¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 211-212; Dâni, *Et-Tahdîd*, 150.

⁴⁹² Mekkî, *er-Ri'âye*, 212.

⁴⁹³ Dâni, *Et-Tahdîd*, 150; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 127; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 3/286.

⁴⁹⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 212; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 3/286.

⁴⁹⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 213; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 129.

Okuyucu, nasıl ki harfleri tek tek telaffuz ederken ص harfine gelince صَادٌ şeklinde kalın okuyorsa sâir durumlarda da her zaman ص harfini müfahham (kalın) olarak icra etmelidir. Nitekim ص harfi harfler içerisinde س'e en çok benzeyen harftir. Çünkü hem mahreç birlikteliği hem de safır ve hems sıfatlarında müşterekler. Dolayısıyla okuyucu, ص harfinde mevcut olan ıtbâk ve isti'lâ sıfatlarının hakkını tam vererek temiz ve berrak bir şekilde okumalıdır. Çünkü ص, bu iki sıfat vesilesiyle س harfi olmaktan çıkmaktadır.⁴⁹⁶ Şâyet söz konusu hassasiyet göz ardı edilirse mahreç yakınlığı ve sıfatlardaki benzerlik sebebiyle ص harfi س'e kayacaktır. Çünkü dil ص harfinin lafzından ancak س'in lafzına, س harfinin lafzından ise ancak ص'ın lafzına yönelmektedir. Bu itibarla س harfinde safır sıfatını, ص harfinde ise ıtbâk sıfatını beyan etmeye özen gösterilmelidir. Zira bu iki harf bu sıfatlar vesilesiyle tefrîk edilmektedirler. Yalnız ص harfi bünyesindeki ıtbâk ve isti'lâ sıfatları nedeniyle daha güçlü olup icrası dil üzerine daha külfetli olmaktadır. Söz konusu sebepler müvacehesinde Kur'an okuyucusu olan kimse içerisinde ص harfi bulunan kelimeyi tilavet ederken dilin üst damağa çıkışı esnasında ıtbâk ve isti'lâ sıfatlarının hakkını vermeli ki, س harfinin lafzına benzemekten uzak kalsın.⁴⁹⁷

ص harfinden sonra, kendisi gibi ıtbâk harflerinden birisi bulunduğu zaman okunuşu daha rahat ve kolay olmaktadır. Çünkü ص'ın kendisinden sonraki harfle kardeş olması, ıtbâk ve isti'lâ sıfatlarında ise dilin tek bir yönde hareket etmesi gibi özelliklerden kaynaklanmaktadır. Bu durumda ص harfinin icrasının kolaylığından ötürü beyanına daha çok ehemmiyet verilmelidir. اصْطَفَى kelimesinde olduğu gibi.⁴⁹⁸ Bu kelimenin aslı ve sarfî durumu ile alakalı olarak daha önce Tâ (ط) ve Tê (ت) harfleri başlığı altında değindiğimiz için burada açıklamaya girmedik.

2.1.3.16.22.1. Yirmi Yedinci Fasıl

Muhakkak ki bazı harfler aralarındaki yakınlık ve tenâsüpten dolayı birbirine ibdâl ve idğâm olabilmektedirler.⁴⁹⁹ Mekkî, bu bilgiden sonra Tâ (ط), Dâl (د) ve Tê (ت) harflerini açıkladığımız başlıklar altında değindiğimiz muhtelif bilgilere, burada tekrar temas ettiği için biz de tezimize almayı ziyadelik olarak gördük.

⁴⁹⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 213; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 118.

⁴⁹⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 213-214; es-Sefâkûsî, *Tenbîhü'l-ğâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, 83.

⁴⁹⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 214; Dâni, *Et-Tahdîd*, 147; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 129; es-Sefâkûsî, *Tenbîhü'l-ğâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, 83.

⁴⁹⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 214.

2.1.3.16.22.2. Yirmi Sekizinci Fasıl

ص sakın olup kendisinden sonra د bulunursa, ص'ın lafzının ز'e karışmaması için özen gösterilmesi gerekmektedir. Zira ص ve ز aynı mahreçten çıkar. Fakat ز, sıfat itibarı ile ص'dan çok د harfine daha yakındır. Dolayısıyla bu durumda dil, tek bir hamlede bulunmak için kolay olanı yani başkası değil de birbirine mahreç ve sıfat itibarı ile yakın ve daha layık olana meyletmektedir. Zikredilen hususlar çerçevesinde ص'ın lafzının ز'e karışmaması için beyanına dikkat edilmesi gerekmektedir. يَصْدُرُ – تَصْدِيَّة örneklerinde olduğu gibi.⁵⁰⁰

Mekkî, söz konusu sebeplerden dolayı İmâm-ı Hamza ve Kisâî'nin ص harfini, ص ve ز karışımı bir sesle icra ettiklerini aktarmaktadır. Çünkü ز harfi, د'e yakın olup ص ise د'e uzaktır. Bu takdirde د harfine yakın olan uzak olandan önce gelmeye daha layıktır. Keza ز, ص'ın mahrecinden olup ikisi safır sıfatı harfleridir. Dolayısıyla iki harften birinin diğerine karışması güzel olmaktadır. Hatta mahreç ve safır sıfatı ittifâkı bu durumu kuvvetlendirmektedir.⁵⁰¹

Kanaatimizce Mekkî'nin ص harfinin ز'ye kayması ile alakalı görüşü, İmâm-ı Hamza ve Kisâî'nin okuyuşlarının tesiri ile olmuştur. Zira sahada bu tür kelimelerde okuyucuların ص yerine dile daha rahat ve kolay gelen س harfini tercih ederek يَسْدُرُ – تَسْدِيَّة şeklinde yanlış olarak icra ettiklerini müşahade etmekteyiz.

ص harfinden sonra muttasıl zamir olan ت (mütekellim veya muhâtab) bulunursa dil, ص'ın konumundan س'e kayabilir. Çünkü س harfi, ت'ye ص harfinden daha yakındır. Ayrıca س ve ت harfleri hems sıfatında müşterek olup ص harfinde bulunan ıtbâk ve isti'lâ sıfatlarından ise uzaktır. Zira س ve ت harflerinde mahreç ihtilâfı olmakla beraber, safır ve rihvet sıfatlarının mevcut olmaması durumunda س, ت harfine, şiddet sıfatı giderilip safır sıfatı eklenen ت harfi de س'e dönüşürdü. Anlatılanlar müvacehesinde kendisinden sonra ت harfi bulunan ص'ın ıtbâk sıfatını açık ve net olarak icra etmeye ihtimâm gösterilmelidir. Çünkü mütekellim ve muhâtab lafızlarının değişime uğramaması için ت harfinin ط'ya ibdâlinden kaçınılmış ve manayı muhafaza etmek için ت harfinin ط'ya dönüşümünden geri durulunca, ت bulunduğu hal üzere sabit kalmıştır. Böyle olunca ت ve ص arasındaki ihtilâftan dolayı ص'ın değişiminden kaygı duyulmuş, okunuş

⁵⁰⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 216; Dâni, *Et-Tahdîd*, 148; el-Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 180; es-Sefâkûsî, *Tenbîhü'l-ğâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, 83; Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-Tecvîd*, 129.

⁵⁰¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 216.

esnasında ص'ın lafzının aslı korunarak net ve temiz olarak icrasına dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. حَرَصْتُمْ – حَرَصْتُ⁵⁰² gibi.

2.1.3.16.23. Otuz Yedinci Bâb: Zâ (الظاء)

Mekkî'nin daha önce bu harfin sadece Araplara mahsus olup diğer dillerde mevcut olmadığı görüşünü aktarmıştık.⁵⁰³ Mekkî, ظ harfinin, ağız mahreçlerinin onuncusundan dil ucu ile ön üst dişlerin arasından çıktığını zikrederek,⁵⁰⁴ Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyhi'nin muğlak bıraktığı dil ucu ve ön dişler⁵⁰⁵ tarifini, ön üst dişler diyerek vuzûha kavuşturmuştur.

Mağnisî, bu harfin telaffuzu esnasında dil ucunun dışarıya az çıktığını vurgulamaktadır.⁵⁰⁶

ظ harfinin bünyesinde, itbâk, isti'lâ, cehr gibi kuvvetli sıfatların yanı sıra rihvet sıfatı da bulunmaktadır. ظ ve ض harfleri arasında bazı sıfatlarda yakınlık bulunmaktadır. Şâyet mahreç farklılığı ve ظ'daki rihvet sıfatı olmasaydı ض⁵⁰⁷ harfine dönüştürdü.⁵⁰⁸

ظ harfinin lafzını telaffuz, kendisinden sonra elif olduğu zaman ظا şeklinde olup kalın ve berrak okunmasına dikkat edilmelidir. Zira bu harf işitilme hususunda ض harfine benzemektedir. Çünkü ikisi de itbâk, isti'lâ ve cehr sıfatlarında müşterektirler. Şâyet mahreç farklılığı ve ض harfindeki istitâle sıfatı mevcut olmasaydı, ظ harfi ض olurdu.⁵⁰⁹

Mekkî, okuyucunun icra esnasında ظ harfinin lafzını, ض'dan ayırmaya azami gayret göstermesi gerektiğini söylemektedir. Çünkü tilavet yapılırken ض harfinin okunuşu, ظ harfinin okunuşundan daha zor ve külfetli olmaktadır. Okuyucunun, bu ayırma dikkat etmediği zaman ظ harfinin ض ve ذ harflerine kayabileceğine dikkat çekerek bunun tahrif ve açık bir hata olduğunu belirtmektedir.⁵¹⁰

⁵⁰² Mekkî, *er-Ri'âye*, 216-217; Murâdî, *el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mücîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, 118-119.

⁵⁰³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 109.

⁵⁰⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 219.

⁵⁰⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 1/58; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

⁵⁰⁶ Mağnisî, *Terceme-i Cezerî*, 106.

⁵⁰⁷ Eserimizin muhakkiki bu eserin Ribât Hizânetü'l-Âmme nüshasında ض harfi yerine ط harfi geçtiğini aktarmaktadır. Mekkî, *er-Ri'âye*, 219 (2. dipnot). Kanaatimizce bu daha isabetli olmaktadır. Çünkü ض harfinde de rihvet sıfatı mevcuttur.

⁵⁰⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 219; Murâdî, *el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mücîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, 119.

⁵⁰⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 219.

⁵¹⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 219.

Aynı şekilde ظ, ذ harfine de benzediği için icrasına ehemmiyet verilmelidir. Şâyet ظ harfinden ıt bâk sıfatı izâle edilirse ظ harfi ذ harfi olur. Kendisine ıt bâk sıfatı ziyade edilen ذ harfi de ظ olur. Zira bu iki harf aynı mahreçten olup cehr sıfatında ortaktırlar. ظ harfinde ıt bâk ve isti'lâ sıfatları olmasaydı, ذ olurdu. Ezcümle ظ harfinin telaffuzu esnasında hakkı ve müstehakkının verilmesine özen gösterilmeli ki ض ve ذ harflerine ibdâl olmasın.⁵¹¹

Okuyucu, ظ harfinden sonra ض harfinin bulunduğu durumlarda iki harfin hakkını doğru bir şekilde vermeye dikkat etmelidir. يَعِضُ الظَّالِمُ – أَنْقَضَ ظَهْرَكَ örneklerinde olduğu gibi. Bu kelimelerde okuyucu önce ض daha sonra ise ظ harfinin hakkını vererek icra etmelidir.⁵¹²

2.1.3.16.23.1. Yirmi Dokuzuncu Fasil

Birisinin ظ ile diğerinin ذ ile yazıldığı ve diğer harflerinin aynı olduğu iki farklı kelime, ظ'nın telaffuzuna dikkat edilmelidir ki başka manalara kayma ihtimali olmasın. إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا örneğinde ظ harfinin, وَمَا كَانَ عِطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا örneğinde ise ذ harfinin telaffuzuna ehemmiyet gösterilmelidir.⁵¹³

Sakin olan ظ harfinden sonra hitâb (muhâtab) ت'si bulunursa idğâma mahal verilmemesi için ظ'nın beyanına dikkat edilmelidir. أَوْعِظْتَ kelimesinde olduğu gibi.⁵¹⁴ Bu gibi kelimelerde idğâmın olmadığına dair kurrâ arasında ittifak vardır. Yalnız ط harfi ile ت harfinin birlikte bulunduğu durumlar müstesnadır. أَحْطُتْ kelimesinde olduğu gibi. Bu gibi yerlerde ise idğâmın olduğuna dair Kurrâ arasında ittifak vardır.⁵¹⁵

ظ harfi ve birazdan temas edeceğimiz diğer ث ve ذ, peltek harfler olarak bilinmekte olup bunların icrası dil ucunun ön üst dişlerin arasından çıktığını aktarmıştık. Fakat sahada bu harflerin icraları ile alakalı gördüğümüz noksanlıklardan bir tanesi de bu harflerin icrası esnasında dilin dişlerin arasında sıkılması, bastırılması sonucu rihvet sıfatının ihlâl edildiği ve dolayısıyla harfin sesinin net ve berrak duyulmamasına sebebiyyet verdiğini müşahade etmekteyiz. Yani bu harflerin icrası esnasında dilin

⁵¹¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 220; Murâdî, *el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mücîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, 119.

⁵¹² Mekkî, *er-Ri'âye*, 220; Murâdî, *el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mücîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, 115-116.

⁵¹³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 220; Murâdî, *el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mücîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, 119; es-Sefâkusî, *Tenbîhü'l-ğâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, 63-64.

⁵¹⁴ Dâni, *Et-Tahdîd*, 143; Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-Tecvîd*, 135.

⁵¹⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 221.

dişler arasında özgür bırakılması, bu harflerin telaffuzunun daha kolay ve doğal olmasını sağlayacağı kanaatindeyiz.

2.1.3.16.24. Otuz Sekizinci Bâb: Sâ (الشاء)

Mekkî, ث harfinin ظ ile aynı mahreçten yani ağız mahreçlerinin onuncusundan çıktığını, bünyesinde bulunan hems sıfatı sebebiyle zayıf bir harf olduğunu, ayrıca kendisinde biraz şiddet sıfatı da bulunduğunu söylemektedir.⁵¹⁶

Mağnisî, bu harfin telaffuzu esnasında dil ucunun ذ ve ظ harflerine oranla daha fazla dışarıya çıktığını vurgulamaktadır.⁵¹⁷

ث harfinden sonra elif bulunursa ince (murakkak) okunmasına dikkat edilmelidir. ثَالِثٌ ثَلَاثَةٌ – ثَالِثٌ ثَالِثُهُمْ örneklerinde olduğu gibi.⁵¹⁸

ث harfi tekrar ettiği zaman beyanına daha çok özen gösterilmelidir. Zira bu durumda harfin idğâmı ve ihfâsı (gizlenmesi) söz konusudur. Çünkü misleyn olan iki harf bir arada bulunmaktadır. حَيْثُ تَقْفُوهُمْ.⁵¹⁹

Sakin olan ث harfinden sonra خ bulunursa ث'nin izharına ehemmiyet verilmelidir. Çünkü ث zayıf, خ ise güçlüdür. أَنْحَنُّهُمْ kelimesinde olduğu gibi.⁵²⁰

ث harfi zayıf bir harf olması hasebiyle gerek sakın gerek harekeli her nerede vâki olursa olsun açık ve net olarak beyan edilmesi gerekmektedir. مِنَ الْأَجْدَاثِ – وَالنَّقَّاتِ örneklerinde olduğu gibi.⁵²¹

Bazı ulemâ ث harfi, ر, ن, ق harflerinden önce gelirse aynı şekilde beyanına ihtimâm gösterilmesi gerektiğini zikretmektedirler. بَعَثْنَاهُمْ -- أَعْتَرْنَا -- إِنْ يَتَفَقَّوْكُمْ örneklerinde olduğu gibi.⁵²²

⁵¹⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 223.

⁵¹⁷ Mağnisî, *Terceme-i Cezerî*. 106.

⁵¹⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 223; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 114.

⁵¹⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 223; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve 'l-ihsân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 3/283.

⁵²⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 223; es-Sefâkusî, *Tenbîhü 'l-ğâfilîn ve irşâdü 'l-câhilîn*, 53.

⁵²¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 223-224.

⁵²² Dâni, *Et-Tahdîd*, 146; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti 'l-mücîd fî 'n-nazmi ve 't-tecvîd*, 144-145.

2.1.3.16.25. Otuz Dokuzuncu Bâb: Zâl (الذال)

Mekkî, ذ harfinin ظ ve ث ile aynı mahreçten yani ağız mahreçlerinin onuncusundan çıktığını fakat bünyesinde bulunan ceahr sıfatı sebebiyle ث harfinden daha güçlü olduğunu söylemektedir. Zira ث harfinde zayıf sıfatlardan hems mevcuttur. Her ne kadar ث harfinde onu kuvvetlendiren biraz şiddet sıfatı bulunup ذ harfinde ise onu zayıflatan rihvet sıfatı bulunsada bu durum ث'yi ذ harfinden daha güçlü yapmaz. Çünkü ذ harfinde güçlü sıfatlardan ceahr bulunmaktadır. Şâyet ذ harfinde rihvet ve ceahr sıfatları olmasaydı, ث olurdu. Aynı şekilde ث harfinde ise şiddet sıfatıyla bereber hems olmasaydı o da ذ olurdu. Bununla beraber ذ harfi kendisindeki infitâh sıfatı sayesinde ظ harfi olmaktan kurtulmaktadır.⁵²³

Mağnisî, bu harfin telaffuzu esnasında dil ucunun ظ'dan çok, ث'den ise az dışarı çıktığını vurgulamaktadır.⁵²⁴ Ezcümle üç harf arasında bir sıralama yaptığımız zaman dilin, en az ظ, ondan biraz fazla ذ, en çok ise ث harfinde dışarı çıktığını söyleyebiliriz.

Sonrasında elif bulunan ذ harfinin ince okunmasına dikkat edilmelidir. ذَاك – ذَاق örneklerinde olduğu gibi. Şâyet ince okunmasına riâyet edilmezse, kendisine dâhil olan tefhîm sıfatı ذ harfini itbâka götürecektir. Netice itibarı ile ذ harfinin ظ ve ض'a dönüşmesi söz konusudur. Zira ذ mahreç olarak ظ ile müşterektir. Ayrıca ض harfi ile de mahreç ve sıfat bakımından yakındır. Bu sebeple ذ harfinin ince okunmasına özen gösterilerek icra edilmelidir. Yoksa kendisine başka bir harfin sesi karışacaktır.⁵²⁵

ذ harfinden sonra ق bulunursa -ق harfindeki isti'lâ sıfatı sebebiyle- ظ ve ض'a dönüşmesi ihtimal dâhilindedir. Dolayısıyla bu durumda ذ harfinin ince okunmasına daha çok dikkat edilmelidir. ذَاق – ذَاقُ örneklerinde olduğu gibi.⁵²⁶

Mekkî, ذ harfinin her hâlükârda terkîk ile icra edilmesi gerektiğini, aksi takdirde ظ harfine ibdâl olacağını ifade etmiştir. مَحْذُورًا kelimesinde olduğu gibi.⁵²⁷

ذ harfinden sonra tefhîm (kalın) olarak icra edilmesi gereken ر ve ل harfleri bulunursa ذ harfinin kendisinden sonra bulunan tefhîm harfe tâbi olup kendisine itbâk sıfatı bulaşmaması ve ظ harfine dönüşmemesi için ذ'ın inceliğini korumaya ihtimâm gösterilmelidir. Zira bu büyük bir hata ve tahriftir. مَعَادُ اللَّهِ – مَعَادُ اللَّهِ örneklerinde

⁵²³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 225; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 123.

⁵²⁴ Mağnisî, *Terceme-i Cezerî*. 106.

⁵²⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 225; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 3/277-278.

⁵²⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 226; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 124.

⁵²⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 226.

olduğu gibi. Bu gibi yerlerde dil kalın okumaya daha yatkındır. Dolayısıyla terkîki, tefhîme tâbi olmaktan korumakta külfet olup icrasına ihtimâm gösterilmelidir.⁵²⁸

Tekrar eden ذ harfinin beyanına dikkat edilmelidir. والقرآن ذي الذِّكْرِ kelimesinde olduğu gibi. Aynı şekilde art arda gelen üç tane ذ harfinin izharına daha çok özen gösterilmelidir.⁵²⁹ Mekkî, bu son duruma örnek vermeyip, bu konu ile alakalı detaylı bilgiyi başka bir eserinde⁵³⁰ işlediğini ifade etmekle yetinmiştir.⁵³¹

2.1.3.16.26. Kırkinci Bâb: Fâ (الفاء)

Mekkî, ف harfinin ağız mahreçlerinin on birincisinden alt dudağın içi ile ön üst dişlerin arasından çıktığını söyleyerek⁵³² Sîbeveyhi'nin⁵³³ görüşünü esas almıştır. ف harfi bünyesinde hems ve rihvet sıfatlarını barındırdığı için zayıf bir harftir. Ancak ش harfi kadar olmasa da kendisinde tefeşsi sıfatı bulunmaktadır. Tefeşsi; ش ve ف harfleri telaffuz edilirken güçlü bir şekilde çıkan sestir. Bu harflerden her biri sahip oldukları konuma göre çıkarlar. ف harfi lafız ve mahreç itibarıyla ث harfine yakındır. Şâyet ث'de şiddet, ف'de ise rihvet sıfatı olmasaydı mahreç farklılığı olmakla beraber ف harfi ث, ث harfi de ف olurdu. Çünkü bu iki harf hems, infitâh ve istifâl gibi sıfatlarda müşterek olmakla beraber mahreç yakınlığı da söz konusudur.⁵³⁴ Söz konusu bilgiler ışığında Mekkî'nin, ف harfindeki tefeşsi sıfatının varlığını, ث harfine olan yakınlığı sebebiyle aldığını müşahade etmekteyiz.

Dâni, bu konu ile alakalı olarak ف harfinin sesinin, ث'nin mahrecine ulaşınca kadar yayıldığını söyleyerek daha açıklayıcı bir tanım yapmaktadır.⁵³⁵ Bu iki harf arasındaki yakınlık, Arapların bu iki harfi birbiri yerine kullanmalarına neden olmuştur. جَدْفٌ – جَدْفٌ kelimelerinde olduğu gibi.⁵³⁶

⁵²⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 226; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 143.

⁵²⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 226; es-Sefâkusî, *Tenbîhü'l-ğâfilîn ve irşâdû'l-câhilîn*, 54.

⁵³⁰ Eserimizin muhakkiki olan Ahmed Hasan Ferhat, Mekkî'nin kastettiği eserinin (el- Keşf) olduğunu zikretmiştir. Mekkî, *er-Ri'âye*, 227 (3. Dipnot).

⁵³¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 226-227.

⁵³² Mekkî, *er-Ri'âye*, 229.

⁵³³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

⁵³⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 229.

⁵³⁵ Dâni, *Et-Tahdîd*, 110.

⁵³⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 229; Dâni, *Et-Tahdîd*, 110; Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 147.

ف harfinden sonra elif bulunursa ince (murakkak) okunmasına özen gösterilmelidir. فَائِث – فَائِع kelimelerinde olduğu gibi.⁵³⁷

ف harfî tekrar ettiğinde, tekrarın vermiş olduğu zorluktan dolayı izhârına dikkat edilmelidir. فَلَيْسَتْ عَفْثُ örneğinde olduğu gibi. Ancak bu tekrar iki ayrı kelimeye peş peşe olursa, idğâmdan kaçınmak için ف harfinin beyanına daha çok ihtimâm gösterilmelidir. Zira harekeli olan iki eşit harfin (misleyn) telaffuzunun güçlüğü söz konusu olup idğâm bu durumda câiz olmaktadır. Dolayısıyla dilin daha kolay olan idğâma kayması muhtemeldir. لِيُؤْسَفَ فِي الْأَرْضِ – تُعْرِفُ فِي وُجُوهِهِM örneğinde olduğu gibi.⁵³⁸

2.1.3.16.27. Kırk Birinci Bâb: Bâ (الباء)

Mekkî, ب harfinin, ağız mahreçlerinin on ikincisinden, alt ve üst dudakların yapışık bir vaziyette iken dudakların arasından çıktığını zikretmektedir.⁵³⁹ Mekkî, ف, ب, و harflerinin mahreçlerini dudaklar (şefeteyn) olarak kabul etmektedir. Bununla beraber ب harfi ve daha sonra zikredeceğimiz م ve و harflerini bir mahreçten saymaktadır. ف harfî için ise ayrı bir mahreç takdir ederek bu harfler hakkında Sîbeveyhi⁵⁴⁰ ile aynı görüşte olduğunu ortaya koymaktadır.

ب ve م harfi, kendilerinde cehr ve şiddet sıfatları bulunan, mahreçleri bir olan iki harftir. Şu kadar var ki م harfinde fazla olarak gunne sıfatı da bulunmaktadır. Bu yakınlık ve benzerlikten dolayı Araplar bu iki harfi birbirileri yerine kullanmışlardır. Mesela “Toz rengini” ifade için أُرْمِدَ ve أُرَيْدَ kelimelerini kullanmaları bu kabildendir. Aynı şekilde “Kabarık beyaz bulutlar” için de يَبَاطُ مَخْرٍ ve يَبَاطُ يَخْرٍ kelimelerini kullanmışlardır.⁵⁴¹

Şâyet م harfinde gunne ve gunne ile beraber nefes akışı bulunmasaydı ب harfi olurdu. Nitekim bu iki harf mahreçte bir olduğu gibi cehr ve şiddet sıfatlarında da müşterektir.⁵⁴²

Bu iki harfin hem mahreç hem de bazı sıfatlarda müşterek olmaları neticesinde bazen ب harfine gunne sıfatı ilave edildiğini müşahade etmekteyiz. Kanaatimizce söz

⁵³⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 230; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 138.

⁵³⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 230; es-Sefâkusî, *Tenbîhü'l-ğâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, 90; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 137-138.

⁵³⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 231; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 109-110.

⁵⁴⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

⁵⁴¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 231.

⁵⁴² Mekkî, *er-Ri'âye*, 231; el-Kurtubî, *el-Mûdih fî't-Tecvîd*, 101.

konusu durum, daha önce ط / د / ت harfleri ile alakalı sunduğumuz gerekçeler ile aynı görünmektedir. Yani dudakların ağır çekimde kapanmasından kaynaklanmaktadır. Zira dudaklar hızlı ve sert bir şekilde birbirine yapıştırıldığında bu sorunun çözüme kavuşmuş olacağını düşünüyoruz. Mağnisî'nin ب harfi, dudakların kuvvetlice kapanması ile çıkar⁵⁴³ görüşü, az da olsa bu tezimizi destekler mahiyettedir.

ب harfinden sonra elif veya isti'lâ⁵⁴⁴ harflerinden biri bulunursa ب'nin ince (murakkak) okunmasına ehemmiyet gösterilmelidir. Telaffuz esnasında terkîk harflerinin ince okunma ölçüsü, tıpkı bu harfler tek tek ta'lim edildiğinde ا, ب, ت şeklinde olmaları gibidir. Fakat ر ve ل harflerinin kalın (tefhîm) ile icra edildikleri durumlar bu kurala dâhil değildir. Ulemâ, ب harfinin her durumda ince (murakkak) okunması noktasında görüş birliği içerisinde. إلى يَارِئُكُمْ - غَيْرَ يَافٍ örneklerinde olduğu gibi.⁵⁴⁵

Harekeli olan ب harfi, iki ayrı kelimedede tekrar ettiği zaman her iki ب'nin izhâr ile icra edilmesine özen gösterilmelidir. Nitekim art arda gelen harekeli ب harflerinin izhâr ile icrası dile ağır gelmektedir. Şâyet izhâra dikkat edilmezse dil daha kolay olan idğâma kaymaya müsaittir. وَالصَّاحِبِ بِلَجْنَبٍ - لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ örneklerinde olduğu gibi. Bahse konu olan bu durumdan hareketle Ebû Amr, iki kelimedede art arda gelen aynı cins harflerin tamamını idğâm-ı kebîr ile okumaktadır. Fakat aynı kelime içinde tekrar eden misleyn harfleri idğâm-ı kebîr⁵⁴⁶ ile okumamıştır. Zira bu durum farklı iki kelimedede tekrar eden harfleri izhâr ile okumaktan daha kolay olmaktadır.⁵⁴⁷

Eğer birinci ب sakin olup ikincisi harekeli olursa bu durumda idğâm (idğâm-ı sağîr)⁵⁴⁸ ve açık seçik bir şedde ile okumaktan kaçış yoktur. وَلَا يَغْتَنِّبُ بَعْضُكُمْ -- وَلَيَكْتَنِّبُ بَيْنَكُمْ örneğinde olduğu gibi.⁵⁴⁹ Mekkî, bu son madde ile alakalı olarak kurrânın ب harfinin idğâmı ve izhârı hakkında ihtilâf ettiğini, ancak kendisinin bu kitapta bu ihtilaflara değinmediğini, bu eserin ittifâk edilen hususlar ile alakalı olduğunu, ihtilâfların ise kendisine ait başka bir eserinde detaylı olarak açıkladığını belirtmektedir.⁵⁵⁰ Eserimizin

⁵⁴³ Mağnisî, *Terceme-i Cezerî*, 108.

⁵⁴⁴ Cezerî, *et-Tecvîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 111.

⁵⁴⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 231-232; es-Sefâkusî, *Tenbîhü'l-ğâfilîn ve irşâdû'l-câhilîn*, 50.

⁵⁴⁶ İdğâm-ı Kebîr (Büyük İdğâm): Müdğâm yani (idğâm edilen) ilk harfin harekeli olduğu duruma denir. Kur'ân-ı Kerîm'de çok bulunmasından dolayı bu isim verilmiştir. Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 86.

⁵⁴⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 232; es-Sefâkusî, *Tenbîhü'l-ğâfilîn ve irşâdû'l-câhilîn*, 50.

⁵⁴⁸ İdğâm-ı Sağîr (Küçük İdğâm): Müdğâm yani (idğâm edilen) ilk harfin sakin, müdğamu'n-fih (kendisine idğâm olunan) ikinci harfin ise harekeli olduğu duruma denir. Kur'ân-ı Kerîm'de az bulunmasından dolayı bu isim verilmiştir. Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 87.

⁵⁴⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 232; Dâni, *Et-Tahdîd*, 166.

⁵⁵⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 233.

muhakkiki Mekkî'nin bu ihtilafları ele aldığı eserin “*el-Keşf an Vücûhi'l-Kirâati's-Seb*” olduğunu aktarmaktadır.⁵⁵¹

2.1.3.16.28. Kırk İkinci Bâb: Mîm (الميم)

Mekkî, م harfinin ağız mahreçlerinin on ikincisinden yani ب harfî ile aynı yerden çıktığını söylemektedir. م harfî, cehr ve şiddet sıfatlarında ب'nin kardeşi olup fazla olarak م harfinde gunne sıfatı bulunmaktadır. Bu gunne ise م harfî sakın olduğunda genizden nefes ile beraber akıp bu sayede م'in rihvet harflerine benzemesine neden olmaktadır. Şâyet gunne ile beraber nefesin akma özelliği olmasaydı م harfî ب olurdu. Çünkü bu iki harf mahreç, sıfat ve kuvvet durumlarında ittifak halindedir. م ve ن harfleri ise mahreç olarak genizden çıkmaları, gunne ve cehr sıfatlarında müşterek olmaları sebebiyle kardeştir. Hatta Araplar bu iki harfî birbirine ibdâl ederek عَيْن ve غَيْن⁵⁵² uzun mesafe için الْمَدَى ve الْيَدَى bir kimse çok su içtiği zaman ise مَجْرَ الرَّجُلِ مِنَ الْمَاءِ yerine يَجْرَ مَجْرَ الرَّجُلِ مِنَ الْمَاءِ şeklinde Arap dilinde isti'mâli çoktur.⁵⁵³

Mekkî, م ve ن harflerinden hangisinin daha kuvvetli olduğu hakkında herhangi bir ayırıma gitmemiştir.

Sakin olan م harfî kendisinden sonra و⁵⁵⁴ ف⁵⁵⁵ harflerinden birisi ile karşılaşır ise م'in izhârına dikkat edilmelidir.⁵⁵⁶ Hemedânî, م harfinin و ile beraber bulunduğu izhârının ف ile beraber olduğu durumu göre daha kolay olduğunu söylemektedir. Buna gerekçe olarak da م ve و harflerinin mahreç birlikteliğini göstermektedir.⁵⁵⁷ Yani idğâm yapılmamalıdır. Bunu yaparken ise sakın olan م'in

⁵⁵¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 233 (1. dipnot).

⁵⁵² Bu iki kelimenin manaları ile alakalı olarak Mekkî, herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Eserimizin muhakkiki Ahmed Hasan Ferhât, Süyûtî'nin el-Müzhir eserinde bu kelimelerin أَعْيُن ve أَعْيَم olarak geçtiklerini aktarmaktadır. Mekkî, *er-Ri'âye*, 235 (2. dipnot).

⁵⁵³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 235; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 143; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 3/288-289.

⁵⁵⁴ Dâni, *Et-Tahdîd*, 167.

⁵⁵⁵ Sakin olan م harfinden sonra gelen ب'nin durumu hakkında Kıraat Alimleri arasında ihtilaf bulunmaktadır. İmâm- Cezerî “*et-Temhîd*” adlı eserinde bu ihtilâf ile alakalı olarak bazı alimlerin م harfini izhâr ile, bazılarının ihfâ ile, bazılarının ise idğâm ile icra ettiklerini zikretmektedir. Devamında ise, ihfâ ile okuyanların İbn-i Mücâhid, İbn-i Beşer, ed-Dâni ve başkaları olduğu, idğâm ile okuyanların İbnü'l-Münâdi ve başkaları olduğu, Ahmed İbn-i Ya'kûb et-Tâib ve Mekkî b. Ebî Tâlib'in ise م'in izhâr ile okuduklarını belirtmiştir. Son olarak, kendisinin de ihfâ ile okuyuşu tercih ettiğini söylemektedir. Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 144. Sonuç olarak ise, bu ihtilaflı husus ile alakalı olarak Mekkî, م'in izhâr ile icra edilmelidir diyerek tarafını belli etmiş olmaktadır.

⁵⁵⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 235.

⁵⁵⁷ Ebü'l-Alâ' Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Attâr el-Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd*. thk. Cemâleddin Muhammed Şerif / Mecdi Fethi Seyyid. (Dâru's- Sahâbe lit'Türâs 2005). 269.

izhârında mübalağa yapıp hareke verilmesi, sekte yapılması veya harfî gizleme gibi hatalara düşmemeye dikkat edilmelidir. Nitekim م'in mahreci bu üç harfe yakın olması sebebiyle idğâm kaçınılmaz olabilmektedir. Söz konusu harflerden ف hariç diğerleri iki dudak arasından çıkmaktadırlar. ف ise üst ön dişlerin, alt dudağın iç kısmına/karnına hafif basması ile çıkmaktadır. Şâyet sayılan bu harflerin sıfatları arasında farklılık olmasaydı işitilme hususunda ihtilâf olmaz, yani hepsi tek harf olurlardı. وَهُمُ فِيهَا – هُمْ. 558 örneklerinde olduğu gibi. فَاحْكُم بَيْنَكُمْ

Sakin olan م harfinden sonra harekeli bir م bulunursa idğâm yapılması, şeddenin mutavassıt (orta derecede) icra edilmesi ve gunnenin sakın olan birinci م harfinde izhâr edilmesine dikkat edilmesi gerekir. اَلْخَلْقَ لَكُمْ مَا فِي الْاَرْضِ örneğinde olduğu gibi. 559 Burada kastedilen şeddeden maksat işbâ' olmayandır. Yani gunneden sâfileştirilmiş bir şedde değildir. Zira buradaki idğâmın gunne ve izhârı bâkidir. İdğâm esnasında birinci م'in tamamı, ikinci م'e idğâm edilmez, bir kısmı izhâr edilir. Bu da gunnedir. Ancak idğâm esnasında yapılan tam şedde ise birinci harfin ikinci harfte tamamen kaybolması, herhangi bir eserin baki kalmamasıdır. Ayrıca Mekkî, bu mevzu ile alakalı detaylı bilgiye eserimizin son bölümlerinde yer alan “Şedde ve Hükümleri” kısmında değineceğini söylemektedir. 560

2.1.3.16.28.1. Otuzuncu Fasil

م gerek idğâmlı gerekse idğâmsız olarak tekrar ettiği vakit yukarda zikrettiğimiz hususlardan dolayı sakın olan her م harfindeki gunnenin izhârı ile birlikte, şeddenin mutavassıt (orta derecede) icra edilmesi ve tekrarın açık ve net bir şekilde tebyînine özen gösterilmelidir. وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ örneğinde olduğu gibi. Bu örnekte مَنَعَ kelimesinin sonuna kadar peş peşe altı م harfi mevcuttur. Bunlardan son iki tanesi mutavassıt (orta derecede) şeddeli olup gunne ile icra edilir ki dört م makamına kâimdirler. 561

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ örneğinde ise art arda dört م harfî bulunmaktadır. Bu م'lerden üçüncüsü mutavassıt (orta derecede) şeddeli olup gunnenin izhârı ile icra edilir ki iki م makamına kâimdirler. Mekkî, اَلْأَمَمُ مِمَّنْ مَعَكَ و örneğinde ise مَعَكَ kelimesinin sonuna kadar sekiz م mevcut olup Kur'ân-ı Kerîm'de buna benzer başka bir örneği bilmediğini

558 Mekkî, *er-Ri'âye*, 235-236.

559 Mekkî, *er-Ri'âye*, 236; es-Sefâkusî, *Tenbihü'l-ğâfilîn ve irşâdû'l-câhilîn*, 78.

560 Mekkî, *er-Ri'âye*, 236.

561 Mekkî, *er-Ri'âye*, 236-237; es-Sefâkusî, *Tenbihü'l-ğâfilîn ve irşâdû'l-câhilîn*, 79.

söylemektedir. Mevcut bu sekiz م'in ilk ikisinde yani اَمَم kelimesindeki birinci ve ikinci م'lerde şedde yoktur. Bunlardan sonra gelen üç م harfi ise mutavassıt (orta derecede) şeddeli olup gunnenin izhârı ile icra edilir ki bunlar altı م makamına kâimdirler.⁵⁶²

Art arda tekrar eden م harfleri arasında idğâm olmadığı zaman veya birinci م'in şeddeli olup ikincisinin şeddesiz olduğu hallerde, م'lerin izhârına ihtimâm gösterilmelidir. قُلْ اَللّٰهُمَّ مَالِكُ الْمَالِكِ – وَاضْمُ يَدِكَ – يَعْلَمُ مَا – örneklerinde olduğu gibi. Mekkî, bu gibi hallerin Kur'ân-ı Kerîm'de çok olduğunu dolayısıyla, bütün bu durumlarda م harflerinin izhâr ile okunup haklarının bi-tamâmiha ve kemâliha verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁵⁶³

2.1.3.16.29. Kırk Üçüncü Bâb: Vâv (الواو)

Mekkî, و harfinin ب ve م harflerinin mahrecinden yani iki dudak arası olan on ikinci mahreçten çıktığını söylemektedir. و harfi kendisinde cehr, rihvet, infitâh, istifâl⁵⁶⁴ sıfatı olan bir harftir. Sakin و harfinin evvelinde zamme hareke olduğu zaman و med ve lîn harfi olur. Şâyet sakin و'nin öncesinde fetha hareke bulunursa harfi lîn olur. و'nin sakin olup öncesinin ise kesra olduğu bir durum vâki değildir. Sakin و'da hafâ sıfatı bulunmaktadır. Harekeli olan و harfi ise ağırdır. Çünkü mahreci iki dudak arası olup sesinin bitimi ise elif harfinin mahrecinde son bulmaktadır. Zamme hareke ile harekelenen و harfinin telaffuzu güç olmakla beraber kesra ile harekelenen و'nin okunması çok daha zordur. Nitekim و zammenin kardeşi olup ondandır. Fakat bu durum kesralı hali için geçerli değildir. Çünkü böyle bir yakınlık söz konusu değildir. Mevzu bahis durum aynı şekilde ی harfinin kesra ile harekeli olduğu durumda da geçerlidir. Yani ی harfinin kesralı hali her ne kadar dile zor gelse de ی'nin zammeli olduğu durum dile daha zor gelmektedir. Zira ی harfi kesranın kardeşi olup ondandır. Ancak zammeli durumu için böyle bir yakınlık söz konusu değildir. Dolayısıyla و üzerine kesra, zammeden; ی üzerine ise zamme, kesradan daha ağır olmaktadır.⁵⁶⁵

و harfi zamme veya kesra ile harekeli olduğu zaman hem و hem de harekesinin beyanına dikkat edilmelidir. Nitekim و harfi harekeli olduğu zaman dilde bir zorluk meydana geldiği için Arapların birçoğu و'ı hemzeye ibdâl etmiştir. Fakat bu uygulama

⁵⁶² Mekkî, *er-Ri'âye*, 237; es-Sefâkusî, *Tenbîhü'l-ğâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, 79.

⁵⁶³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 237.

⁵⁶⁴ Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 147.

⁵⁶⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 239-240.

doğru değildir. Zira kırâat, uyulması gereken bir sünnettir. و harfinin başka harflere karışmasını önlemek için kendisi ve harekesinin hakkı ve müstehakkı tam olarak verilmelidir. ⁵⁶⁶يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ - تَفَاوُتْ örneğinde olduğu gibi.

Normalde sakin olan و harfî, kendisinden sonra gelen sakin başka bir harfin bulunması nedeniyle (iltikâ-i sâkineyn) zamme ile harekelenmesi durumunda yine و'ın izhârına ihtimâm gösterilmelidir. ⁵⁶⁷اِشْتَرَوْا الْحَيَاةَ - لَتَرَوْنَّ örneğinde olduğu gibi.

Zammeli و harfinden sonra başka bir و bulunursa مَا وُورِيَ عَنْهُمَا , yahut zammeli و'dan önce sakin bir و bulunursa لَيْسُوا وُجُوهَكُمْ dilde zorluk meydana geldiği için bu و harflerinin beyanına daha çok ehemmiyet gösterilmelidir. Son örnekteki zammeli و harfî, (وُجُوهَكُمْ) kelimesindeki و'dır. ⁵⁶⁸

2.1.3.16.29.1. Otuz Birinci Fasl

Evvelinde fetha harekeli bir harf bulunan sakin و'dan sonra başka bir و geldiğinde, sakin olan birinci و, ikinci و'a idğam edilip şeddesi açıkça belli edilmelidir. Nitekim birincisi sakin olan iki aynı harf yan yana gelmiştir. عَصَوَا وَكَانُوا - تَوَلَّوْا وَأَعْيَبُهُمْ örneğinde olduğu gibi. ⁵⁶⁹ Mevcut durum muhafaza edilmekle beraber sakin و'dan önce başka bir و bulunursa okunuşu dile ağır gelen üç و'ın yan yana gelmesi ve aynı zamanda idğâmın yapılması gibi nedenlerden dolayı üç و'ın izhârına daha çok dikkat edilmelidir. ⁵⁷⁰أَوُوا وَتَصَرُّوا örneğinde olduğu gibi.

Şeddeli olan و harfinden sonra, üzerinde idğâmın gerçekleştiği başka bir و gelirse şedde, tekrar ve dil üzerine zorluk meydana gelmesi gibi faktörlerden dolayı و'ların doğru icra edilmelerine hassasiyet gösterilmelidir. يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا - عَدُوٌّ وَلَكُمْ örneğinde olduğu gibi. Bu örneklerde birinci و'ın şeddesi ikinci و'ın şeddesinden daha şiddetlidir. İkincisinde ise yani (عَدُوٌّ ve غُدُوًّا) durumlarında idğam yapılırken gunnenin lafzı baki kalmış, harfin tamamı idğam olmamıştır. Yani غُدُوٌّ ve عَدُوٌّ kelimelerindeki tenvin tamamen yok olmamıştır. Ayrıca غُدُوًّا ve عَدُوٌّ kelimedeki و'larda ise gunne bulunmamaktadır. Çünkü bunların asılları ikişer و'dır. Yani غُدُوٌّ - عَدُوٌّ dür. Dolayısıyla tam idğâm hâli vardır. Bundan dolayı bu kelimelerdeki و'ların idğâmı,

⁵⁶⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 240; es-Sefâkusî, *Tenbihü'l-ğâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*,95; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*, 148.

⁵⁶⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 240; Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd fî ma 'rifeti't-tecvîd*, 257.

⁵⁶⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 240; es-Sefâkusî, *Tenbihü'l-ğâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*,95.

⁵⁶⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 240; Murâdî, *el-Müfid fî şerhi 'Umde'ti'l-mücid fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, 105.

⁵⁷⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 240; Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd fî ma 'rifeti't-tecvîd*, 259.

ikincilerden yani (عَدُوٌّ ve عُدُوًّا) kelimelerinkinden daha bârizdir. Çünkü ikincilerde yani (عَدُوٌّ ve عُدُوًّا) kelimelerinde nâkıs idğâm mevcuttur.⁵⁷¹

Aynı şekilde iki و şeddetsiz olarak tekrar edip, bunlardan birincisi zamme harekeli ikincisi ise sakın olduğunda yani (med harfi) iki و, zamme hareke ve harfin tekrarının dile ağır gelmesi, ayrıca و'ın hemzeye dönüşme ihtimali nedeniyle iki و'ın ayrı ayrı beyanına ihtimâm gösterilmelidir. لا يَسْتَوُونَ أَلَسْتَهُمْ – عند الله örneklerinde olduğu gibi.⁵⁷²

Peş peşe gelen iki و harfi, harekeli ve şeddetsiz olarak bir veya iki kelimedede bulunursa dile zorluk gelmesinden dolayı ve iki و arasında karışıklık, noksanlık olmaması için iki و'ın belirtilmesine hassasiyet gösterilmelidir. وَضِعَ الْكِتَابُ örneğinde olduğu gibi. Öncesi harekeli olan و harfi, öncesi sakın olana göre izhâr edilmeye daha çok muhtaçtır. Çünkü bu pozisyonda her iki و'ın ayrı ayrı belirtilmesi gerekmektedir. Ayrıca و harfinin üzerindeki zammeye de fazla baskı uygulanmamalı, gereksiz vurgulardan kaçınılmalı ve kolaylıkla icra edilmelidir.⁵⁷³

Bu madde ile alakalı olarak sahada bazen okuyucuların, ya iki harfin arasını tefrîk etmeden sanki tek harfmiş gibi icra ettiklerini ya da sekte yaparak iki harfi tefrîk etmeye çalıştıklarına şahit olmaktayız. Her iki durum da hata kapsamına girmektedir.

2.1.3.16.29.2. Otuz İkinci Fasl

Tekrar eden و harflerinden herhangi birisi şeddeli olup ikisi aynı kelimedede yahut ayrı iki kelimedede bulunurlarsa, و harflerinin beyanına dikkat edilmelidir. بِالْعُدِيِّ وَالْأَصَالِ – لَوْأُ رُؤْسَهُمْ örneklerinde olduğu gibi. Ancak İmâm-ı Nâfi'nin kırâatı müstesna.⁵⁷⁴

و harfi, hem şeddeli hem de kesralı olarak vâki olduğunda şeddenin ve kesranın okunuşuna ihtimâm gösterilmelidir. Çünkü şeddeli ve kesralı و'ın icrası dile ağır gelmektedir. أَفْوَضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ örneklerinde olduğu gibi.⁵⁷⁵

Tekrar eden و harflerinden ilki sakın ve öncesi de zamme harekeli ikincisinin ise harekeli olduğu durumda و'ların izhârına özen gösterilmelidir. Nitekim bu tür durumlarda lafzın gizli kalmaması veya idğâm yapılmaması gerekmektedir. Her ne

⁵⁷¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 241.

⁵⁷² Mekkî, *er-Ri'âye*, 241; Dâni, *Et-Tahdîd*, 136.

⁵⁷³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 241-242; Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd*, 259.

⁵⁷⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 241-242; Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd*, 260.

⁵⁷⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 242; Cezeri, *en-Neşr fî'l-Kırâ'âti'l-Aşr*, 1/223.

kadar aynı olan iki harf bir arada bulunmuş olsa da... Çünkü idğâm şartlarından birisi de ilk harfin med ve lîn harfî olmamasıdır. Dolayısıyla idğâm yapılmasının câiz olmadığı durumlarda و'ların beyanı gerekmektedir. اَمْنُوا وَعَمَلُوا الصَّالِحَاتِ – اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا. 576

Mekkî, harflerin mahreçlerini tek tek açıkladıktan sonra, kırâat ilmi ile alakalı bazı önemli hususları birkaç bâb başlığı altında, ayrıca “Müşeddât” başlığı altında ise son iki faslı zikrettikten sonra eserini nihâyete erdirmektedir. Bu başlıklar sırası ile “Gunne, Mahreçlerin Sayısı Hakkındaki İhtilâflar, Müşeddât (Şeddeli Harfler), Şedde Üzerinde Vakf, Tenvîn ve Nûn-u Sakinin Hükümlerini Beyân” dır.

Biz bu bölümde 243-274. sayfa aralığında bulunan mezkûr başlıkların tercümelerini yapmaya gayret edeceğiz.

2.1.3.16.30. Kırk Dördüncü Bâb: (النَّعْثُ) Gunne

Hayşûmdan (geniz) çıkan sakın bir nûn-u hafîfedir. Bu gunne, nûn-u muhfât'ın (ihfâ yapılan) dışında, halis bir sükûn ile sakın olan nûna tabidir. Çünkü nûn-u muhfât bazen harekeli bazen de sakın olabilmektedir. Aynı şekilde tenvinde de gunne mevcuttur. Zira tenvin, esasında sakın bir nûndur. Bunların yanı sıra sakın olan م harfinde de gunne vardır. Bu gunnenin mahreci ağız mahreçlerinin on üçüncüsüdür. Gunne, sakın nûnun ve tenvînin ن ve م harflerine idğâm edilmesi esnasında ortaya çıkar. Fakat birincisi, ikincisine tamamıyla idğâm olmaz. Aynı şekilde sakın nûnun ve tenvînin و ve ى harflerine idğâmı esnasında da gunne zâhir olmaktadır. Ancak sakın nûnun ve tenvînin, و ve ى harflerine tamamıyla idğâmı câiz olur. Fakat gunne idğâm olmaz. Aynı şekilde sakın nûnun ve tenvînin و ve ى harflerine idğâmı esnasında da gunne zâhir olmaktadır. Ancak idğâm ile birlikte gunnenin zâhir olmaması da câizdir. 577

Gunne, kuvvetli ve sesli bir harftir. Kendisi üzerinde dilin herhangi bir fonksiyonu yoktur. Zira o, hayşûmdan (geniz) çıkmaktadır. Hayşûm ise üst boğaz boşluğunun üzerindeki bölümdür. İşte gunne, bu bölgeden çıkan sesdir. Gunnenin mahrecini sağlıklı bir şekilde tespit edebilmek isteyen kişi, nûn-u hafîfe veya tenvîn ile herhangi bir lafzı burun deliklerini tutup seslendirmeye çalıştığında bu mümkün olmayacaktır. Yani nûndaki gunne dışarı çıkamayacaktır. Bu durumda gunne

⁵⁷⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 241-242; Hemedânî, *Kitâbü't-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd*, 259; es-Sefâkusî, *Tenbîhü'l-ğâfilîn ve irşâdü'l-câhilîn*, 95.

⁵⁷⁷ Bu okuyuş Hamze'nin birinci râvisi olan Halef'e aittir. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 172.

olmaksızın nûnun sesinin değişmesi ile gunnesiz bir nûn çıkar. İşte bu durum gunnenin mahrecinin hayşûm olduğuna işaret etmektedir. Okuyucu, رَبِّ غُفُورٌ - مِنْكَ - عَلَيْكَ kelimelerini telaffuz esnasında burnunu tuttuğu zaman nûn ve tenvînin lafzında bir değişiklik meydana geldiğini görecektir. Çünkü okuyucu, burnunu tutmakla harf ve mahreci arasına bir engel koymuş olur. Okuyucu, söz konusu durumdan hareketle, nûn ve tenvîndeki gunne olan nûn-u hafîfenin mahrecinin hayşûm olduğunu bilecektir. Harekeli olan nûnun zikri ise daha önce geçmişti.

Mekkî, şöyle demektedir: Muhakkak biz bütün harfleri tek tek mahreç derecelerine göre zikrettik. Bunlardan kırâat esnasında muhafaza edilmesi gereken hususlardan mümkün olanları gerekçeleri ile beraber beyan etmeye çalıştık. Konuşan kimsenin muradını izhar etmesi, meramın anlaşılması ve Allah tarafından yaratılmış olan harflerin tabiatlarının daha iyi bilinmesini kuvvetlendirmek için evvela onların sıfat ve lakaplarını zikrettik. Şâyet bu harflerin mahreç, sıfat ve lakaplarında ihtilâf olmasaydı daha önce de belirttiğimiz gibi konuşan kimsenin meramı noksan kalır ve anlaşılmazdı. Şüphesiz ki bunda, Allah'ın kudretini idrâk eden ve tefekkür eden kimseler için ibretler vardır.

Mekkî, sözlerine şöyle devam etmektedir: son olarak ise bu çalışmamızda; idğâm, izhâr, ihfâ, ibdâldaki sakın nûn ve tenvînin hallerini ve gerekçelerini bilme, harflerin şeddeli durumlarını, şeddeli olarak telaffuz hükümlerini, şeddeli olarak öne çıkan güçlü harfleri ve diğer zayıf olanları bilme ve şeddeli harfler üzerinde vakf kurallarını bilme konuları hakkında bilgi vermek kalmıştır. Bu konular dört bâbda anlatılacaktır. Son olarak nûn-u sakın ve tenvînin hükümlerini izah ile kitabımı hitâma erdireceğim. Bu konulara geçmeden önce mahreçler hakkındaki ihtilâflar ile alakalı malumat vererek eserimizi tamamlamış olacağız. Allah doğruya ulaştırandır.

2.1.3.16.31. Kırk Beşinci Bâb: Mahreçlerin Sayısı Hakkındaki İhtilâf

Sîbeveyhi ve nahivcilerin (dilcilerin) çoğunluğuna göre harflerin mahreçleri on altıdır. Bunlardan üçü boğaz, on üçü ise ağız mahreçleridir. Biz bunları detaylı olarak zikrettik. Cermî ve ona tabi olanlara göre ise harflerin on dört mahreci vardır. Bunlardan üçü boğaz, on biri ise ağız mahreçleridir. Zira (ل, ن, ر) harflerini bir mahreç kıldılar. Ancak Sîbeveyhi ve ona tabi olanlar zikrettiğimiz üzere bu üç harf için birbirine yakın üç mahreç tahsîs ettiler.

İbn Keysân,⁵⁷⁸ Sîbeveyhi'yi destekler mahiyette şöyle demektedir: ن harfi, dildeki konumu itibarı ile ر harfine nazaran daha içeridedir. Ayrıca ر'da, ن harfinde olmayan tekrîr sıfatı vardır. Tekrîrden dolayı dil ucunda meydana gelen titreme nedeniyle ن'un mahrecine zıttır. Bu iki harf birbirine yakın iki mahreçtirler. ل harfi ise ن'un mahrecinden dil kenarına doğru meyiletmekte, hatta bu meyil küçük azı dişlerinden, azı dişleri, yan kesici dişler ve ön dişlere karışincaya kadar devam etmektedir. İşte bu da üçüncü mahreçtir demektedir.

İbn Keysân, devamla: Şayet bir kimse, “Bu üç harfin mahreci tektir, ل ve ر'daki ziyadelik ise hayşûmdan çıkan nûndaki gunnenin ziyadesi gibidir” derse yahut “Bu mahreçteki ihtilâf, dilin ortasının üst kısmındaki harflerin ihtilâfı gibidir -ki bu mahreç (ى, ج, ش) harfleridir- dolayısıyla bunlara da o zaman ayrı ayrı üç mahreçtir diye söylenilmesi gerekir” diye söylerse, ona şöyle cevap verilir; evet bu üç harf de ayrı üç mahreçtir. Şu kadar var ki bu üç harf başlangıç itibarı ile tek mahreçtir. Fakat kendi içlerinde ihtilaf etmişlerdir. Zira ش harfinin uzatılması, ج'in yayılması ve ى'nin uzatılması vardır. Bu durum aynen şunun gibidir; (ط, د, ت) tek mahreçten olup kendi içlerinde ihtilaf etmişlerdir. ط harfinde ıtbâk, د harfinde cehr ve ت harfinde ise hems sıfatı mevcuttur.⁵⁷⁹

2.1.3.16.32. Kırk Altıncı Bâb: (المُشَدَّدَات) Şeddeli Harfler

Bunlar üç bâbdır.

2.1.3.16.32.1. Birinci Bâb

Tek şeddeli olanlardır. Bunların örnekleri Kur'ân-ı Kerîm'de çoktur. Şeddeli olan her harf hem vezin (kalıp) hem de lafızda iki harf makamına kâimdir. Bunlardan birincisi sakın ikincisi ise harekelidir. Okuyucu, her nerede olursa olsun şeddeli harfin hakkını vererek onu şeddesiz olanlardan ayırmalıdır. Ancak şeddede ihmalkâr davranırsa okuyuştan bir harfi düşürmüş olur.

Tek şeddeli olan harfler de birkaç kısımdır.

⁵⁷⁸ Hakkında bilgi için bk. Mekki, *er-Ri'âye*, 247 (4. dipnot).

⁵⁷⁹ Mekki, *er-Ri'âye*, 247- 248.

harflerden şeddesi kuvvetli ve mutevassıt (orta) olan harflerin hakkını açıkça vermelidir. Şâyet şeddeli iki harfin şeddesinde ihmalkâr davranırsa tilâvetten iki harfi düşürmüş olur. Eğer şeddeli iki harften birisinde ihmalkârlık yaparsa bir harfi düşürmüş olur.

Art arda gelen şeddeli iki harfin, asli harf olmaları gerçekleşmiş bir durum değildir. Söz konusu durum birkaç şekilde gerçekleşmiştir. İki harften biri ya zâid harflerdendir ya da idğâm sebebiyle öyle olmuştur. Şeddeli bu iki harf, iki ayrı kelime vâki olabildikleri gibi tek kelime içerisinde de bulunabilirler.

Aynı kelime şeddeli olan iki harften birincisi, kendisinden önceki harfin kendisine idğâm edilmesi nedeniyle, ikincisi ise bulunduğu fiilin vezni (kalıp) itibarı ile asli olarak şeddeli olması durumu bu kısımdandır. طَيَّرْنَا - تَزَيَّنْتُ - أَطَيَّرْنَا - أَزَيَّنْتُ asılları ise طَيَّرْنَا - تَزَيَّنْتُ - أَطَيَّرْنَا - أَزَيَّنْتُ dir. Bu örneklerde ت sakın kılındıktan sonra ط ve ز harflerine idğâm edilmiştir. Daha sonra ise sakın ile başlamak mümkün olmadığı için baş kısmına bir vasl elifi (ل) getirilmiştir. Şeddeli olan ى harfi ise bulunduğu fiilin vezninde aynel fiili konumunda olmakla zaten şeddelidir. Bu vezin de تَفَعَّلْنَا dir.

İdğâmda bunun benzeri örnekler: يَطْهَرُونَ - يَطْهَرُونَ aslı يَطْهَرُونَ dir. ت harfi ط'ya idğâm edilmiştir. (و) ise bulunduğu fiilin vezninde aynel fiili konumunda olmakla zaten şeddelidir. Aynı şekilde يَتَذَكَّرُونَ - يَتَذَكَّرُونَ asılları يَتَذَكَّرُونَ - يَتَذَكَّرُونَ olup bu örneklerde de ت kendisinden sonraki harflere idğâm edilmiştir. Bu örneklerin tamamında şeddeli olan ikinci harf ise bulunduğu fiilin vezninde yani aynel fiili konumunda olmakla zaten şeddeli olup aslidir.

Tek bir kelime peş peşe gelen şeddeli harfler de bu kısımdan olup ikisinden biri zait'tir. دُرِّيَّ - لُحْيِيَّ - دُرِّيَّة örneklerinde olduğu gibi.

İki şeddeli harf olup bunlardan birincisi vezin itibarı ile kelimenin sonunda yer alan iki asli harf olup ikinci şeddelinin ise başka bir kelimenin başında yer alan ve asılda iki harf olup birinci harfin zâit ikincisinin asli olduğu iki harf olsa şeddeli harflerden birisinin diğer şeddeli harfe idğâm olduğu durum da bu kısımdandır. مَا يَوْمُ الَّذِينَ - مَنْ يَتَوَلَّ örneklerinde olduğu gibi. Bu örneklerin benzerleri çok olup bu kısımda şeddeli olan ikinci harften önceki elif, vasl elifidir.

⁵⁸¹ Bu iki kelime ve benzerlerinin vezni sarf ilminde تَفَعَّلَ bâbı olarak zikredilmektedir. Mahreç ve sıfat yakınlığı bulunan harfler bu bâbta yan yana geldikleri zaman telaffuzda kolaylık olması için zayıf olan harf güçlü olana ibdâl edilip okunur.

Aynı şekilde iki şeddeli harf olup bunlardan ilki kelimenin sonunda zâit veya asli bir harfin idğâmı nedeniyle, ikincisinin ise benzer şekilde kendisindeki zâit veya asli bir harf sebebi ile şeddelendiği durum da bu kısımdandır. قُلْ لِلَّذِينَ -- فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ -- رَحْمَةً. ⁵⁸² مِنْ أَنْصَارٍ* رَتْنَا örneğinde olduğu gibi. Ve bu örneklerin benzerleri çoktur.

İyi bir Kur'an okuyucusunun, bütün bu kısımlarda telaffuzu güzel yapması, şeddeli olan bütün harfler arasında şeddeyi eşit ve açık bir şekilde izhâr etmesi ve her iki harfi tek bir vezinde (kalıp) okuması gerekir. Yalnız şeddeli olan (ج) harfi içerisindeki tekrîri gizlemenin mümkün olabilmesi için ج'nın şeddesine daha çok özen gösterilmelidir. Çünkü tek harfte hem idğâm hem de ihfâ (tekrîri gizleme) bir arada olduğu için şeddesi güç olmaktadır. دُرِّيَّة kelimesi telaffuz edildiğinde ر ve ى harflerinde şedde kuvvetli ve eşit olmakla beraber ر harfinde vurgu biraz daha fazla olur. Çünkü kendisinde tekrîrin gizlenmesi vardır.

Bazen şeddeli olarak art arda gelen iki harften birincisinin şeddesi, kendisinde bulunan gunnenin izhârı nedeniyle, şeddeli olan ikinci harflerin şeddesinden daha düşük derecede olmaktadır. إِنْ نَتَّبِعِ الْهَدَى -- مِنْ مُذَكَّر örneğinde olduğu gibi. Bahse konu olan durum bu kelimelerin vasl (geçiş) haline mahsustur. Şeddeli olan ikinci harflerin şeddesi, şeddeli olan birinci harflerden daha kuvvetli ve daha açıktır. Nitekim şeddeli olan birinci harflerde gunne sıfatı zâhirdir. Şeddeli olan ikinci harflerde ise gunne yoktur.

Bazen de şeddeli olarak peş peşe gelen iki harften ikincisinin şeddesi, bünyesinde bulunan zâhir gunne sebebiyle, şeddeli olan birinci harflerin şeddesinden daha düşük derecede olmaktadır. Çünkü şeddeli olan birinci harflerde gunne yoktur. لِكُلِّ وَجْهَةً -- مِنْ وَلِيِّ وَلَا شَفِيعٍ -- مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ وَقَالَ gibi. Bu örneklerin benzerleri çok olup ikinci harfin şeddesi zikrettiğimiz hususlardan dolayı birinci harfin şeddesinden daha düşük olmaktadır. Ayrıca bu kısım söz konusu durumun iki kelimedeki meydana geldiğine örnektir. Aynı durumun tek kelimedeki cereyan etmesi de bu kısımdandır. مَا مَكِّيٍّ فِيهِ -- وَلَا تَمُدَّنْ عَيْنِيكَ ve benzeri örneklerde olduğu gibi. Zikrettiğimiz bu son iki kısımda şeddeli olan birinci harflerin şeddesi, şeddeli olan ikinci harflerin şeddesinden daha kuvvetli ve açıktır. Zira ikinci harflerde tam idğâm olmaksızın zâhir bir gunne vardır. Bu kısımların tamamı iki şeddenin bir araya gelmesidir. İyi bir Kur'an okuyucusu, telaffuzunda bu durumu ayırt etmeli ve kendisinde gunne olmayan şeddeli harfleri ise sıkmadan ve acele

⁵⁸² Bu örnekte söz konusu durum, iki kelime arasındaki vasl (geçiş) halinde gerçekleşmektedir.

etmeden açığa çıkarmalıdır. Kendisinde gunne bulunanları ise mutavassıt (orta) derecede bir şedde ile ve gunneli harfin idğâmıyla birlikte gunnesini izhâr etmelidir.

Bazen peş peşe gelen şeddeli iki harften birinde gunnenin açığa çıkması için şeddeleri mutavassıt (orta) derecede olur. Ayrıca bazen de peş peşe gelen şeddeli iki harfte gunne olmadığı için şeddeleri sağlam ve kuvvetli olur. Bu son durumun (kendisinde gunne olmayan) örnekleri daha önce zikrettiğimiz اَطَّيْرُنَا – اَرَّيْنَتْ ve benzeri örneklerdir. مِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ – مِنْهُمْ مَنْ يَسْمَعُونَ – مِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ örnekleri ise şeddeli iki harfin vasl (geçiş) halinde şeddesinin mutavassıt (orta) derecede olduğu duruma örneklerdir. Çünkü burada her harf ile birlikte tam idğâm olmaksızın gunne zâhirdir. Kendisinde gunnenin bâki kaldığı harf, müdğâm (idğâm edilen) harftir. Nitekim gunne idğâm edilmez. Kendisinde gunne mevcut olamayan bütün harfler, gunneli bir harf ile yan yana geldikleri zaman şedde nâkıs olur. Yani idğâm kâmil olmayınca şedde de kâmil olmaz. Ancak bünyesinde gunne bulunmayan harfte idğâm tam olduğunda şedde de tam olur. Söz konusu illetlerden dolayı kendisinde zâhir bir gunnenin bâki kaldığı harflerin şeddesi, kendisinde gunne bulunmayan harflerin şeddesinden daha hafif olmaktadır.

2.1.3.16.32.3. Üçüncü Bâb

Bu bâb peş peşe gelen şeddeli üç harf ile alakalıdır. Kur'an'da ve kelâmı (konuşma) bunun örnekleri azdır. Peş peşe gelen şeddeli üç harfin durumu ancak iki veya daha çok kelimenin vasl (geçiş) halinde meydana gelir. Lafızda art arda gelen şeddeli bu üç harf, vezin (kalıp) ve asılda altı harf makamına kâimdirler. Kur'an okuyucusunun, eğer kendilerinde gunne yoksa şeddeli her harfin hakkını vererek, acele etmeden ve doyurucu bir eda ile telaffuz etmeye gayret etmesi gerekir. Şâyet bu harflerde açık bir gunne bulunursa o zaman şeddeler gunnesiz duruma nazaran biraz daha düşük olup gunne mutavassıt (orta) derecede bir şedde ile birlikte izhâr edilir. Vasl (geçiş) halinde iki kelimedeki olduğuna örnek; دُرِّيُّ يُوقَدُ (ی harfinin şeddeli okunduğu kırâate göre) ve لُجِّي يَغْشَاهُ örnekleridir.

Kur'an okuyucusu, bu ve benzeri örneklerde ilk iki şeddeli harfin şeddelerini kuvvetli ve yerli yerinde yapmalı ki bunlar, ilk örnekte ر ve ی ikinci örnekte ise ج ve ی harfleridir. ر harfinin, idğâm ile birlikte kendisinde tekrîrin gizlenmesinden dolayı şeddesi biraz daha açık olmalıdır. Bununla beraber, normal olarak ر harfi de şeddenin biraz kuvvetli olması noktasında ج ve ی harfleri gibidir. Sadece ر'da tekrîrin gizlenme

durumu fazladır. Şâyet böyle olmasaydı, zaten şeddenin kuvveti noktasında aralarında bir yakınlık olurdu. Ancak ج'daki tekrîrin kuvvetli olması onu şedde hususunda biraz daha güçlü kılmaktadır. Çünkü tekrîrin gizlenmesi durumu vardır. Söz konusu örneklerde üçüncü harfler de şeddelenir. Bunlar يُوقَدُ ve يَغْشَاهُ kelimelerindeki ي harfleridir. Bu harfler kendilerinde bulunan zâhir gunne sebebiyle mutavassıt (orta) derecede bir şedde ile şeddelenirler. Ancak bu örneklerdeki birinci ي ve ج harfi müstesnadır.

Bazen peş peşe şeddeli olan bu üç harf, dört kelimedede bulunurlar. Ancak her şeddeli harfte bulunan zâhir gunne nedeniyle hepsinin şeddesi mutavassıt (orta) derecede olmaktadır. Bunun örneği Kur'ân-ı Kerîm'de ⁵⁸³ وَ عَلَى أُمِّ مَيْمَنٍ مَعَكَ âyeti'dir. Burada peş peşe şeddeli üç harf olup şeddeleri mutavassıt (orta) derecededir. Nitekim şeddeli olan her harfte zâhir bir gunne mevcuttur. Şeddeli olan bu üç harf altı harf makamına kâimdirler. Bunlar altı م harfidir. Bu altı م harfinden önce ise اَمِّ kelimesindeki şeddesiz iki م daha vardır. Dolayısıyla vasl (geçiş) halinde bu âyette peş peşe gelen sekiz م harfi toplanmıştır. Bunlar hem asıl hem de idğâm sebebiyle biraraya gelmişlerdir. Mekkî, Kur'ân-ı Kerîm'de bu durumun benzeri başka bir örnek bilmiyorum. Binaenaleyh Kur'an okuyucusu, söz konusu durumlarda telaffuzu düzgün yapması, kendilerinde gunne bulunanların şeddesini gunnenin izhârı ile birlikte mutavassıt (orta) derecede yapması ve kendilerinde gunne bulunmayan harflerin (bunların zikri daha önce geçmişti) şeddesini ise kuvvetli olarak beyan etmesi gerekir.

2.1.3.16.32.4. Otuz Üçüncü Fasıl

Bu fasıl yukarıda zikrettiğimiz bâblar ile alakalıdır.

Eğer şedde, iki illet harfi olan و ve ي'de bulunursa, okuyucunun bu harflerin şeddesini diğer harflere oranla daha açık ve net bir şekilde izhâr etmesi gerekir. Zira şedde bu iki harfte ağırdır. Bu durum bir veya iki kelimedede meydana gelebilmektedir. İki kelimedede olduğuna örnek Kur'ân-ı Kerîm'de ⁵⁸⁴ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا ⁵⁸⁵ اتَّقُوا وَآمَنُوا ve ⁵⁸⁵ اتَّقُوا وَآمَنُوا âyetleridir. Tek kelimedede olduklarına örnek ise; -- وَلِيٍّ -- غَنِيٍّ kelimeleridir. Bazen ise و'daki şedde و harfinin tekrarından sonra olur. Bu durumda tekrar ve şeddedenin vermiş

⁵⁸³ Hûd 48.

⁵⁸⁴ el-Bakara 61.

⁵⁸⁵ el-Mâide 93.

olduğu zorluktan dolayı şeddenin izhârı daha çok önem arz etmektedir. **وَأَوْوَانَصَرُوا** ve **و** harfini şedde ile okuyan kimseye göre **لَوْوَا رُوسهم** kelimelerinde olduğu gibi.

Şeddeli olan harf, elif harfinden sonra gelirse kendisinden önce uzun, doyurucu bir med olduğu için şeddenin apaçık bir şekilde belli edilmesi gerekir. **الطَّامَّةَ -- وَلَا الضَّالِّينَ** ve benzeri örneklerde olduğu gibi. Bu tür durumlarda şeddenin yerli yerince icra edilmesi, kendisinden önceki meddin (uzatma) yerli yerince uzatılması ve doyurucu yapılmasına bağlıdır. Şâyet okuyucu, bunlardan birisini eksik yaparsa diğeri de eksik kalmış olur. Dolayısıyla ikisi birlikte eksiksiz yapılmalı. Yani med (uzatma) ve şeddenin kuvvetli yapılması gerekir.

Mekkî, şöyle demektedir: Okutucu (hoca) olan kimse, bu eserimizde zikrettiğimiz hususların tamamına, okuyucu (talebe) olan kimseden daha çok muhtaçtır. Zira okutucu ancak bilirse öğretir. Bilmediğini öğretemez. Okutucu ve okuyucu doğruyu bilmeme hususunda eşittir. Okutucu yanlış öğretirse okuyucu de yanlış öğrenir. Dolayısıyla bu durumda birinin diğeri bir üstünlüğü olamaz. Okutucu (hoca) olan kişinin, zikrettiğimiz hususları bilmeme gibi bir mazereti olamaz. Bunları öğrenmek ile durumu mükemmelleşir. Okuyucunun istifâdesi artar ve okutucu (hoca) olmaya ulaşır. Okutucu ve okuyucunun; “Ben kendim okur ve öğrenir, böylece senin zikrettiğin hususları bilmeden de kırâat ilminde harfler ile alakalı durumları kendimce öğrenirim” demesi huccet değildir. Bilakis bu düşünce ikisi açısından apaçık bir eksikliktir. Bu mantık ile hareket eden kimse doğru ve yanlış yaptığının farkına varamaz. Zira telaffuz esnasında bilgisi, tabiatı ve dili her nereye gider ve meylederse onlarla birlikte o da gider. Ezcümle asılsız, ilimsiz bir bina inşa etmiş olur, ilimsiz okur ve anlamadan okutmuş olur. Böyle bir kimsenin doğasından uzaklaşması, alışkanlıklarının değişmesi ve doğru yolu bulmasının imkânsızlığı yakındır. Çünkü bu kimse karma karışık bir yolda karanlıkta yürümekte olup hata yapması ve ayağının kayması da yakındır. Lakin zikrettiğimiz hususlara riâyet eden kimse ise düz ve açık bir yolda elinde fener ile yürüyen kimsenin durumuna benzer. Nitekim bu kimse asıl üzere bina inşa etmiş, anlayarak aktarmış, açık bir illete dayanarak dosdoğru bir şekilde telaffuz etmiş ve böylelikle hatadan uzak kalmıştır. Dolayısıyla Allah’ın kitabını en güzel şekilde okumak isteyen kimse, en yüksek mertebeleri, hata ve noksanlardan arınmış sâlim olanları kendisine şiar edinmelidir. Doğru yola ulaştıran yalnızca Allah’tır.

2.1.3.16.32.5. Otuz Dördüncü Fasıl

Bu fasıl idğâm edilen harfler hakkında olup bunlar üç kısımdır.

1) İdğâm ile birlikte kendisinde ziyadelik bulunan harfin idğâmıdır. Şeddeli olan ر harfi gibi. Zira idğâm ile beraber kendisinde bulunan tekrîrin gizlenmesi vardır. Bu ise hem idğâm hem de şeddede ziyadeliktir.

2) Kendisinde ziyadelik olmayan harfin idğâmıdır. Yani idğâm olunan her harfte idğâm ile beraber gizlenme, gunnenin izhârı, ıtbâk ve isti'lâ sıfatlarının olmamasıdır. دُرِّيَّة kelimesindeki ي, لُجِّي kelimesindeki ي ve ج harfleri gibi. Bu harflerin şeddesi, ر harfinin şeddesinden daha düşüktür. Zira ر harfinde tekrîrin gizlenmesi gibi bir ziyadelik vardır.

3) İdğâmdan dolayı kendisinde bir noksanlık meydana gelen harfin idğâmıdır. Yani idğâm ile birlikte gunne, ıtbâk ve isti'lâ sıfatının açığa çıkmasıdır. – مِنْ يُؤْمِنُ – أَحَطُّ – örneklerinde olduğu gibi. Bu kısmın şeddesi, kendisi ile beraber idğâmında noksanlık ve ziyadelik olmayan ikinci kısmın şeddesinden daha düşüktür. İkinci kısmın şeddesi ise kendisi ile birlikte idğâmında ziyadelik bulunan kısımdan daha düşüktür. Bu kısımdan maksat şeddeli ر harfinin olduğu birinci kısımdır. Okuyucu, şeddeli harfler ile alakalı bu ayrıntıları anlayıp kırâatını bunlar üzerine bina etmelidir.

Kur'an okuyucusu, ر harfi şeddeli olduğu zaman kendisindeki tekrîri gizlemekle birlikte şeddeyi koruması gerekir. Ayrıca şeddeyi kuvvetli yapar ve tekrîri gizleyip izhâr etmez. Nasıl ki tekrîri gizlemek, sanki şeddede ziyadelikse idğâm ile beraber gunnenin izhârı, ıtbâk ve isti'lânın izhârı da şeddede bir noksanlıktır. Bu böyle bilinmelidir. فَنَنْتَبِرًا örneklerinde olduğu gibi. Bu örneklerin benzerleri çoktur. Aynı şekilde şeddeli ر harfinden sonra şeddeli başka bir harf gelirse ر'nın şeddesini izhâra ve tekrîrini gizlemeye özen gösterilmelidir. Böylece ر harfindeki şeddeyi tam yapmak mümkün olur. Daha sonra ise ر'dan sonraki harf kuvvetli bir şekilde şeddelenir. Yalnız, ر harfi kendisinde bulunan tekrîr nedeniyle şeddesi, inceleme ve araştırma bakımından sonraki harfin şeddesinden daha açıktır. دُرِّيَّة -- دُرِّيَّاتِهِم -- الرَّيَّانِيون örneklerinde ر'nın şeddesi, ي ve ب harflerinin şeddesinden daha açıktır.

Eğer şeddeli ر harfinden sonra, kendisiyle beraber zâhir bir gunne bulunan şeddeli başka bir harf gelirse o zaman ر'nın şeddesi kuvvetli bir şekilde icra edilir. Ancak tekrîri gizlemek gerekir ki şeddenin kuvvetli olarak icra edilebilmesi mümkün

olsun. ر harfinden sonraki harfin şeddesini, gunnenin zâhir olması için ر'nın şeddesinden daha düşük olan mutavassıt (orta) derecede şeddelenmesi gerekir. بِشْرٍ مِنْ ذُرِّيَّةٍ ve ذُرِّيَّةٌ kelimeleri okunduğu zaman ر'nın şeddesi kuvvetli ve yerli yerindedir. Çünkü idğâm ile birlikte tekrîrin gizlenmesi vardır. ى harfinin şeddesi de bunun gibidir. ر harfinde tekrîrin gizlenmesinden dolayı bir ziyadelik vardır. م harfinin şeddesi ise gunnenin izhârından dolayı bunlara göre biraz daha düşüktür.

Aynı şekilde şeddeli ر harfi, eliften sonra vaki olduğu zaman ر'nın şeddesi kuvvet bakımından eliften sonra gelen diğer harflerin şeddesinden daha açıktır. لَا تُضَارُّ لَاضِرٍّ örneklerinde ر'nın şeddesi, دَائِيَّةٌ ve صَاحِيَّةٌ kelimelerindeki harflerin şeddesinden daha açıktır. Çünkü ر'da tekrîrin gizlenmesi durumu vardır. Ayrıca ر harfinde izhâra muhalif iki özellik mevcuttur. Bunlar idğâm ve ihfâ'dır (tekrîrin gizlenmesi). Ancak دَائِيَّةٌ ve صَاحِيَّةٌ örneklerinde ise izhâra muhalif tek bir özellik vardır ki o da idğâmdan başkası değildir. مَنْ يُؤْمِنُ kelimesinde izhâra muhalif nâkıs bir özellik vardır ki o da idğâmdan başkası değildir. Bu nâkıs özellik, idğâm ile birlikte gunnenin izhârıdır. Yani nâkıs idğâmdır. Bu sebeplerden dolayı şeddeler arasında üstünlük olabilmektedir. Bunu da böyle bilmek gerekir.

Şeddeli ve aynı zamanda meftuh harekeli ر harfinden sonra, harekesi meftuh olan başka bir ر bulunursa tekrîrin gizlenmesi ile beraber, birinci ر kalın ve şeddesi açık bir şekilde beyan edilir. İkinci ر ise aynı şekilde tekrîrin gizlenmesi ile beraber şeddesiz ve kalın olarak icra edilir. مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرٌ örneğinde olduğu gibi. Şeddeli ر harfindeki tekrîr daha açık olup mahaffef (şeddesiz) olan ر harfindeki tekrîre oranla gizlenmeye daha çok muhtaçtır.

Zikrettiğimiz bu usullere göre kıyas yapılmalı ve bunları tilavette uygulamaya çalışılmalı ki okuyucu için bir tabiat ve seciye olsun. Ayrıca okuyucunun telaffuzu bununla güzelleştir, orijinal ve doğru okumaya çalışır. Allah başarıya ulaştırandır.

Eğer şeddeli harf ta'zim ve hürmetten dolayı kalın ise o zaman kalınlık vasfını ortaya çıkarmak için şedde yerli yerince yapılmalıdır. اللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا ve قَالَ اللَّهُ -- اللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا örneğinde olduğu gibi. Bu örneklerde ta'zim, hürmet ve yüceltme için getirilen ل harflerinde kalınlık vasfının ortaya çıkması için şedde yerli yerince açığa çıkarılmalıdır. Bu da böyle bilinmelidir.

2) Tenvîn ve Sakin Nûnun ر ve ل harflerine tam bir şedde ile idğâm olmalarıdır. Bu idğâm esnasında gunne kaybolur ve izhâr edilmez. Bu, meşhur ve itibar olunan bir durum olup iki kelimedede meydana gelir. Bu durumda idğâmın yapılmasının hikmeti ن harfinin mahrecinin ر ve ل harflerinin mahreçlerine yakın olmasıdır. Çünkü bu harflerin tamamı dil ucu harfleridir. Mahreçler, birbirine yakın olduğu için idğâm mümkün ve güzeldir. Ayrıca idğâm esnasında gunne kaybolur. Nitekim idğâmın hakkı, idğâm-ı misleyn dışında kelâmda çoğunlukla birinci harfin lafzının tamamıyla kaybolup ikinci harfe dönüşmesidir. مِنْ لَدُنْهُ – مِنْ رَبِّهِمْ örneklerinde olduğu gibi. Şâyet sakin nûn, tek kelime içerisinde ر ve ل harflerinden önce vâki olsa idğâm yapılmaz ve izhâr edilir. İdğâm yapılmama sebebi muzaaf fiil ile karıştırılma ihtimalidir. Bu durumun örneği Kur'ân-ı Kerîm'de yoktur.

3) Tenvîn ve Sakin Nûnun, birinci harfte bulunan gunnenin izhârı ile birlikte م ve ن harflerine idğâm edilmeleridir. Buradaki idğâm esnasında harfin bir parçası olan gunne bâki kaldığı için şedde tam değil de nâkıs olur. مِنْ نُورٍ – مِنْ مَاءٍ örneklerinde olduğu gibi. Burada gunne birinci harfin telaffuzu ile beraber zâhirdir. Nitekim idğâm esnasında ن harfi ile birlikte sakin olan bir ن daha mevcuttur. Dolayısıyla gunne her hâlükârda kalıcıdır. Ayrıca gunne, sakin bir م, idğâm edildiği zaman م ile beraber her hâlükârda vardır. ن harfinde idğâmın sebebi misleynin toplanması ve birincisinin sakin olmasıdır. Zira misleynin karşılaşması durumunda idğâm yapılması için gerekli olan, birincisinin sakin olmasıdır. Ancak ilk harfin med ve lîn harfi olmaması gerekir. آمَنُوا örneklerinde olduğu gibi. ن harfinin م'e idğâm olma illeti, gunnede müşterek olmaları ve bu iki harfin birbirine yakın olmasıdır. Bundan dolayı idğâm güzel olmakla beraber, ister idğâmlı ister idğâmsız olsun zikrettiğimiz hususlar sebebiyle her hâlükârda birinci harfte gunne mevcut olduğu için gunnenin zâhir olması kaçınılmazdır. Aynı şekilde tek kelime içerisinde sakin nûnun, harekeli nûndan önce vâki olduğu durumda da idğâm ve gunnenin bâki kalması kaçınılmaz olmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de مَا مَكَّنِّي⁵⁸⁸ – تَأْمِنًا⁵⁸⁹ âyetleri ve benzerlerinde olduğu gibi. Bu gibi yerlerde birinci ن'lar aslı itibarı ile harekeli olduğu halde okuyucu onları sakin kılar. Böylece idğâm ve gunnenin bâki kalması sağlanmış olur. Şâyet sakin nûn, tek kelime içerisinde م harfinden önce bulunursa muzaaf fiil ile karıştırılma ihtimalinden dolayı idğâm câiz olmaz. هَذِهِ شَأْنُ رَنْمَاءٍ örneğinde olduğu gibi.

⁵⁸⁸ el-Kehf 95.

⁵⁸⁹ Yûsuf 11. (Bu kelimenin idğâmsız hali تَأْمِنًا şeklindedir. Dolayısıyla şeddeli hali olan تَأْمِنًا kelimesini telaffuz esnasında birinci nûn'un ötre harekesine işaret için dudakları öne doğru uzatıp geriye çekmek suretiyle işmâm yapılır.)

4) Tenvîn ve sakin nûnun, و ve ى harflerine idğam edilmeleridir. Söz konusu durum ayrı kelimedede meydana gelmektedir. Burada gunnenin izhârı, ilk harfin kendisinde mevcut olan gunne sebebiyle değil de şeddeyi telaffuz esnasında gunnenin izhârı ile gerçekleşmektedir. Yani bu kısımdaki gunne, م ve ن harflerindeki idğâm ile beraber zâhir olan gunnenin zıddıdır. Çünkü م ve ن harflerine yapılan idğâmda gunne birinci harftedir. Dolayısıyla buradaki idğâmın şeddesi de aynı şekilde tam değil nâkıstır. Çünkü harfin bir parçası olan gunne bâki kalmıştır. Gunnenin م ve ن'da ilk harfte olup da و ve ى harflerine idğâmı esnasında ilk harfin üzerinde olmamasının nedeni, birincisinin, yani tenvîn veya sakin nûnun, ى harfine idğâm edildiği zaman onun halis bir ى'ye ibdâl edilmesidir ki ى harfinde de gunne zaten yoktur. Benzer bir durum و harfinin icra edilmesinde de söz konusudur. Nitekim و harfinde de gunne yoktur. Böylece gunne ilk harfin kendisinde değil de iki harf arasında açığa çıkmış olur. Fakat gunne, م ve ن harfleri ile beraber ağız harfleri yanında sakin harfin kendisinde ortaya çıkmaktadır. Bu böyle bilinmelidir.

Tenvîn ve sakin nûnun, و ve ى harflerine idğam edilmelerinin illeti, ن'daki gunnenin و ve ى harflerinde bulunan med ve lîn özelliğine müşabeheti sebebiyledir. Bu benzerlikten dolayı idğâm gerçekleşmektedir. Bu iki harfte gunnenin idğâmı câiz olmakla beraber izhâr edilmez. م ve ن harflerinde ise idğâmın câiz olması, ancak gunneyi izhâr ile olur. Bu böyle bilinmelidir.

Şayet ن, tek kelime içerisinde و ve ى harflerinden önce vâki olursa, ن harfi izhâr edilir, ayrıca idğâm yapmak da güzel olmaz. Bunun sebebi muzaaf fiil ile karıştırılma ihtimalidir. قُتِرَ -- قُتِرَ örneklerinde olduğu gibi. Bu da böyle bilinmelidir.

5) Tenvîn ve sakin nûnun, ب ile karşılaştıkları zaman م harfine dönüşmeleridir. اَنْ يُورَكَ هَنِئِئَما -- اَنْ يُورَكَ örneklerinde olduğu gibi. Bu karşılaşmanın tek kelimedede olması da aynıdır. اَنْ يُورَكَ هَنِئِئَما -- اَنْ يُورَكَ örneklerinde olduğu gibi. Yalnız bu durumda şedde yoktur. Gunne ise ilk harfin kendisinde zâhirdir. Zira kendisinde gunne mevcut olan bir harf, yine kendisinde gunne olan başka bir harfe dönüştürmüş oluyor ki bu da sakin م'dir. Yani gunne, hem dönüşen (ن) hem de kendisine dönüştürülen (م) harfinde zaten vardır. Dolayısıyla her hâlükârda gunnenin izhârı gerekir. Tenvîn ve sakin nûnun, ب ile karşılaştığında م harfine dönüşmesinin illeti, م'in ب ile kardeş olması, ب'nın mahrecinden olması, cehr ve şiddet sıfatlarında ب'ya ortak olmasıdır. م aynı zamanda cehr ve gunne sıfatlarında ortak olmaları sebebiyle ن ile de kardeştir. ن harfi ب'den önce vâki olduğu zaman ikisinin mahreçleri birbirine uzak olduğu için idğâm mümkün

görünmemektedir. Ayrıca ب'nin kardeşi olan م harfine benzerliği nedeniyle de zâhir olamamaktadır. Bu durumda ن harfi, hem kendisi hem de ب'nin kardeşi olan م'e dönüşmüş olur. م harfî, mahreç yakınlığı, cehr ve hems sıfatlarında ortak olmalarına rağmen ب'ye idğâm edilmemektedir. وَهْمٌ بِرَبِّهِمْ örneğinde olduğu gibi. Sîbeveyhi bu durumun hikmeti ile alakalı olarak şöyle demektedir; o kimseler ن harfini, م'e kalbetti. مَنْ يَدَا لَكَ – مَنْ يَدَا لَكَ العُنَّير örneklerinde olduğu gibi. Daha sonra ise ن'dan kendisine yöneldikleri (م) harfi, ب ile birlikte bulunduğu anda onu (م) değiştirmeyip, ن konumunda kıldılar. Nitekim ikisi de gunne harfleridir. ن harfini de ب kılmadılar, zira ikisinin mahreçleri birbirine uzaktır. Ayrıca ب harfinde gunne de yoktur. Dolayısıyla ن yerine, ن'a en çok benzeyen م'i getirdiler demektedir. Sîbeveyhi'ye göre ن harfinin ب ile birlikte olmasının hikmeti budur.

ب harfinin م'e idğâmı güzeldir. Bazıları اَرْكَبُ مَعَنَا⁵⁹⁰ – يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ⁵⁹¹ lafızlarını idğâm ile icra etmişlerdir. Şâyet bu lafızlar idğâm ile okunursa gunne izhâr edilir. Çünkü ب harfi, kendisinde gunne olan sakın bir م harfine dönüştürülür. Dolayısıyla idğâm esnasında birinci harfın kendisinde gunne izhâr edilir. Bu böyle bilinmelidir. Ancak bu kelimeleri izhâr ile okuma halinde gunnenin açığa çıkması söz konusu değildir.

6) Tenvîn ve sakın nûnun, zikri geçmeyen sâir harfler⁵⁹² ile birlikte oldukları zaman ihfâ⁵⁹³ yapılmalarıdır. مَنْ شَاءَ – مَنْ كَانَ – مَنْ جَاءَ – مَنْ فِيهِمْ – مَنْ قَبْلَ ve benzeri örneklerde olduğu gibi. Bu kısımda da aynı şekilde şedde olmayıp, gunne zâhirdir. Çünkü gizli bir ن vardır. Sakin nûnun mahreci, dil ucu ve ön üst dişlerin birazcık üstü arası olup bu nûn ile beraber hayşûmdan sadece gunne çıkar. Şâyet bu sakın nûn kendisinden sonra gelen harfın yanında gizlenmek istendiğinde bu nûnun mahreci sadece hayşûm olur. İhfâ esnasında nûnun zatı gider. Hayşûmdan çıkan gunne zâhir olarak kalır.

Tenvîn ve sakın nûnun zikrettiğimiz harfler yanında ihfâ yapılmasının illeti şöyledir: şüphesiz ن harfî için iki mahreç vardır. Birincisi normal kendi mahreci, ikincisi ise gunne ile icra edildiği zaman ki mahreçtir. Böylece mahreç konusunda genişlik

⁵⁹⁰ Hûd 42. (Âsım kıraatına göre Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bu kelimede idğâm yapılır.)

⁵⁹¹ el-Mâide 40. (Bu kelimeyi يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ şeklinde idğâmlı okuyuş Ebû Amr'ın ikinci ravisi olan Sûsî'ye göredir.)

⁵⁹² Bunlar (ت، ث، ج، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ك) harfleridir.

⁵⁹³ Burada kastedilen ihfâ kavramı tecvîd ıstılahında konu başlığı olarak zikredilen kavramdır.

sahibi oldu. Bu genişlik ağız harflerini de kapsamış ve aralarında ortaklık meydana gelmiş oldu. Böylelikle ن, bu ağız harfleri yanında gizlenmiş olur.

Sîbeveyhi, ن harfinin idğâm edildiği yerleri zikrettikten sonra şöyle demektedir: ن, geri kalan (idğâm edilmeyen) harfler ile birlikte mahreci hayşûm olan gizli bir harf olur. Aslında ن ağız harflerindendir. İdğâmın aslı ise ağız harfleri için olmasıdır. Çünkü bu harfler daha çoktur. Ancak sakın ن harfi için ağız dışında bir mahreç (hayşûm) takdir ettikleri zaman dillerini tek bir defa kullanabilecekleri hafif bir durumu seçtiler. Öyle ki artık sakın ن'un hayşûmdan çıktığının bilinmesi, onun (harekeli nûnun) ağızdan çıktığının bilinmesi gibi bir durum oldu. Çünkü bu mahreçten (hayşûm) sakın ن dışında başka bir harf çıkmamaktadır. Dolayısıyla herhangi bir karışıklık durumu söz konusu olmadığı için hafifliği seçtiler. İşte bu anlatılanlar Sîbeveyhi'nin sakın ن'un ağız harfleri yanında gizlenmesinin hikmetidir. Bu da böyle bilinmelidir. Böylece gizli ن'un gunne olduğu ortaya çıkmış oldu. İdğâm ve izhâr olunan ن'lar gunnenin kendisi değildirler. Ancak gunne bunlarla beraberdir. عَنكَ ve مِّنْكَ kelimeleri telaffuz edildiği zaman buradaki ن'ların mahreci hayşûmdur. Çünkü ن, ك harfleri yanında gizlenmiştir. Ancak gunne zâhir ve kalıcıdır.

مِنْهُ ve عَنْهُ kelimeleri telaffuz edildiği zaman ise buradaki ن'un mahreci dil ucu olup kendisiyle beraber hayşûmdan çıkan bir gunne vardır. Çünkü bu ن gizli değildir. Gunne ise zâhirdir.

مِنْ رَبِّهِمْ kelimesi telaffuz edildiği zaman ن harfi ر'ya idğâm edilir. Ve böylelikle ن'un mahreci ر'ın mahrecine dönüşmüş olur. Zira idğâm esnasında ن, ر'ya ibdâl edilmiş olur.

مِنْ لَّدُنْهُ kelimesi telaffuz edildiği zaman ن harfi ل'a idğâm edilir. Böylelikle ن'un mahreci ل'ın mahrecine dönüşmüş olur. Nitekim idğâm esnasında ن, ل'a ibdâl edilmiş olur.

مِنْ يَوْمِنَ kelimesi telaffuz edildiği zaman ن harfi ي'ye idğâm edilir. Böylelikle ن'un mahreci ي'nin mahrecine dönüşmüş olur. Çünkü idğâm esnasında ن, ي'ye ibdâl edilir. Ancak yukarıdaki örneklerden farklı olarak ن harfinde bulunan gunne ي'ye idğâm edilmeden, önceki hali üzere bırakılır. ن harfi için zikrettiğimiz bütün durumlar tenvîn için de geçerlidir.

İhfâ: Harfin, başka harfte değil de kendi nefsinde gizlenmesidir.

İdğâm: Harfın, kendi nefsinde değil de başka harfte gizlenmesidir.

Nitekim bir kimse, “ن, س harfi yanında gizlendi” ya da “ن, س’in yanında gizledim” diye söyler. Ancak “ن, س harfi içerisinde gizlendi” veya “ن, س harfinin içerisinde gizledim” diye söylenmez. Aynı zamanda “ن, و’a idğam ettim” diye söyler ancak “ن, و’ın yanında idğâm ettim” demez.

Söz konusu durumlar arasındaki farklar iyi bilinirse manalar da açık olur inşaallâh.⁵⁹⁴

⁵⁹⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 267-274.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Şüphesiz Mevlamızın kitabı olan yüce Kur'an'ı en doğru ve güzel şekilde okumak, her müslümanın yerine getirmesi gereken bir ibadettir. Bunun gerçek manada elde edilebilmesi için de tecvîd ilminin öğrenilmesi esastır. Zira ibadetlerimizin kabulü Kelâmullah'ın doğru ve güzel bir şekilde icra edilmesi ile mümkündür. Nitekim Peygamber Efendimiz (sav), ashabına yüce Kur'an'ı tecvîd ile okumuş ve okutmuştur. Aynı zamanda bunun karşılığında sayısız mükâfatların olduğunu müjdelemiştir. Peygamber Efendimizin bu güzel usûlünü devam ettirmek isteyen ulemamız gerek sözlü olarak rûberu, gerekse yazılı olarak eşsiz gayretler göstererek sonraki nesillere ulaştırmaya çalışmışlardır. İşte hicri dördüncü yüzyılın ortalarında dünyaya gelmiş olan ve tezimizin konusunu oluşturan velûd şahsiyetlerden birisi de kıraat ilminde Endülüs kırâat geleneğinin en önemli temsilcilerinden biri olan Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî el-Mukrî el-Kayrevânî el-Endülüsî el-Kurtubî'dir.

Çalışmamızda izâh etmeye çalıştığımız gibi Mekkî, daha küçük yaşlarda ilim talep etmek için birçok zorluğa katlanarak yirmi beş yıl boyunca muhtelif aralıklarla Mısır, Kayrevan ve Hicaz'a ilmi seyahatlar gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda birçok talebe yetiştiren Mekkî, çeşitli alanlarda yüze yakın eser te'lif etmiştir. Bunlardan bazıları günümüze kadar ulaşmışsa da kâhır ekseriyeti günümüze maalesef ulaşamamıştır.

Mekkî'nin en nâdide eserlerinden bir tanesi de tezimizin konusu olan ve aynı zamanda günümüze ulaşmış en eski sistematik tecvîd kitabı olarak kabul edilen *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkîki lafzi't-tilâve* adlı eseridir. Gerek kendisinden sonra gerekse günümüzde tecvîd ile ilgilenen birçok kişi, yazdığı eserlerinde kaynak eser olarak bu kitaptan istifade etmiş ve etmeye devam etmektedir. Bilhassa kırâat ilminde otorite olarak kabul edilen İbnü'l-Cezerî'nin gençlik yıllarında kaleme aldığı "*et-Temhîd*" adlı eserinde *er-Ri'âye*'yi âdetâ istinatgâh edinmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin, Mekkî'den fazlasıyla istifade ettiği görülmektedir. Mekkî, eserini oluştururken kendisinden önce yaşamış dil bilimci ve kırâat gibi farklı ilim dallarına mensup âlimlerinden istifade ederek sağlam bir rivayet zinciri oluşturmuştur.

Mekkî, tezimize konu olan eserinin, mukaddime kısmında Allah'a hamd ederek onu över. Peygamberimize salât ve selâm eder. Bu hamd ve övgü cümlelerinin içerisinde Kur'an ile ilgili hususlar da vardır. Kur'ân-ı Kerîm'e hizmetin bir şeref olduğu üzerinde durmuştur. Daha sonra ise harfleri mahlûkat içerisindeki varlıklara

benzetir. Ardından bu eseri te’lif etme sürecinin nasıl geliştiğini anlatır. Devamında eserin muhtevasının nasıl olacağı ve eserinde kurrâ arasında en az ihtilâflı olan meseleleri ele aldığını zikretmekte ve kendisinden önce hiç kimsenin bu minvalde bir eser te’lif etmediğini söylemektedir. Eserinde Kur’an tilavetinde uyulması gereken hususları zikrettiğini ve bunlara uyan kimsenin usta ve mâhir bir okuyucu olacağını aktarmaktadır. Ayrıca eserinde zikrettiği örnekleri çoğunlukla Kur’ân-ı Kerîm’den verdiğini ve yazdığı bu eserin ahireti için bir azık merdiveni olmasını temenni etmektedir. Son olarak ise sırasıyla eserin genel başlıklarının tanıtımını yaparak mukaddimesini bitirmektedir.

Müellifimiz, mukaddimeden sonra Kur’an’ı ezberlemeye teşvîk, Kur’an okuyucusunun üstünlük ve faziletleri, okutucunun meziyetleri, okuyucunun uyması gereken edepler ve bunlara benzer konuları kısa kısa bablar şeklinde izâh etmeye çalışmıştır. Mekkî’nin bu hususları Peygamber Efendimizin Hadîs-i Şeriflerini aktararak yapması onun Kur’ân-ı Kerîm ile meşgul olacak kimselere bu vazifenin ehemmiyeti ve mesuliyetinin ne kadar ulvi olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Yalnız kısa ve öz olsun diye hadislerin isnadlarını zikretmemiştir. Hadîs-i Şerîf’lerin durumu ile alakalı kanaatimizi tezimizin ilgili yerlerinde belirtmeye çalıştık.

Mekkî, harf mi önce gelir yoksa hareke mi önce gelir veya harf mi harekeden yahut hareke mi harften doğmuştur konusunda herhangi bir ayrıma gitmeyip beraberlik ilkesini kabul etmektedir. Fer’i harfler yerine harfin illetleri tabirini kullanmaktadır.

Arapların (ث-ص-ض-ظ-ع-ق) harflerinde ve hemzeyi kelimenin ortasında ve sonunda kullanma noktasında yalnız kaldıklarını belirtir.

Mekkî, eserinde toplam 44 sıfat/lakap zikrettiğini söylemektedir. Bunları zikrederken de sıfat/lakap ayrımına girmemekle birlikte genel olarak lakap diye bahsetmiştir. İlk 34 sıfat/lakapta kendi görüşlerine yer vermekte olup Musmata ve Müzleka harflerini ayrı değil de tek başlık altında ele almıştır. Geri kalan 10 sıfat/lakapta ise Halîl b. Ahmed’in “*Kitâbu’l-Ayn*” adlı eserindeki görüşlerini aktarmıştır. Son 10 sıfat/lakap içerisinde Hurûfu’l-Cevfiyye farklı isimle Hurûfu’l-Hevâiyye olarak tekrar etmiştir. Bu 44 sıfat/lakap içerisinde hem Mekkî’nin hem de Halîl b. Ahmed’in ortak zikrettikleri sıfat/lakaplar mevcuttur. Kendisinin zikrettiği sıfatlar arasında Beyniyye sıfatı için herhangi bir başlık açmamakla beraber inhirâf sıfatı içerisinde beyniyye sıfatının özelliklerine temas etmiştir. Mekkî ش ve ف harflerinde

tefeşşî sıfatını kabul etmekte, ث harfinde olduğunu, kîle (قيل) temriz sigasıyla zikretmekte ve son olarak ض harfinde tefeşşî sıfatının bulunduğunu ise “bazı ulemanın zikri” diye aktarmaktadır. Tefhîm sıfatı harfleri içerisinde en kavî olan ط harfidir. İnhirâf sıfatı harfleri ل ve ر olup bu harflerdeki inhirâf (yönelme) hem mahreç hem de sıfatlar düzeyinde gerçekleşmektedir. Kalkale harflerinde ses vakf halinde daha belirgin olmaktadır. Tekrîr sıfatı ر harfinin şeddeli halinde daha belirgin olmaktadır. ث ve م harflerinde az da olsa şiddet sıfatı bulunmaktadır.

Mekkî, harflerin sayısını yirmi dokuz olarak kabul etmektedir. Bunlar (هـ-ء-ا-ع-ح-) harfleri olup hepsinin mahreçlerini ve okuma esnasında dikkat edilmesi gereken hususları tek tek ele almaktadır. Bu sıralama aynı zamanda Mekkî'nin harflerin mahreçleri için kabul ettiği tertiptir. Mekkî, mahreçlerin sayısı hakkında ihtilaf olduğunu belirtmekle beraber mahreçlerin sayısını on altı olarak kabul etmektedir. Genel olarak Sîbeveyhi çizgisinde hareket etmektedir. Mekkî, elif harfini boğaz harfleri içerisinde saymaktadır. Yalnız elifi, cevfiyye/hevâiyye harfleri içerisinde sayanların görüşünü de aktarıp yabana atmamaktadır. Mekkî, bu harfler içerisinde en geniş anlatımı (ء)'ye, en kısa anlatımı ise (خ) harfine ayırmıştır. Harfler arasında telaffuzu en zor harfin ض olduğunu söyleyip kendi döneminde dahi bu harfi icra noktasında büyük hatalara şahit olduğunu söylemektedir. Harflerin kalın ise tefhîmine, ince ise terkîkine dikkat edilmelidir. Özellikle peş peşe gelen harekeli misleyn harflerin telaffuzu, mahreç ve sıfat yakınlığı bulunan harfler birarada olduklarında bunların birbirine idğâm olma ihtimaline karşı her harfin ayrı ayrı hakkı verilerek icra edilmeleri elzemdir. Nitekim söz konusu durumda sıfatlar noktasında güçlü olan harfler zayıf olan harflerin kendilerine dönüşümünü tetiklemektedir. Mekkî, ayrıca mahreç ve sıfat yakınlığı bulunan harflerin Araplar tarafından birbirileri yerine isti'mâl edildiklerini vurgulamaktadır.

Gunne gizli bir nûndur. İdğâm ve izhâr olan ں'lar gunnenin kendisi değildirler. Ancak gunne bunlar ile beraberdir. Sakin olan م harfinden sonra ب geldiği zaman izhâr ile okunması gerektiği, şeddeli olan م harflerinde ise şedde, mutavassıt (orta derece) yapılmakla beraber gunnesinin beyan edilmesi lazımdır. Sakin olan ن ve tenvînin (ى-م-) (و-ن harflerine idğâmı esnasında gunne zâhir olduğu için tam değil de nâkıs idğâm meydana gelmektedir. Genel olarak ise idğâm durumunda (gunne, ıtbâk isti'lâ vb.) sıfatların bâki kalması halinde nâkıs idğâm oluşmakta ve şedde de mutavassıt olmaktadır.

Mekkî'ye göre Kur'ân okuyucusu, şeddeli harflerin hakkını iyice vermeli ihmalkâr davranmamalıdır. Bilhassa şeddeli (ّ) harfinde tekrîri gizlemenin mümkün olabilmesi için şeddeye daha çok özen gösterilmelidir. Şedde, illet harflerinde bulunduğu vakit diğer harflere nazaran daha açık ve net icra edilmelidir. Zira şedde bu harflerde ağırdır. İdğâm ile birlikte kendisinde ziyadelik bulunan harfin şeddesi ّ harfindeki tekrîr gibi kendisinde herhangi bir ziyadelik bulunmayan ve idğâm esnasında kendilerinde gunne, ıtbâk isti'lâ vb. sıfatlar bâki kalan harflerin şeddesinden daha üstündür.

Peş peşe gelen iki sakin harf üzerinde vakf yapmak, şeddeli olan harfler üzerinde vakf yapmaktan daha kolaydır. Ancak ikinci harfin hemze olması müstesnadır. Ravm ile vakf yapmak sükûn ve işmâm ile vakf yapmaktan daha kolaydır.

Nûn-u sakin ve tenvîn boğaz harfleri ile karşılaştıklarında izhâr edilirler. Çünkü bunların mahreçleri birbirinden uzaktır. ّ ve ّ harfleri ile karşılaştıklarında ise şeddesi mükemmel, tam ve gunnesiz bir idğâm meydana gelir. Zira mahreçler yakındır. ّ ve ّ harfleri ile karşılaştıklarında ise ilk harfte bulunan gunnenin izhârı ile birlikte şeddesi nâkıs olan bir idğâm ile idğâmlanırlar. ّ ve ّ harfleri ile karşılaştıklarında ise gunne birinci harfte değil de lafzın şeddeli halinde izhâr edilmekle beraber aynı şekilde şeddesi nâkıs olan bir idğâm ile idğâmlanırlar. ّ harfi ile karşılaştıkları zaman ise ّ harfine dönüşürler. Bu durumda şedde söz konusu değildir. Mezkûr harflerin dışında kalan harfler ile birarada bulunduklarında ise ihfâ olurlar.

Mekkî, eserinde zikredilen hususlarla ilgili olarak bazen kırâat imamlarının veya ravilerinin okuyuş farklılıklarını bizzat ismini zikrederek bazen de isim zikretmeden sadece okuyuşundan bahsetmiştir.

Son olarak çalışmamızın uzamaması için tekrar olan kısımlar atlanmış, zikredilen maddeler ile alakalı verilen örneklerin birkaç tanesi ile iktifa edilip, tezimizde ilgili maddenin istişhât mahalli olan kısmın altı çizilerek belirtilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Abdullah Et-Tavîl, Ahmed b. Ahmed Muhammed. *Teysiru İlmi't-Tecvid*. y.y.: Dâru İbn Huzeyme, 1. Basım, 2000.

Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Muşannef fi'l-ḥadîṡ*. thk. Merkezü'l-Buhûs ve tekniyetü'l-Ma'lûm'ât. 10 Cilt. b.y. : Dâru't-Te'sîl, bs. y., 1437/2013.

Altıkulaç, Tayyar. “İbn Galbûn” . *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 5 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-galbun-ebul-hasan>

Altıkulaç, Tayyar. “İbnü't-Tahhân” . *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 23 Eylül 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnut-tahhan>

Apaydın, H. Yunus. “İbn Ebû Zeyd” . *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Ocak 2022). <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-ebu-zeyd>

Benli, Abdullah. *Hafs Rivâyetiyle Âsım Kıraatinin Tecvîd Kuralları*. Kayseri: Kardeşler Ofset Matbaacılık, bs.y, 2015.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-şahîh*, thk. Cemâatün mine'l-u'lemâ. 9 Cilt. Mısır: el-Matbaatul'kübra el'Emiriyye, 1. Basım, 1311/1893.

Ceremî, İbrâhîm Muhammed. *Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'ân*. Şam: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 2001.

Gâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l Kurrâ'. 3 Cilt y.y.: Mektebetü İbn-i Teymiyye, bs.y. 1932.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcü'l-Luga*. 6 Cilt. Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melayin, 4. Basım, 1987.

Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l kırâ'âti'l-'aşr*. 2 Cilt. y.y. : el-Matbaatü'l-Kübra, bs.y, t.y.

Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *et-Temhîd fi 'ilmi't Tecvîd*. Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1. Basım, 1970.

Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l Kurrâ'*. 3 Cilt y.y.: Mektebetü İbn-i Teymiyye, bs.y. 1932.

Çetin, Abdurrahman. “Lahn” . *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 23 Eylül 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/lahn#1>

Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. İstanbul: Emin Yayınları, 43. Basım, 2017.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *Et-Taḥdîd Fi'l-İtkân Ve't-Tecvîd*. Bağdat: Mektebetü dâru'l- Enbâr, 1. Basım, 1988.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*. thk. Merzuk İbn Heyyâs âli Merzuk ez-Zehranî. 2 Cilt. b.y.: y.y., 1. Basım, 1436/2015.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyeddin Abdulhamid. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, bs.y., t.y.

Ebü'l-Leys es-Semerkindî, İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Tenbîhü'l-gâfilîn*, thk. Yusuf Ali Bedevi. c.y. Dimaşk-Beyrût: Dar-u İbn Kesir, 3. Basım, 1421/2000.

Ebü'l- Vefâ, A'lellâh b. A'li. *el-Kavlü's-Sedîd fî 'lmi't- Tecvîd*. Mensûre: Dâru'l-Vefâ, bs.y, 2003.

Elmalî, Hüseyin. “Ebû Osmân el-Mâzinî” . *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-osman-el-mazini>

Eskicizâde, Seyyid Ali Mehdi B. Hüseyin. *Tercüme-i Dürr-i Yetim*. İzmir: Hâfız Nuri Efendi Matbaası, 1-96.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-Ayn*. 8 Cilt. y.y. : Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, bs.y, t.y.

Hemedânî, Ebü'l-Alâ' Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Attâr. *Kitâbü't-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd*. Tanta/Mısır: Dâru's- Sahâbe lit'Türâs, bs.y., 2005.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. Mecma'ü'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id. thk. Hüsâmeddîn el-Kudsî. 10 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, bs.y., 1414/1994.

İbn Akîle, Cemâlüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Saîd el-Mekkî. *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî 'ulûmi'l Kur'ân*. 8 Cilt. y.y. : Câmiatü's-Şarkıyyetü'l-İmârât, 1. Basım, 2007.

İbn Beşküvâl, Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ el-Hazrecî el-Ensârî el Endelüsî. *Kitâbü's-Sıla fî Târîhi E'immeti'l-Endelüs*. b.y.y.: Mektebetü'l-Hâneci, 2. Basım, 1955.

İbni Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsılî el-Bağdâdî. *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*. 2 Cilt. Beyrut-Lübnân: Darü'l-Kütübü'l İlmiyye, 1. Basım, 2000.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef fî'l-eḥâdîs ve'l-âşâr*, thk. y. 7 Cilt: Lübnân: Dârut'-Tâc, 1. Basım, 1409-1989.

İbn Ferhûn, Burhâneddin. *Ed-Dîbâcü'l-Müzeḥeb Fî Ma'rifeti A'yâni 'ulemâ'i'l-Meḥzeb*. 2 Cilt. y.y.: Dârü't-türâs, bs.y., t.y.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, bs.y., t.y.

İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî. *İ'râbü'l kırâ'âti's-seb' ve 'ilelühâ*. Kâhire: Mektebetu'l-hanci, 1. Basım, 1992.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, es-Sünen, thk. Muhammed Fuad Abdu'l Baki. 2 Cilt. b.y.: Daru'l İhya, bs.y., t.y.

İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî. *Kitâbü's-Seb'a fî'l-kırâ'ât*. Mısır: Dâru'l Meârif, 2. Basım, 1980.

İbn-i Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâr-u Sâdır, 3. Basım, t.y.

Kâbil Nasr, Atiyye. *Gayetü'l-Mürîd fî İlmi't-Tecvid*. Kâhire: y.y., 7. Basım, t.y.

Kandemir, M. Yaşar. “Ebû Zer el-Herevî” . *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-zer-el-herevi>

Karaçam, İsmâil. *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: İfav, 32. Basım, 2019.

Kayapınar, Durmuş Ali. *Mekki İbnü Ebi Talib el-Kaysi : asrı-hayatı ve eserleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 1986.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu`cemü'l Müellifin Teracimü Musamifi'l-Kütüp el-Arabi*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, bs.y. t.y.

Kıftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî. *İnbâhü'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nühât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Fikri'l Arabi, 1. Basım 1982.

Kılıç, Mustafa. “Kıraat İminde Hâ-i Sekt” . *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 35 / 35 (Mayıs 2021), 21-54.
https://dergipark.org.tr/tr/pub/usul/issue/62373/877878#article_cite

Kılıç, Mustafa. “Kur'ân-ı Kerîm Harfleri Bağlamında Bir İhtilaf Alanı (Lakap, Mahreç, Sıfat Eksenli Bir Değerlendirme)” . *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan/April 2021), 247-277. <https://doi.org/10.31121/tader.846562>

Kılıç, Mustafa. *Kur'ân Tilavetinde Usul ve Esaslar*. İstanbul: İfav, 1. Basım, 2022.

Kılıç, Servet. *Kırâat İlminde Mekkî b. Ebî Tâlib*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Kurtubî, Abdulvehhâb b. Muhammed. *el-Mûdih fi't-Tecvîd*. Ürdün: Daru Ammar, 1. Basım, 2000.

Küçük, Cemil. *Kıraat İlminde Dâd Harfî*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Mağnîsî, Ahmed b. Muhammed. *Terceme-i Cezerî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmâil Hakkı, 297, 98-148.

Mekkî, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-İbâne an Meân'il-Kırâât*. Mısır: Dâru Nehzati'l-Mısıriyye, bs.y. 1977.

Mekkî, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki lafzi't-Tilâve*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım 2018.

Mertoğlu, M. Suat. “Üdfüvî” . *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/udfuvi-muhammed-b-ali>

Murâdî, Ebû Muhammed (Ebû Alî) Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî. *el-Müfid fî şerhi 'Umdeti'l mücîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*. Kâhire: Mektebetü evlâdi'sşeyh li't-türâs, bs.y., 2001.

Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezî es-Sümâlî. *el-Muktedab*. 4 Cilt. Beyrût: Âlemu'l-Kütüb bs.y., t.y.

Müttakî el-Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân. *Kenzü'l-Ummâl*, thk. Bekrî Hayyânî 16 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1401/1981.

Öge, Ali. “*er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*” . Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi c.y./32 (y.a.y. 2011), 277-286. https://isamveri.org/pdfdrq/D00198/2011_32/2011_32_OGEA.pdf

Öztürk, Mahmud Şevket. *Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Meâni'l-Kırâât Adlı Eseri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Öztürk, Hayrettin. “Kur’ân-ı Kerîm Kıraatinde Dâd (ض) Harfi: Mahreci Ve Sıfatları” . Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi c.y. / 44 (Haziran/ June 2018), 41-67. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/495953>

Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: İfav, 19. Basım, 2021.

Saçaklızâde, Mehmed Efendi. *Cühdü'l-Mukil*. Ürdün: Dâr-ı Ammâr, 2. Basım, 2008.

Saleh, Alaaddin –Bulut, Ali. “Hemze’nin “İlmu Resmi'l-Masâhif” Ve Kıraâtteki Yeri” , Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi c.y./37 (Şubat 2016), 85. http://isamveri.org/pdfdrq/D01535/2016_37/2016_37_SALEHA_BULUTA.pdf

Sarı, M. Ali. *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*. İstanbul: İfav, 4. Basım, 2013.

Sawas, Abdullah. “Mekkî b. Ebî Tâlib'in Kıraat İlmine Katkısı. Makki bin Abi Talib's Efforts in the Science of al-Qiraat” . *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Van İlahiyat Dergisi* 8/13 (Aralık 2020), 290-315.

Saylan, Nesrişah. “Kıraat İlminde Hemze İle İlgili Bazı Vecihlerin İncelenmesi” . *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Temmuz 2019), 286-298. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/768759>

Sefâkusî, Ebü'l-Hasen (Ebû Muhammed) Alî b. Sâlim b. Muhammed en-Nûrî. *Tenbihü'l-ğâfilîn ve irşâdü'l câhilîn ammâ yeka'u lehum mine'l-hata' hâli tilâvetihim li-Kitâbillâhi'l-mübin*. y.y. : Muessesetu Abdülkerîm b. Abdullah, bs.y., t.y.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 3. Basım, 1988.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. 4 Cilt. Kâhire: Mektebetu'l-hanci, 3. Basım, 1988.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Buğyetü'l- Vu'ât fî Tabakâti'l- Lugaviyyîn Ve'n-Nühât*. 2 Cilt. Lübnan: Mektebetül Asriyye, bs.y., t.y.

Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvîd Istılahları*. İstanbul: İfav, 5. Basım, 2020.

Tülücü, Süleyman. “Asmaî” . *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Eylül 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/asmai>

Ünlü, Demirhan. *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*. Ankara: T.D.V, 13. Basım, 2021.

Yaran, Rahmi “Arapça'da İsmin Sonuna Gelen Zâid “Ta” Harfinin Kelimeye Kattığı Anlamlar” . *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2000), 1-13. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/162615>

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-Üdebâ* . 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ğarbil'-İslâmî, 1. Basım, 1993.

Zebîdî, Muhammed Murteza el-Hüseynî. *Tâcül Arûs min Cevâhirül Kâmus*. 40 Cilt. Kuveyt: Vizâratü'l-İrşâd, b.y., 2001.

Zehebî, *Ma 'rifetü'l-Kurrâ'i'l-Kibâr 'ale't-Tabakâti Ve'l-A'sâr*, b.y.y.: Dâru'l Kütübil-İlmiyye, 1. Basım, 1997.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Siyeru a'lâmi'n-Nübelâ*. 23 Cilt. y.y.: Müessesetü'r-Risale, 3. Basım, 1985.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l meşâhîr ve'l-a'lâm*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbil'-İslâmî, 1. Basım 2003.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî. *el-A'lâm*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 15. Basım 2002.